

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**EL-İBAZİYE'DE (DOĞU'DA UMMAN'DAN BATI'DA KUZEY AFRİKA'YA
KADAR) HİCRİ 1. YÜZYILIN ORTASINDAN 3. YÜZYILA KADAR SİYASİ
VE FİKRİ HAREKETLER**

SUFİAN KHAIRADEEN YASEEN YASEEN

TARİH ANA BİLİM DALI

**Şanlıurfa
2024**

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**EL-İBAZİYE'DE (DOĞU'DA UMMAN'DAN BATI'DA KUZEY AFRİKA'YA
KADAR) HİCRİ 1. YÜZYILIN ORTASINDAN 3. YÜZYILA KADAR SİYASİ
VE FİKRİ HAREKETLER**

SUFİAN KHAIRADEEN YASEEN YASEEN

**TARİH ANA BİLİM DALI
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet Ali TÜRKMENOĞLU**

**Şanlıurfa
2024**

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Mehmet Ali TÜRKMENOĞLU danışmanlığında, Sufian Khairadeen Yaseen'ın hazırladığı “El-İbaziye’de (Doğu’da Umman’dan Batı’da Kuzey Afrika’ya Kadar) Hicri 1. Yüzyılın Ortasından 3. Yüzyıla Kadar Siyasi ve Fikri Hareketler” konulu bu çalışma 10 /09 /2024 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

☒ Oy birliğiyle / ☐ Oy çokluğu ile

İmza

Danışman	Doç. Dr. Mehmet Ali TÜRKMENOĞLU	
Üye	Prof. Dr. Abdullah EKINCI	
Üye	Prof. Dr. Mehmet Emin ŞEN	

Bu tezin Tarih Ana Bilim Dalında yapıldığını ve enstitümüz kurallarına göre düzenlendiğini onaylarım.

(Doç. Dr. Mustafa ULUKAVAK)
Enstitü Müdürü

Bu çalışma: Tarafından Desteklenmiştir.

Proje No :

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

	T.C. HARRAN ÜNİVERSİTESİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN FORMU	Doküman No: FRM-0072
		Revizyon No:
		Yayın Tarihi:
		Revizyon Tarihi:
		Sayfa No: 1 / 1

ÖĞRENCİNİN	
Öğrenci No	225224020
Adı / Soyadı	Sufian Khairadeen Yaseen
Anabilim Dalı/Programı	Tarih / Tezli Yüksek Lisans
Tez Konusu	El-İbaziye'de (Doğu'da Umman'dan Batı'da Kuzey Afrika'ya Kadar) Hicri 1. Yüzyılın Ortasından 3. Yüzyıla Kadar Siyasi ve Fikri Hareketler

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 113 sayfalık kısmına ilişkin, 01/09/2024 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 4'tür. Ayrıca tez çalışması hiçbir blok kopyalama içermemektedir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesini ve Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans çalışması Orijinallik Raporu alınması ve kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

18/12/2024
Sufian Khairadeen Yaseen
İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 18/12/2024

Doç. Dr. Mehmet Ali TÜRKMEENOGLU
(İmzası)

TEŞEKKÜR

Tez konusunun belirlenmesinden son aşamasına kadar bana yol gösteren, çok değerli vakitlerini ayırarak bana destek ve yardımlarını esirgemeyen, tez danışmanı değerli hocam Doç. Dr. Mehmet Ali Türkmenoğlu'na çok teşekkür ederim. Ders dönemi ve tez çalışması sırasında bana yardım eden bütün hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür ederim. Zor günlerimde yanımda olan kıymetli babama ve anneme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ŞEKİLLER DİZİNİ	iii
ÇİZELGELER DİZİNİ	iv
KISALTMALAR	v
1. GİRİŞ	1
2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR	4
3. GEREÇ VE YÖNTEM	5
4. BULGULAR	6
4.1. İBAZİYYE’NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE HARİCİLERLE İLİŞKİLERİ	6
4.1.1. İbaziyyenin Ortaya Çıkışı	6
4.1.2. Siyasi ve Dini Alanda Ortaya Çıkmaları	7
4.1.3. Dini Düşünce Açısından İbâzilerin Hâricîlerle İlişkileri	9
4.2. İBÂZİLERİN KÖKLERİ VE EN ÖNEMLİ KOLLARI	11
4.2.1. İbâzi Düşüncesinin Köken ve Kaynakları	11
4.2.2. İbâzilerden Ayrılan En Önemli Grupları	14
4.2.3. İbâzi Güçlerinin İslam Dünyasının Bölgelerindeki En Önemli Hakimiyeti	21
4.2.3.1. Doğu Kısımında Umman Bölgesi	21
4.2.3.2. Batı'daki Kuzey Afrika, Rüstemi Devleti'nin Kurulması	24
4.2.3.3. Abdurrahman İbni Rüstem'in Orta Mağrib'e Göçü	34
4.3. İBÂZİLERİN GÜÇLÜ DÖNEMİ VE RÜSTEMİ DEVLETİNİN BÖLGEDE ETKİLİ BİR GÜÇ OLARAK ORTAYA ÇIKIŞI	41
4.3.1. İmam Abdulvehhab b. Abdurrahmanın Tahta Geçmesi ve Olayları (171-211 H. / 787-826 M.)	41
4.3.2. İmam Eflah B Abdulvehhab (211-826 H./240/M. 854)	52
4.3.3. Batı İbâzilerinin Güçlü Döneminin Sonu ve Çöküşüne Kadar Zayıflamalarının Başlangıcı	54
4.3.4. Rüstemi Devleti'nin Çevresindeki Halifelik, Devlet ve Emirliklerle İlişkileri	55
4.4. İBÂZİLERİN İNANÇLARI, İMAN VE KÜFÜR KAVRAMLARI, KUR'AN VE HADİS METİNLERİNİ ANLAMALARI	58
4.4.1. İbâzilerin Düşünce ve İnançları	58
4.4.2. İbâzilerin İman ve Küfür Kavramlarına Dair İnanışları	65
4.4.3. En Önemli İbâzi Din Adamları	69
4.4.4. Ehl-i Sünnet Alimlerinin Hâricî ve İbâdî Düşüncesine Yönelik Tutum	73
4.4.5. Hâricîleri Kafir Sayan Ehl-i Sünnet Alimleri	74
4.4.6. Hâricîleri Kâfir Saymayan Ehl-i Sünnet Alimleri	75
5. TARTIŞMA	78
6. SONUÇLAR	79
7. ÖNERİLER	81
KAYNAKLAR	82
ÖZGEÇMİŞ	89

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EL-İBAZİYE'DE (DOĞU'DA UMMAN'DAN BATI'DA KUZEY AFRİKA'YA KADAR) HİCRİ 1. YÜZYILIN ORTASINDAN 3. YÜZYILA KADAR SİYASİ VE FİKRİ HAREKETLER

SUFİAN KHAIRADEEN YASEEN YASEEN

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

Tez Danışman: Doç. Dr. Mehmet Ali TÜRKMEÑOĞLU
Yıl: 2024, Sayfa : 89

İbaziye mezhebi, Hicri 1. yüzyılın ortasından 3. yüzyılın sonlarına kadar Doğu'da Umman'dan Batı'da Kuzey Afrika'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada önemli siyasi ve fikri hareketlere sahne olmuştur. Erken dönem İslam tarihinde ortaya çıkan bu mezhep, farklı bölgelerdeki siyasi yapılar ve toplumsal hareketlerle yakın ilişki içinde bulunmuştur. İlk dönem liderlerinin faaliyetleri ve bu dönemdeki mezhepsel ayrışmalar, İbaziye'nin şekillenmesinde kilit rol oynamıştır. İbaziye mezhebinin yayılma sürecinde, yerel otoritelerle ilişkiler, siyasi mücadeleler ve bu mücadelenin fikir dünyasına yansımaları incelenmektedir. Mezhebin teolojik ve hukuki görüşlerinin gelişimi, bu dönemdeki diğer İslami akımlarla olan etkileşimleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Çalışma, söz konusu dönemde İslam dünyasının siyasi ve entelektüel dinamiklerine ışık tutmaktadır.

ANAHTAR KELİMELEER: El-İbaziye, Mezhep, Hariciler

ABSTRACT

MASTER THESIS

POLITICAL AND INTELLECTUAL MOVEMENTS IN IBADIYYA (FROM OMAN IN THE EAST TO NORTH AFRICA IN THE WEST) FROM THE MID-1ST TO THE 3RD CENTURY AH

SUFIAN KHAIRADEEN YASEEN YASEEN

**HARRAN UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY**

**Thesis Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Mehmet Ali TRKMEENOĐLU
Year: 2024, Page : 89**

The Ibadi sect witnessed significant political and intellectual movements across a vast geographical area stretching from Oman in the East to North Africa in the West between the mid-1st century AH and the late 3rd century AH. Emerging in the early history of Islam, this sect maintained close ties with the political structures and social movements of various regions. The activities of its early leaders and the sectarian divisions of that era played a pivotal role in shaping Ibadi thought. This study examines the sect's expansion process, focusing on its interactions with local authorities, political struggles, and the reflections of these struggles in intellectual discourse. Additionally, it evaluates the development of Ibadi theological and legal doctrines in the context of their interactions with other Islamic movements of the time. By doing so, the study sheds light on the political and intellectual dynamics of the Islamic world during this period.

KEYWORDS: Ibadiyya, Sect, Kharijites

KISALTMALAR

b. : Bin

DİA : TDV İslam Ansiklopedisi

H. : Hicrî

M. : Miladî

M.Ö. : Milâttan Önce

ö. : Ölümü

Tah. : Tahkik

1. GİRİŞ

Konu bütünlüğünü sağlamak maksadıyla İbâziler hususuna geçmeden önce İslam dünyasındaki duruma kısaca göz atmayı gerekli gördüğümüzü bildirmek isteriz. Dinî ve siyasî açıdan, Hâricîlerin ortaya çıkışından önce İslam dünyasında tarihi kaynaklara göre Hz. Peygamber (s.a.v.) ve dört halife dönemine bakmak gerekir. Es-Siyer, El-Mağazi'den ve o döneme ait günümüze kadar ulaşan İslam alimlerinin şeriat ilimleri kitapları, İslam'ın Mekke'de ortaya çıkışı, ardından Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashabının Medine'ye hicret etmesi, Medine'de İslam Devleti'nin kurulması, dinî düşünce birliğinin azami derecede sağlanması meselesi bu eserlerde uzun uzadıya ele alınmıştır. Kur'an ve hadis metinlerini anlama ve yorumlama açısından bu birliğin sebebi Hz. Peygamber'in (s.a.v) hayatta olması ve vahyin devam etmesine bağlanmıştır. Dolayısıyla Kur'an ve hadis metinlerinin anlaşılmasında ortaya çıkan her türlü soruna, ilahi vahyin desteğiyle Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından cevap verilerek sorunlar çözülmüştür. Bu birliğin bir diğer sebebi ise Peygamber ashabının bu minvalde yetiştirilmiş olmalarıydı. Onlar, Hz. Peygamber'in (s.a.v) her emrine uymuş Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu konudaki her sözünün ilahi vahiy olduğuna kuvvetli bir inançla bağlanmışlardır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra dört büyük halife döneminden, Hâricîlerin ortaya çıkışına kadar bu birlik devam etmiştir. Tek sıkıntı fikhî meselelerin anlaşılması ve İbadetin nasıl yerine getirileceği konusundaydı. Ancak Hâricîler ortaya çıkana kadar inanç ve tevhid açısından anlayışta hiçbir farklılık söz konusu olmamıştır. Mekke'de İslam'ın doğuşu sırasında, sahabeler otorite eksikliği nedeniyle müşriklerin liderleri ve yetkilileri tarafından işkenceye maruz kalmışlardır. İşkence etmelerinin sebebi ise güçlerini ve çıkarlarını kaybetmekten korkuyor olmalarıdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabelerin Medine şehrine hicret edip orada İslam Devletini ilan etmesine kadar bu durum böyle devam etmiştir. Bu tarihten itibaren Müslümanlar bölgede etkili bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, Müslümanlarla etraflarındaki güçler arasında pek çok çatışma yaşanmış, bunlardan Mekke'deki Kureyşlilere karşı yapılan mücadele en önemlisi sayılmıştır. Müslümanların Kureyşlileri mağlup ettiği Bedir ve Hendek savaşları en önemli savaşlar arasında yer almıştır. Daha sonra Müslümanlarla Kureyş kafirleri arasında 10 yıl süreyle ateşkesin kabul edildiği Hudeybiye Antlaşması imzalanmıştır. Mekke'nin fethinden hemen sonra yapılan Huneyn Savaşı'nı da Müslümanlar kazanmıştır. Peygamber döneminde Medineli Yahudilerle çeşitli çatışmalar yaşanmış ve anlaşma şartlarına uymadıkları ve Medine anayasasını ihlal ettikleri gerekçesiyle Yahudiler şehirden kovulmuşlardır. Ancak Allah Resulü ve ashabı, Hayber

Savaşı'yla tüm Arap Yarımadası'ndaki Yahudi hakimiyetine son verene kadar Yahudiler, Müslümanlara karşı muhalefetlerini durdurmamışlardır. O dönemde dünyanın en büyük iki imparatorluğundan biri olan Bizanslılarla da karşı karşıya gelerek onları Mute Savaşı'nda mağlup etmişlerdir. Ardından da silahsız sonuçlanan Tebuk Savaşı meydana gelmiştir. Bu dönem boyunca Müslümanlar arası herhangi bir siyasi ve askeri sorun yaşanmadan tek vücut olarak savaşılmıştır.

Peygamber'in vefatından Hz. Ebubekir'in hilafete gelmesine dek İslam'ı tam olarak anlayamayan bölgelerde bir tür dini ve siyasi geri dönüş yaşanmıştır. Bu tersine dönüşün bir diğer nedeni de Peygamber'in vefatını kendi bölgelerinde güç kazanmak için kullanan bir grup çıkarıcının ortaya çıkmasıdır. Neyse ki Hz. Ebubekir bu siyasi ve dini karışıklığa son vermeyi başarmış ve Müslümanların yetki alanında birlik bir kez daha sağlanmıştır.

Halife Hz. Ebu Bekir'in ölümü ve Müslümanların ikinci Halifesi Hz. Ömer'in gelişinden sonra Müslüman devleti her yönüyle gelişmiştir. Bunun nedeni birçok bölgeyi fethetmeyi başaran İslam Halifeliği'nin Doğu'da ve Batı'da art arda yaptığı fetihlerdir. Ayrıca bu dönemde dünyanın en büyük iki gücünden biri olan Pers Sasani İmparatorluğu'na da son verilmiştir. Halife Hz. Ömer'in ölümünden sonra Hz. Osman'ın Müslümanların üçüncü halifesi olarak gelişiyi birlikte, iki selefi gibi İslam devletini geliştirip, genişletmeye devam etmiştir. Ancak Halife olan Hz. Osman'ın saltanatının sonlarında siyasi ve askeri durum aynı kalmamış ve İslam Halifeliği'nin olduğu bölgelerde bir karışıklık çıkmıştır. Bu huzursuzluğun nedeni, bir grubun halifenin yönetimine karşı çıkıp onun yönetimini ve politikalarını eleştirmesidir. Onlar, bunun sebebinin Hz. Osman'ın yalnızca akrabalarıyla ilgilendiğini, onlara güç ve zenginlik verdiğini ve halk arasında adil davranmadığını iddia etmeleridir. Ancak bunun iktidar ve çıkarları uğruna yaptıkları haksız propagandadan ibaret olduğu anlaşılmıştı. Protestoların devam etmesi ve katılımcı sayısının artması sonucunda, olaylar sadece protesto aşamasında kalmamış, bu protestolar Medine'ye taşınarak Halife'nin evi kuşatılmış ve bazı kişiler saldırı düzenleyerek Halife Osman'ı şehit etmişlerdir. Bu olaylar ve şehadet meselesi, Hâricî düşüncenin ortaya çıkışının ve İslam dünyasında siyasi ve dini birliğin bozulmasının başlangıcı olmuştur. Halife Osman'ın şehadetinden ve dört halifenin sonuncusu Hz. Ali'nin gelişinden sonra durum daha da kaotik bir hal almıştır. Bu olay, Ali b. Ebû Talib ile Muaviye b. Ebu Süfyan arasında Halife Osman'ın katillerinden intikam alınması konusunda yaşanan anlaşmazlık nedeniyle, Cemel ve Sıffin Savaşlarının patlak vermesine yol açmıştır. Her iki taraf arasında çok sayıda Müslüman öldürülmesinin ardından mesele tahkim olayı ile sonlandırılmıştır. Bu

tahkim olayı nedeniyle Hâricî düşüncesi derinleşmiş, mürit sayıları artmıştır. Halife Ali b. Ebû Talib ve Abdullah b. Abbas gibi alimlerin, Hâricîlere bu kötü inancı terk etmelerini tavsiye etmeleri yönündeki büyük çabalarından sonra bunların büyük bir kısmını Müslüman ordusuna katmayı başarmışlardır. Geriye kalanlar ise Müslümanlardan ayrılıp onları inkâr etmekle yetinmemiş, Müslümanların kanının dökülmesine sebebiyet vermişlerdir. Bu minvalde Ali b. Ebu Talib müşriklerle karşı karşıya gelerek onlarla savaşmış ve birçoğunu Nihavend Savaşı'nda öldürülmüş kalanlar ise kaçarak İslam dünyasının diğer bölgelerine dağılmışlardır.

Dört halife döneminin sona ermesi ve Emevilerin hilafeti devralmasından sonra Hâricîler değişerek, birçok başka kola ayrılıp İslam dünyasında siyasi ve dini bir güç olarak yeniden ortaya çıkmışlardır. İbn Teymiyye'ye göre on sekiz fırkaya ayrılmışlar ve bunların arasında araştırmamızın başlığını oluşturan İbâziler grubu da yer almıştır. Bu değişim ve ayrılıkların etkisi, tarih boyunca hatta bugün bile İslam dünyası ve Müslümanlar üzerinde varlığını sürdürmektedir.

2. ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

İbaziye mezhebiyle ilgili çalışmalar arasında A'veşet'in Dirasat el-islamiyye fil-'usul el-İbâziyye, El-Bârûnî, Süleyman'ın Muhtasar tarih el- İbâziyye, El-Ca'biri, Farahat'ın Al-Bu'd el-Hadari lil-Akide el-İbâziyye, El-Harisi, Salim b. Hamad'ın El-'ukud El-Fizziyye fi 'usul El-İbâziyye, El-Malşuti, Tabğurin b. Davud'un Usul ed-Din ve 'usul El-Aşra 'inde El-İbâziyye, Es-Selefi, Abdullah'ın El-İbâziyye fi Mizan Ehil es-Sünne vel-Cema'a, Mu'ammer, Ali Yahya'nın El-İbâziyye Bine el-Firak el-Islamiyye, Tu'yma, Sabri'nin El-İbâziyye Akidatan ve mezhaba, Karkeş, Muhammed'in Umman vel-Haraka el-İbâziyye, Es-Suhayil, Nayef Abdul-Cabbar'ın El- İbâziyye fi el- halic el-arabi ve Es-Siyabi, Ahmet b. Su'ud'un Et-Tavasul el-İbâzi beyine Umman vel-Bilad el-Mağarib adlı eserleri yer almaktadır. Yine Abdül Hamid-Saad Zağlul'un Tarih El- Mağrip El-Arabi, Ethem Ruhi Fığlalı'nın el-İbâziyye adlı eseri ile Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri bulunmaktadır. Bunun haricinde Orhan Ateş'in El-İbâziyye min masdariha', adlı eseri de söz konusu alanda yer alan kıymetli çalışmalar arasında yer almaktadır. Bu çalışmalar İbazilerin ortaya çıkışı, İbazi düşüncesinin kökeni, inanç ve düşünce yapıları, hakimiyet alanları, devletlerle ilişkileri, güçlü dönemleri ve nihayetinde çöküş dönemlerine dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

İbazilerin kökenleri, kolları, doğudaki durumları, hakimiyetleri, Allah'ın isim ve sıfatları açısından inançları, ülkenin lideri hakkında görüşleri, sahabe hakkındaki düşünceleri, kader ve takkiye meselesindeki görüşleri, İbazilerin en önemli isimlerinin biyografileri ve İslam alimlerinin onlar hakkındaki tutumları bu çalışma çerçevesinde incelenmiştir. Söz konusu çalışmada metodoloji olarak bilimsel ve tarihsel bir usul kullanılmaya dikkat edilmiştir. Çalışmada İbaziye'yi baz alan ana kaynaklar ile literatürdeki diğer kaynaklardan istifade edilmiştir. Çalışmada kalitatif araştırma yöntemi kullanılmıştır. İlk olarak İbaziye hakkında bir literatür taraması yapılmıştır. Bu tarama sonucunda daha önce yapılan çalışmaların eksiklikleri tespit edilmiştir. Bu eksiklik doğrultusunda söz konusu çalışma belirlenmiştir. Kaynaklarda İbaziye hakkındaki veriler araştırıldıktan sonra Word dosyasına kaydedilmiştir. Daha sonrasında bu veriler tahlil ve tasnif aşamasından geçerek yazım aşaması tamamlanmıştır.

4. BULGULAR

4.1. İBAZİYYE'NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE HARİCİLERLE İLİŞKİLERİ

4.1.1. İbaziyyenin Ortaya Çıkışı

Umman'da İbâzi veya el-İbâzi olarak telaffuz edilirken, Kuzey Afrika'da Abâzi veya el-Abâzi olarak adlandırılmaktadır (El-Harisi, 1438, s. 131). İbâziler, kökenleri ve adlandırılmaları konusunda farklı görüşlerin bulunduğu İslami gruplardan biridir. El-Malti isimli yazar Tenbîh adlı kitabında, İbâzilerin kökenini, Irak'ın Kûfe bölgesinde ortaya çıkan ve müritlerinin dördüncü yüzyılın sonuna kadar bölgede varlığını sürdürmüş olan Abâz b. Ömer adlı bir adama dayandığını açıklamıştır (el-Malti, 1388, s. 52). Ancak tarihçi Şehristani, el-Milel adlı kitabında İbâzi soyunun son Emevi halifesi Mervan b. Muhammed döneminde ortaya çıkan Abdullah b. İbâz adında bir adama dayandığını belirtmiştir (Eş-Şehristani, ty., s. 134). Lakin bu görüş kabul edilemez niteliktedir. Çünkü Abdullah b. İbâz, Abdülmelik b. Mervan döneminde öldürülmüştür (El-Hanbeli, 1988, s. 127). Başka bir kaynakta da el-Hâris el-İbâzi adında bir şahsiyetten söz edilmiştir. Ensab, es-Semani adlı kitabında bahsedildiği üzere İbâziler için Hâricîlerden oluşan büyük bir grubun adı ve liderlerine El-Hâris el- İbâzi dendiğini kaleme almıştır. Bu yüzden el-Harisiyye diye başka bir ismi de mevcuttur (Es-Sam'ani, 1962, s. 87). Aslında bu ismin, İbâziler'den ayrılan bir grup aydının liderlerine ait olduğu anlaşılmıştır. Bu, Sam'ani'nin yanlışlıkla karıştırmasına ve ondan İbâzi'nin lideri olarak bahsetmesine yol açmış olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir (El-Eş'ari, 1400 s. 104). Benzer şekilde başka bir kaynak da onun adının Abdullah b. Yahya el-İbâzi el-Murri et-Temimi olduğunu ifade etmiştir. Şöhretinin Emevi Halifesi Abdülmelik bin Mervan döneminde ortaya çıktığı söylenmektedir. Bununla beraber daha önce yaşamış ama o dönemde tarihçiler tarafından adının zikredilmemiş olması ihtimal dahilindedir (Ed-Dinavari, 1992, s. 207). İbâzilerle ilgili çoğu kaynağa göre, Abdullah b. İbâz'ın İbâzilerin kurucusu olarak kabul edildiği ve onun adını aldığı anlaşılmıştır. Ancak bu görüş, başka kişiliklere atfedildiği için zayıf kalmıştır (Fığlalı, 2001, s. 91-92).

Bu mezhebin, Abdullah b. İbâz adını alması, Emeviler tarafından bunun bazı amaçları olduğu ifade edilmiştir. Bu, grubun siyasi, fikri ve dini rollerinden kaynaklanmıştır. Tam tersine, Abdullah b. İbâz'ın bu aşamada yaptığı gibi, bu tür düşünceyi açıkça savunanların isimleri bu aşamada zikredilmiştir (Mu'ammer, 1415, s. 9). Her ne kadar diğer tarihçiler bu ismin kullanımı konusunda farklı görüşlere sahip olsalar da bazıları tarihini Hicri üçüncü ve altıncı yüzyıllara kadar

götmektedir. Kendilerine ehl-i Dave, ehl-i İstikamet ve Cemaat'ül Müslimin adını vermişlerdir. İsimlerinin neden verildiği ve kullanım tarihçesi konusundaki tüm tartışmaların nedeni, bu fikir hareketleri ve gruplar hakkında oluşan bilgi eksikliğinden kaynaklanmıştır (Avvacı, 2001, s. 246).

4.1.2. Siyasi ve Dini Alanda Ortaya Çıkmaları

Mezhep ve hareketlerin aydınlar arasında ortaya çıkması, İslam dünyasındaki diğer tüm fikir hareketleri ve en eski İslami hareketlerin başlangıcı olması bu konuda önemli bir husus haline gelmiştir. Mezhebin oluşumu Hicri birinci yüzyılda, Basra merkezli oluşmuş ve tarih aynı yerde Hâricîlerin “Hâricîler ismi, dördüncü Halife'nin (Ali b. Ebû Talib) (as) yetkisini bırakanlara denir, Safin Savaşı'nda arabuluculuk ilkesine karşı çıktıklarında, Anlaşma Halife ile Muaviye b. Ebu Süfyan (41-60 H. / 661-679 MS) arasında imzalandı, Adlandırılmalarının nedeni bu sonuçtur” (El-Eş'ari, 1400, s. 342) yükselişiyle örtüşmektedir (El-Eş'ari, 1400, s. 87). Bu grubun ortaya çıkışında dini saikler başta olmak üzere siyasi sebepler de yer almıştır. Kendilerine Tâbiin adını veren bir grup insan tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bununla beraber grup, Sıffin “Bu savaş, H. 37/657'de ebû Talib'in oğlu Ali ile Ebu Süfyan'ın oğlu Mu'awiyah arasında Suriye'nin Safin şehrinde (Rakka) ve (Balis) arasında Fırat Nehri üzerinde gerçekleşti. Halifenin (Osman b. Affan 23-35 H. 643-655) (r.a.) kanının intikamını almak için, Sonuç olarak Muaviye (as) tahkim talebinde bulundu ve savaş tahkimle sonuçlandı” (Yakut el-Hamavi, 1995, s. 414) Savaşı'nda olaylara veya adalet ilkesine karşı çıkanlarla aynı inançlara sahip kişilerden meydana gelmiştir (İbnü'l-Esir, 1407, s. 627). Bu nedenle bahsi geçen kimseler, Ali b. Ebû Talib'in ordusundan ayrılmışlar ve daha sonra kendilerine Hâricîler adını vermişlerdir. Bazen de Kuran'ın “Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını satın almıştır ki, cennet onlarındır.” (Tevbe Suresi, 111) ayetine dayanarak kendilerine, Allah'a adanmak ve İslam uğruna yaşamak anlamına gelen Şurat adını vermişlerdir. Zamanla bu grup da yavaş yavaş değişmeye başlamış, mevcutlarını ve destekçilerini arttırdıktan sonra siyasi ve askeri alanda bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle sadece halifenin otoritesini ve yönetimini eleştirip Müslümanları inkar etmekle kalmayıp aynı zamanda müslümanların kanına girip mallarını gasp etmişlerdir. Hatta Abdullah b. Habbab'ı “Abdullah b. Habab b. Aratt. Peygamber (s.a.v.)'in ashabından olup, H. 37'de Hâricîler tarafından şehit edilmiştir” (İbnü'l-Esir, 1424, s. 223) Ali b. Ebû Talib'i kendileri gibi kâfir kabul etmediği için onu ve karısını öldürmüşlerdir. Bu haber Müslümanların halifesi Ali b. Ebû Talib'e ulaştığında onlardan Abdullah b. Habab'ın katillerini teslim etmelerini istemiş, ancak katiller “Hepimiz onun katiliyiz, onun ve senin kanını helal sayıyoruz” diyerek iadeyi reddetmişlerdir. Daha sonra Ali

b. Ebû Talib ve sahabeler, Hâricîleri tövbe ettirmek için birçok girişimde bulunmuşlar ancak Hâricîler onların tavsiyelerini dinlememişlerdir. Onlara, Müslümanların ordusuna katılmaları teklif edilmesinin ardından olumlu sonuç alınamamış ve onlar aykırı inançlarında ısrar etmişlerdir. Sonunda Halife Ali b. Ebû Talib, aşırılık güden gruba son vermek için onlarla yüzleşmek zorunda kalarak 9 Safer 39 hicri / 6 Temmuz 659 senesinde Nehrivan Savaşı “Bu savaş, H. 38/658'de Ali b. Ebû Talib ile Abdullah er-Rasbi liderliğindeki Hâricîler arasında Bağdat ile Halvan arasında yer alan Nehrevan bölgesinde yapılmıştır. Sonuç olarak Hâricîler mağlup edildi ve liderleri öldürüldü, geriye sadece kırk kişi kaldı” (Yakut el-Hamavi, 1995, s. 325) adı verilen bir savaşta onlara karşı savaşmış, liderleri Abdullah b. Vehb er-Rasibi de dahil olmak üzere çok sayıda kişiyi öldürmüştür. Ancak Hâricîler çok geçmeden Ali b. Ebû Talib'i öldürme planları yapmaya başlamışlar ve sonunda Müslümanların dördüncü halifesi Ali b. Ebû Talib, Hâricîlerden Abdürrahman b. Mulcem tarafından şehit edilmiştir (Ebu Zakariye, 1982, s. 7).

Dört büyük halife sürecinin sona ermesi ve Emevilerin gelişinin ardından Hâricîler daha aktif hale gelmişlerdir. Emevi ordusu ile Hâricîler arasında özellikle Kûfe ve Basra bölgelerinde çok sayıda şiddetli çatışma yaşanmıştır. Hâricîler, yirmi yıl içinde sayıca oldukça artmış, İslam Halifeliği'nin yönetimine ciddi bir tehdit oluşturarak çeşitli hizip ve gruplara bölünmüştür. Hâricîlerin önde gelen mezheplerinden biri İbâzi mezhebidir (İbnü'l-Esir, 1424, s. 8, 9). O zamana kadar İbâzi mezhebi fiili olarak yok olsa da fikrî varlıklarını tesis etmişti. Dolayısıyla Ali b. Ebû Talib zamanındaki Hâricî grubunun, bu siyasi ve dini rolün ortaya çıkmasının başlangıcı olduğunu söyleyebiliriz. Bu, aynı zamanda İbâzilerin siyasi ve dini alanda ortaya çıkmasının kaynağı olarak görülmektedir. Mezheb, resmi olarak hicri birinci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Emevi ordusu, Abdullah b. Zübeyr'in yönetimine son vermek için Mekke'yi işgal ettiği sırada Abdullah b. İbâz ve Necda b. Âmir el-Hanefi gibi Hâricî liderleri, Abdullah b. Zübeyr'in ordusuna katılmaya ve Mekke şehrini savunmaya karar vermiştir. Adı geçen hariciler Abdullah b. Zübeyr ile görüş ayrılıklarına rağmen Müslümanların kiblesi olan Mekke'yi ortak düşmanları Emevilere karşı korumak için işbirliği içine girmişlerdir (Et-Taberî, 1387, s. 564). Ancak bir süre sonra fikir farklılıkları nedeniyle Abdullah b. Zübeyr'den ayrılarak Basra'ya taşındıkları, orada yetkililer tarafından tutuklandıkları ve Halife Yezid bin Muaviye'nin ölümüne kadar hapisanede kaldıkları anlaşılmıştır. Ancak sonrasında beraat etmişlerdir. Nafi' b. Ezrak ve arkadaşları, Emevi hükümdarlarını kâfir olarak görmüş ve halifelige karşı savaşmaya karar vermişlerdir. Ancak Abdullah b. İbâz ve Abdullah b. Safar, “Abdullah b. Safar Hâricî Safri hareketinin kurucusu olup, H. 60/MS 680'de vefat etmiştir” (Ez-Zerkali, 2002, s. 93) yanlarında kalan azınlıkla

birlikte halifelîğin ordusuyla yüzleşmeyi reddetmişlerdir (Et-Taberî, 1387, s. 567). Bu nedenle Nafi' b. Ezrak, Abdullah b. Safar'a bir mektup göndererek onlardan Nafi' ve takipçilerine katılmalarını istemiştir. Mektubun, “Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla. Allah sizin için dini seçti, vallahi sen şeriat bir, din bir olduğunu biliyorsun. Öyleyse en görünür kâfirler arasında insan nerededir? Gece gündüz haksızlık görüyorsun ve Allah seni cihada çağırıyor. Bütün müşriklerle savaşın” şeklindeki ifadeleri içerdiğini görmekteyiz. Mektupta geç kalmamaları özellikle vurgulanmıştır. Abdullah b. Safar bu mektubu okuduğunda, bölünme korkusuyla onu ashabına okumamış, ancak Abdullah b. İbâz, Abdullah bin Safar'ın tavrını görünce mektubu almış ve içinde ne yazdığını görmek için okumuştur. Mektubu okuduktan sonra İbn Saffar ve arkadaşlarına şunları söylemişti: “Allah onu öldürsün,” yani Nafi' B. Ezrak'ın görüşü doğruyu işaret etmekteydi. “Eğer halk müşrik olsaydı o, görüş ve tavsiyesinde en sağlıklı insanlardan olurdu ve davranışları da en doğru olurdu.” Tıpkı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) müşrikler hakkında yaptığı gibi. Fakat o yalan söyledi, biz de ona deriz ki: Sen onun söylediği konusunda yalan söyledin: İnsanlar nimetler ve hükümler bakımından kâfirdirler, şirkten uzaktırlar ve mallarından başka her şey bize haramdır B. Safar, B. İbâzi 'ye cevap verdi ve sözlerinin haksız olduğunu söylemiştir. O dönemde B. Safar'ın İbn Abad'dan ayrılması, İbâzi düşüncesinin başlangıcını işaret etmektedir (Et-Taberî, 1387, s. 568).

Her ne kadar kurucusu Abdullah b. İbâz olarak kabul edilse de, bu grubun müritlerinin Cabir b. Zeyid el-Ezdi'yi hareketin gerçek lideri ve kurucusu olarak kabul ettiklerini bildirmek isteriz. El Ezdi, Abdullah b. Abbas'ın yanında eğitim görüp ondan şeriat ilmini öğrenmiştir (El-Akıl, 1419, s. 63). Ayrıca müminlerin annesi olan Aişe'den şeriat eğitimi almış, özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) biyografisine ilişkin bilgileri öğrenmişti (En-Nami, 1439, s. 23). Ancak kaynakların büyük bir kısmı Cabir b. Zeyd'in İbâziler ile hiçbir ilgisinin olmadığını ifade etmektedir (El-Fasavi, 1974, s. 13). Aslında onun İbâzi mezhebini yayma ve tebliğ etme yöntemleri diğer mezheplerinki gibi olmadığı da kaynaklarda ifade edilmiştir. Diğerlerinin aksine çok sıcak ve coşkulu olan lider; öyle ki bir grup öğrenci, din hocalarından yanında kalıp ilim almışlardır. Daha sonra bu öğrencilerin her biri dinlerini tanıdıktan sonra bir alana yönlendirilmiş ve bu alanda hocalarıyla aynı doğruyu kabul etmişlerdir (Mu'ammer, 1415, s. 10).

4.1.3. Dini Düşünce Açısından İbâzilerin Hâricîlerle İlişkileri

İbâziler'in Hâricîlerle çok yakın bir ilişkisi vardı. Çünkü onlar da Hâricîler gibi adalet ilkesine karşı çıkmaktaydılar. Sıffin Savaşı'ndan sonra Hz. Ali ile Hz.

Muaviye arasında bir anlaşma imzalandı (Et-Taberî, 1387, s. 568). Abdullah b. Abbas, Sıffin Savaşı'nda Ali b. Ebu Talib'den ayrılan grubun takipçileri olduklarına işaret etmiştir. Bu, tarihi kaynaklarda adı geçen en önemli mektuplardan biri olan Abdullah b. İbaz'ın Abdülmelik b. Mervan'a yazdığı mektupta açıkça görülmektedir (Et-Taberî, 1387, s. 568; A'veşet, 1409, s. 19). Bu mektubun özeti: Rahman olan Allah'ın adıyla. Allah'ın salat ve selamı Efendimiz Muhammed'e olsun. Abdullah b. Abad'dan AbdülMalik b. Mervan'a. Selamün aleyküm. Allah'a hamdederim, O'ndan başka ilah yoktur ve size Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim, çünkü sonuç takva ve Allah'a dönüştür ve O'nun ancak iyilerden kabul ettiğini bilin. Şimdi Sinan b. Asım'la birlikte mektubun bana geldi, sen de bana mektup yazmak için bana yazdın, ben de sana yazdım, bir kısmını biliyorsun, bir kısmını inkar ediyorsun..... Osman hakkında anlattıklarınıza ve imamlar hakkında söylediklerinize gelince, Allah, hiç kimsenin, Peygamberine indirilene dair kitabında şahitliğini inkar etmez; kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte onlar zalimlerdir. kâfirler ve haddi aşanlardır. Sonra size Osman ve imamlar hakkında Allah'ın bunu hak olarak bilmesi dışında hiçbir şey söylemedim ve bunun delillerini Allah'ın Elçisine indirdiği kitabından sizin için çıkaracağım. Sizlere yazdıklarımı yazacağım ve Osman'ın iyiliğini, onu nelerle eleştirdiğimizi anlatacağım ve onun durumunu anlatacağım..... Müminler Osman'ı aradılar ve o da, Allah'ın izniyle, İslam ehlinin bildiğine göre, dünya onun için genişletilinceye kadar aradı. Ve Allah'ın izniyle yeryüzü hazinelerinden bir kısmı onun için açıldı. Sonra iki arkadaşının kendisinden önce yapmadığı şeyleri yaptı... Mü'minler onun yaptığını görünce yanına geldiler, onunla konuştular ve ona Allah'ın kitabını hatırlattılar, o da onları zulme uğrattı ve onlara saldırdı. içlerinden kimi isterse hapsedildi, sürgüne gönderildi, Abdülmelik'e, mektubuna cevap yazmamı ve sana tavsiyede bulunmamı ve sana yazdıklarımın değerini bilip bilmediğini açıklamamı rica ederek yazdım. Ve sana açıklayayım diye bana Allah'ı hatırlattın, çünkü ben sana sıkıntımı anlatmışım ve sana ümmetin haberlerini anlatmışım ve Allah'ın şöyle dediğini bildiğim için sana öğüt vermem doğru oldu: (Allah'ın indirdiği apaçık delilleri ve hidâyeti kitapta insanlara açıkladıktan sonra gizleyenler var ya, işte onlar, Allah tarafından lanetlenmişlerdir ve tövbe edenler, durumu düzelterler ve açıklayanlar dışında, lanet edenler de lanetlemiştir. İşte ben bunlara tövbe ettim ve ben Rahim'im) vs (El-Barûnî, 1995, s. 24). ifadeleri ile yazıya dökülmüştür. Benzer şekilde İbâzilerin tarihlerine ilişkin en önemli kaynaklardan biri olan Cevahar el-Müntekat adlı kitapta, İbn İbaz ile Halife Abdülmelik arasında geçen mektuplar ve İbn İbaz'ın radikal düşünceleri uzun uzadıya anlatılmıştır. Öte yandan İbâzilerin düşünce ve inançlarını incelersek, onların Hâricîler ve aşırı gruplarla her yönden bağlantılı olduklarının görüleceğini bildirmek isteriz. Bu, şüphe götürmez bir gerçeği her zaman kabul etmeyip, bazı açıklamaları yalan olarak nitelendirmişlerdir

(Mu'ammer, 1415, s. 10). İddiaları ise şu şekildedir: “İbâdîlerin düşüncelerini çarpıtmak ve insanları onlardan uzaklaştırmak amacıyla bu tür isim ve ithamların eklenmesi Emevi politikasının ürünüdür.”

Hâricîlerin Allah'ın pek çok isim ve sıfatını içeren düşünce ve inançları incelendiğinde bu durum daha da netleşmektedir. Onlar Kur'an-ı Kerim'in, Allah kelimelerinden ziyade Allah'ın yaratımı olduğuna inanmaktadırlar. Her türlü suçluyu kâfir ve mürted saymış ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) suçlular, özellikle de büyük günah işleyenler için yapacağı şefaatine inanmamışlardır. Bu durum, Peygamber'in şu hadisine aykırıdır: “Benim şefaetim, ümmetimden büyük günah işleyenlere olacaktır” (Et-Tirmizi, 1395, s. 625). Ebu Hasan el-Eş'arî bu hususları vurgulayarak Hâricîlerin tamamının Kur'an'ın Allah'ın yaratması olduğuna inanmaları üzerinde durmuştur (El-Eş'arî, 1400, s. 124). Aynı şekilde İbâdîler de halife seçiminde Kureyş şartına karşı çıkmışlardır. Birçok alanda İbâziler, Hâricîlerle aynı görüşte olmuş ancak aynı görüşleri paylaşanları da savunmuşlardır. Mesela Nehravan Savaşı'nda Hâricîlere yardım etmişlerdir. Ebû Talib oğlu Ali'yi, Ebu Süfyan oğlu Muaviye'yi ve Âs oğlu Amr'ı kâfir saymışlardır. Son olarak Hâricîlerle ilişkilerinin inkar edilmesi yanlış ve yersiz görülmüştür (Et-Taberî, 1387, s. 74).

4.2. İBÂZİLERİN KÖKLERİ VE EN ÖNEMLİ KOLLARI

4.2.1. İbâzi Düşüncesinin Köken ve Kaynakları

Abdullah b. İbâz, Abdülmelik b. Mervan'a yazdığı mektupta belirtildiği gibi İbazi kökleri, Hâricîlik düşüncesinin başlangıcına kadar uzanmaktadır. Ayrıca İbâzilerin tarihi kaynakları ve dini kitapları da bu gerçeği vurgulamaktadır (El-Barûnî, 1995, s. 20). Kaynakların verdiği bilgilere göre Abdullah b. İbâz, Câbir b. Zeyd el-Ezdî'nin fikirlerinden ilham alarak Basra'dan çıkan müfrit Hâricî topluluklarına katılmamıştır. Aklîselîmin ve sünnetin sınırları çerçevesinde kalmak isteyen Vehbîler'i kendi etrafında toplamış, isyan hareketine karışmamıştır. O, Basra'da kendi halinde sakin bir hayat yaşamıştır (Fığlalı, 1997, s. 256). Ancak İbâzilerin Câbir b. Zeyd el-Ezdî'yi kendilerinin liderleri olarak kabul ettiklerini söylediklerinde Câbir b. Zeyd şöyle demiştir: "Onlardan Allah'a sığınırım." (el-Mazzi, 1997, s. 436).

İbâzilerin önde gelen tarihçilerinden el-Kalhatî, iki İslam halifesi Hz. Ali ve Hz. Osman'ın katillerini şiddetle savunmuş ve Hâricî lideri Abdullah b. Vehb er-

Rasbi'yi Müslümanların halifesi saymıştır (el-Kalhati, 1980, s. 240). İbâziler düşünce olarak kendi mezheplerinde yer alan Müsned'I, Rabi' b. Habib'in rivayetlerine dayandırır ki bunlar da Buhari ve Müslim'in naklettiklerine benzemektedir. Müsned, İbaziyye'nin temel hadis kaynağı olarak görülmüş ve Rabi' b. Habib tarafından tedvin edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in tefsirine gelince, Kur'an'ı hem sözlü hem de yüzeysel olarak yorumlamışlardır (ed-Dercini, 1394, s. 20; Özdemir, 2019, s. 539). Bazı kaynaklarda Ebu Bilal Merdas'ın inanç alanında lider kabul edildiği de belirtilmektedir. Özellikle hediye ve para alma, baskıcı hükümdarların yönetimi altında yaşama ve onlarla nasıl başa çıkılması gerektiği, savaşta ve barışta düşmanın nasıl alt edileceği gibi konuları ileriki konularda detaylı olarak ele alacağız. Bazı bölgelerde Mu'tezile'nin Onlar entelektüel bir gruptu. H. 80-132/MS 699-742 yılları arasında Basra'da ortaya çıkmışlar ve Abbasi döneminde gelişmişlerdir, Dini konularda akla güvenirler, Olgun bir zihnin yasak şeyleri, iyiyi ve kötüyü ayırt edebileceğine inanırlar. Bunların en önemlileri Vasil b. 'Ata, Cahz ve Halife el-Me'mun'du" (İbn Hazm, 1403, 146) etkisi de açıkça görülmektedir. Bazı alimler de fıkıh meselelerinde dini görüşlere başvurmuşlardır (el-Hanefi H. 150/767, el-Maliki H. 179 /795, el-Şafi'i H. 238 /852, Hanbeli H. 241/864). Bu mezhepleri desteklemedikleri sürece herhangi bir mezhebe bağlı olmamışlardır (Avvaci, 2001, s.269).

Hâricîlerin ortaya çıkışı; Hz. Ali ile olan anlaşmazlıklar sonucunda aralarında çıkan savaşlar, Emevi Devleti ile savaşmaya başlamaları ile Kur'an ve hadis metinleri hakkındaki fikir ayrılıklarının sonucunda gerçekleşmiştir (Et-Taberî, 1387, s. 166). Bunda aynı zamanda bazı Hâricî liderlerin iktidara gelme arzusu da etkili olmuştur. Bunun ardından Hâricîlerin düşüncesi yeni bir aşamaya taşınarak birçok değişiklik geçirmiş ve çeşitli dallara ayrılmıştır. Bu kollardan biri İbâzilerdir. Kısmen, diğer Hâricî gruplardan farklı olarak halifelik ve düşmanla nasıl başa çıkılacağı konusunda kendi anlayışlarına sahiplerdir. Bu da hareket liderlerinin tutumuna açıkça yansımıştır. Bu dönem Basra ve Emevi hakimiyeti altındaki diğer bölgelerde İbâzi tebliğinin gizli aşaması olarak kabul edilmiştir. Uzun süre gizlice İbâzi düşüncesini tebliğ edip insanları etraflarına toplamış ve yetkililerle herhangi bir çatışma yaşamadan faaliyetlerini yürütebilmişlerdir. Doğu, Batı ve Kuzey Afrika'da bağımsız devletler yaratılmış, bunlardan en öne çıkanı Rüstemi devletleri olmuştur (ed-Dercini, 1394, s. 209; Eş-şemmai, 1412, s. 67).

Tarihi kaynaklara göre İbâzi düşüncesinin ortaya çıkışına ilişkin kesin bir tarih verilmemekle birlikte, bazı kaynaklar Cabir b. Zeyd (H. 21-93 M. 641-712) zamanına tarihlenmektedir. Ancak Abdullah b. İbâz'ın faaliyetleri hakkındaki

bilgilere ulaşamamıştır. Mevcut olan bilgi sadece Cabir b. Zeyd ve bazı sahabelerin faaliyetleri hakkındadır. Bu gizlilik süreci, İbâzi düşüncesinin liderleri tarafından benimsenmesinde de kendi nedenlerini oluşturmuştur. Dönem içerisinde birçok fikrî grup ortaya çıkmış ancak Emevi Halifeliği tarafından hızla yok edilmiştir. Bu, Cabir b. Zeyd'in, zamanının otoriteleriyle oluşacak bir çatışmadan kaçınmasını sağlamıştır. O dönemde Basra valisi Ziyad b. Abih yerine Ubeydullah b. Ziyad geçmişti. Bu iki vali hilafet karşıtlarına şiddetle karşı çıkmıştır (Haşim, 1401, s.72).

Basra, İbâzi vaaz ve faaliyetlerinin gizli döneminde ilim yuvası ve büyük alimlerin yetiştiği yer olması sebebiyle İbâzi düşüncesinin merkeziydi. Cabir b. Zeyd ve Abdullah b. İbâz, ilim dairesine girerek oradaki alimlerden eğitim almışlardır. Diğer gruplar Hâricî düşüncelerini ifade ettiklerinde hapsedildikleri veya öldürüldükleri için başkalarıyla herhangi bir fikir tartışmasına girmekten kaçınmışlardır. Ayrıca kendi görüşlerini paylaşmayan insanlardan etkilenmemek ve kendi düşüncelerinden soğumamak için onlarla çalışmaktan da uzak durmuşlardır (Karkeş, 1415, s. 92). İbâzi düşüncesinin gizli dönemde ortaya çıkmaya başladığını anlatan bazı kaynaklarda, İbâzi çağrısında önemli etkisi olan Ebu Bilal Merdas adında bir şahsın ismi zikredilmektedir (Haşim, 1401, s. 60). Cabir bin Zeyd'in gizli dönemde İbâzi'nin lideri olduğuna dair delil, Şemmahi'nin Siyer adlı kitabında aktarılmıştır. Buna göre, Ebu Süfyan Kanber, Müslümanlardan birini göstermesi şartıyla dört yüz kırbaç vuran yaşlı bir adamdı. (Burada Müslümanlardan birinden İbâzi taraftarlarını kastedilmiştir) Ancak bunu yapmadı. Cabir b. Zeyd şöyle dedi: “Ben onun yanıdaydım ve sadece şunu söylemesini bekliyordum, Bu yüzden Allah onu korudu” (Eş-şemmai, 1412, s. 87).

İbâziler her yıl Hac mevsimini, İbâzi fikrini çevredeki bölgelere, özellikle de doğudaki Umman'a yaymak için bir fırsat olarak görmüşlerdir (Karkeş, 1415, s. 92). Umman'ın yerlisi olduğu için Cabir b. Zeyd, kendisinden şeriat eğitimi alan ve İbâzi düşüncelerini benimseyen öğrenciler aracılığıyla düşüncenin bu bölgelere yayılmasında ana karakter haline gelmiştir. Cabir'in sadece destekçileri arasında değil, aynı zamanda dönemin otoriteleri arasında da rolü büyüktü. Irak valisi iken Haccac b. Yusuf es-Sakafi “Tam adı Haccac b. Yusuf b. el-Hakam el-Sakafi, lider, düşünür ve vaiz olan Ebu Muhammed aynı zamanda kana susamış bir adamdı. H. 40 yılında Taifte doğdu, orada büyüdü. Abdülmelik b. Mervan'ın halifeliği sırasında şurta erkeklerinin. Kısa sürede önde gelen bir askeri lider haline geldi. Halife Abdülmelik'in emriyle Abdullah b. Zübeyr'le karşı karşıya geldi ve onu mağlup etti ve ardından Mekke, Medine ve Taif'in valisi oldu. Daha sonra Irak'ı ilhak etti, 20 yıl iktidarda kaldı ve Vasit şehrini inşa etti.” (Ez-Zerkali, 2002, s. 168) ondan kadı

olmasını ve halka fetva vermesini istemiştir. Ancak Cabir bunu reddederek bu ağır sorumluluğu üstlenmekten kaçınmıştır. İlk teklifi reddedince Basra'daki dairenin müdür yardımcılığını üstlenmesi istenmiş bu sefer kabul etmek zorunda kalmıştır (ed-Dercini, 1394, s. 212). Cabir b. Zeyd, Umman'da bağımsız bir güç olarak ortaya çıkana kadar Umman'daki destekçilerine Basra'dan yardım ve para göndermiştir. Irak Valisi Haccac bin Yusuf bunu öğrenince Cabir bin Zeyd'i tutuklatıp Umman'a sürmüştür. Ancak bu, Haccac'ın yaptığı büyük bir hata olmuştur. İbâzilerin bölgedeki gücünü ve konumunu daha da güçlendirmek için iyi bir fırsat yaratmıştır (Karkeş, 1415, s. 107-109). Cabir'in Umman'dan sınır dışı edilmesinin ardından gizli çağrının liderliği, Cabir b. Zeyd'in en zeki ve aktif öğrencilerinden biri olan Ebu Ubeyde Salm b. Ebi Karimah'a verilmiştir. Karimah, gizli aşamada vaaz hizmetinde büyük bir paya sahip olan İbâzi'nin düşüncesinin yayılmasında büyük rol oynayacak birçok öğrenci yetiştirmiştir (ed-Dercini, 1394, s. 238). Böylece İbâzilerin Basra'daki faaliyetleri eskisinden çok daha iyi bir şekilde devam etmiştir. Irak'ta Haccac döneminde İbâzilerin durumunun iyi halde olmadığı açıktır. Ancak Haccac'ın ölümü ve Halife Ömer b. Abdülaziz'in gelişiyle birlikte İbâzilerin durumu iyileşmiş ve kendi topraklarını genişletmeyi başarmışlardır (Karkeş, 1415, s. 110-111).

4.2.2. İbâzilerden Ayrılan En Önemli Grupları

Vergi mükellefleri çeşitli şubelere bölünmüş ve bunlardan bazıları kabul edilirken bazıları reddedilmiştir. Ebu Hasan el-Eş'ari "Ali b. İsmail b. İshak, Ebu'l-Hasan, el-Eş'arî, Mu'tezile'den ayrılan Eş'arî fırka ve hareketin kurucusu. Büyük alim ve kelam müçtehitleri, H. 260/874 yılında Basra'da doğdu. Bir süre Mu'tezile'ye mensup olduktan sonra daha sonra onlardan ayrıldı. 300 kitabı var. H. 324/MS 936'da Bağdat'ta vefat etti." (Ez-Zerkali, 2002, s. 213) onları dört kola ayırmıştır: bunlar, el-Hafsiyye, el-Ezidiyye, el-Harisiyye ve Ashab et-Ta'a'dır. Daha sonra bu şubelerin her birinin birkaç departmanı daha oluşmuş bölünme, devrin başlangıcında, yani hicri birinci yüzyılda meydana gelmiştir.

Doğuda: El-Hafsiyye, El-Ezidiyye, El-Harisiyye ve Ashab Et-Ta'a

El-Hafsiya grubunun lideri Hafs b. Ebu Mikdam'dır. Küfür ile iman arasında Allah ilminin olduğuna inanmaktadırlar. Allah'a inanan bir kimse; Peygamber'e, cennete, cehenneme inanmasa bile asla kâfir sayılmamaktadır (El-Eş'ari, 1400, s.105). Yani bir kimsenin zina etmesi, insanları öldürmesi ve hırsızlık yapması müslümanlığını etkilememektedir. Halife Osman b. Affan'a olan inançları Rafizi Şiilerininkiyle aynı şekildedir. Ali b. Ebu Talib'in kafir olduğuna ve onun hakkında

Bakara Suresi'nin 204. ayetinin nazil olduğuna inanmaktadırlar. Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “İnsanlardan öylesi vardır ki, dünya hayatı hakkında sözü hoşuna gider ve kalbindeki şeye Allah'ı şahit tutar, fakat O, düşmanların en şiddetlisidir.” Grup üyeleri katilin mümin ve Allah katında yüksek mevki sahibi bir kişi olduğuna inanmaktadır. İmam Taberi, Bakara Suresi'nin 204. ayetine ilişkin tefsirinde şöyle buyurmuştur: Bu ayet münafıklardan biri hakkında nazil olmuş, fakat münafıklardan hangisi hakkında nazil olduğu konusunda alimler arasında ihtilaf yaşanmıştır. Bazı alimler, el-Ahns b. Şerif'in, Resûlullah'ın yanına gelip Müslüman olmak istediğini söylemesi ve bu amaçla geldiğine yemin etmesi sırasında bu ayetin nazil olduğunu söylemektedir. Sonra Müslümanların evlerine zarar vermek, mahsullerini yakmak için geldiği ortaya çıkmıştır (Et-Tabari, 2003, s. 229).

Bakara suresinin 207. Ayetinin içeriği ise şu şekildedir: “Ve insanlardan öylesi vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için kendini satar ve Allah, kullarına karşı şefkatlidir” (El-Asfaraini, 1402, s. 59). Bakara suresinin 207. ayetinin Muhacir ve Ensar hakkında nazil olduğu söylenmektedir. Ayrıca Muhacirlerden bir kısmı hakkında ve Suhayb b. Sinan ve Ebu Zerr el- Gıffarihususunda da nazil olduğu söylenmektedir (Et-Tabari, 2003, s. 247). Hafsilerin bu görüşünden hiçbir yerde söz edilmez. Elbette bu da diğer görüşler gibi bir takım asılsız inançlardan başka bir şey değildir.

El-Ezidiyye kolunun lideri ise Yezid b. Unayse idi. Kendileri gibi düşünen Tahkim fırkası ile aynı fikri paylaşmaktadırlar. Semavi kitapların sahipleri arasında sadece İslam Peygamberine inanan herkesin Müslüman sayılacağına inanmışlardır. Bir başka inançları da, Allah'ın, Hz. Muhammed'den (s.a.v) sonra diğer uluslardan başka bir semavi kitapla birlikte başka bir Peygamber göndereceği ve bu semavi kitabın kendisine hemen vahyedileceği idi. Bu Peygamberin takipçileri, Sebe'a “İbn Teymiyye bu grubu tanımlarken şöyle demiştir: Sabahın iki türü vardır. Tevrat ve İncil'in kanunları Yahudi ve Hristiyanlar tarafından değiştirilmeden önce uygulayanlar onlardı. İkinci grup ise Allah'a ortak koşan ve meleklere tapanlardır.” (En-Nedava, 1420, s. 714). adı verilen bir gruptur.

İbâzilerin bir kısmı kendi gruplarından ayrılarak onlar hakkında herhangi bir karar vermemiş ancak İbâzilerin çoğu bu grubu sapkın ve mürted olarak görmektedir (El-Eş'ari, 1400, s.104). İlginç olan bazı kaynaklarda, Ezidilerin İbâzilerden ve Ezraklardan önce de var olduğu söylene de diğer tarihi kaynaklara göre İbâziler ve diğerleri Ezidilerin İbâzilerden ayrılmayan bir grup olduğudur (Eş-şahrstani, s.136).

El-Harisiyye adlı kolun lideri ise Harsi İbâzi olarak saptanmıştır. Birçok alanda Mu'tezile ile dost oldukları ve İbâzi'ye karşı çıktıkları beyan edilmiştir. Kendilerine muhalif olanların kâfir olduğuna inanmışlar ancak müşrik olarak görülmedikleri gibi onlarla evlenmek de caiz sayılmıştır. Ancak savaş ve çatışma halinde, Müslümanların mallarından başka hiçbir şey onlara helâl sayılmamıştır. Ayrıca şirki savunanlar dışında Müslümanların öldürülmesi ve rehin alınması da yasaklanmıştır. Bu grup, Dar'ül-Küfür olarak kabul edilen Sultan'ın askerleri dışında tüm Müslüman ülkesinin Dar'ül-İslam olduğuna inanmaktaydılar (Eş-şahrîstani, s. 135).

Ashab et Ta'a adlı son kolu incelediğinde ise bunların, Allah bu tür bir İbadetten bahsetmesediğinden ve kişinin Allah'a İbadet edebileceğinden söz edilmiştir. Mesela gece orucunun Allah katında makbul olduğuna inanmaktaydılar (El-Eş'ari, 1400, s.105).

En-Nakariyye, En-Namağripiyye, El-Kalfiyye, Es-Sakakiyye, El-Farsiyye, El-Vahbiyye

Doğuda ortaya çıkan dört kola ek olarak batıda da yedi kol ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki olan En-Nakariyye'nin liderleri, Batı'daki Kuzey Afrika Rüstemilerin lideri Abdülvehhab İbni Rüstem'e karşı devrime öncülük eden, Ebu Kudama Yezid b. Fendin'dir. İmamlarına biat etme yemininden saptıkları için Nakar ve En-Nakariyye olarak anılmışlardır (Avvaci, 2001, s. 252). Siyasi nedenlerden dolayı oluşturulmuştur. Abdülvehhab İbni Rüstem'in İbâzilerin lideri olarak seçilmesinin ardından B. Fendin protesto etmiş ve imamın seçiminde Şura sisteminin uygulanmadığını iddia etmiştir. Bir de imam olmayı hak ettiklerini iddia etmişlerdir. Bu sorunu çözmek için bazı kişileri Basra'daki çağrılarının lideri Ebu Ubeyde Müslim b. Ebu Kerime'ye göndermişler, o da Abdülvehhab'ın doğru seçilmesi konusunda fetva vermiştir. Ek olarak inançlarından tövbe ederek İbâzilere katılana kadar İbâziler'den farklılaşanları da kovmuşlardır. Ancak bu sorun, Ebu Ubeyde'nin ölümünden sonra yeniden gündeme gelmiştir. Kendi içtihatları, inançları ve alimlerine sahip olmakla birlikte bu hareketler ve gruplar Libya'da hala varlığını sürdürmektedir. İşte onların düşünce ve inançlarının bir özeti:

- Allah'ın isimlerinin yaratıldığına inanılması,
- Allah'ın eşsizliğini ispat etmek için delile gerek olmadığına inanılması,

- Allah'ın Müslümanlara sünneti yerine getirmeyi emretmemiş olması,
- Dört dirhemden az çalanın kâfir olarak görülmemesi,
- Kendinden daha tecrübeli birine liderlik etmenin geçersiz sayılması,
- Bir kadının dinden dönmesi halinde onun öldürülmesinin günah olarak görülmemesi,
- Cuma hutbelerinin irat edilmesi,
- Liderin zalim olduğu bir yerde cuma namazının caiz olmaması gibi (Ateş, 2007, s. 166).

En-Neffasiyye adlı grubun ismi, En-Naffas olarak da bilinen Farac en-Nufusi'ye "Batı Mağrip'te, Libya ile Cezayir arasında bir dağ." (Yakut el-Hamavi, 1995, s. 296) dayanmaktadır. Bu grup mevki olarak da Libya'ya konuşlanmış vaziyette idi (El-Eş'ari, 1400, s.107). Liderin, İbâzi'nin büyük alimlerinden eğitim aldığı ve şeriat ilmini öğrendiği rivayet edilmiştir. Küçük yaşlardan itibaren siyasetle iç içe olduğu, zeki ve yetenekli bir adam olduğundan bahsedilmiştir. İbâzi liderlerinin yanında devletini geliştirmeye ve güçlendirmeye çalışarak başlangıçta yeni ve farklı görüşlere ve İbâzilere karşı olduğu ortaya çıkmıştır (Ateş, 2007, s. 167). Diğer herhangi bir grup gibi, çatışmada siyasi motivasyona sahip olan en-nefasiyyenin, oluşum sebebinin doğrudan Rüstemi devletinin o zamanki lideri olan Aflah'ın kararından kaynaklandığı belirtilmiştir. Sa'd b. Vasim b. Yunus el-Nafusi'yi Mağrib'teki (Fas) Kantrar'a vali olarak atamaya karar verdiğinde, bu karar Naffasın İmam Eflah'a kızmasına ve İbâzi grubundan ayrılarak kendi grubunu kurmasına neden olmuştur. Kantar valisine karşı çıkmaya ve onun hakkında asılsız söylentiler yaymaya başlamış ancak bölgede güç kazanmayı başaramamıştır (ed-Dercini, 1394, s. 79). Naffas daha sonra doğuya hareket ederek bir süre orada kalmıştır. Abbasi Halifesinin Bağdat'taki sarayına giderek sadece Halife'de kalan ve başka hiçbir yerde bulunmayan Cabir b. Zeyd'in divanını ele geçirmiştir. Bunu Mağrib'e geri götürmeyi ve destekçileriyle birlikte çağrılarını daha da ilerletmek için kullanmayı tasarlamıştır. Cabir Divanı'nı aldıktan sonra Mağrib'a ve memleketine dönen halife taraftarlarının azaldığını ve zayıfladığını görünce hayal kırıklığına uğrayarak Cabir b. Zeyd'in Divanını saklamaya ve İmam Eflah'a vermemeye karar vermiştir. Mağrib'ta bir çukur kazıp divanı içine koymuştur. Bu kitabın henüz bulunamaması onun bazı kaynaklarda kötü biri olarak görülmesinin en açık nedenlerinden biridir. El-A'lam el-

İbâziyye kitabının yazarı El-Dercini, onun ölümüyle ilgili şöyle bahsetmiştir: Naffas vefat etmiş, işinin başlangıcı nifak ve küfür, sonu ise haset olmuştur (ed-Dercini, 1394, s. 82). Bu grubun savunduğu bir başka ilke ise tebaasını savunamayan lidere zekat verilmemesi hususudur. Çünkü İslam hukukuna göre liderin, yönetimi altındaki halkı savunabilecek ve savaş zamanlarında onları koruyabilecek kişilerden zekat almasına izin verilmiştir (Ateş, 2007, s. 167).

El-Halfiyye grubu üyelerinin ise Kuzey Afrika'daki İbâzilerin ilk imamı olan Half b. Samah b. Ebu el-Hattab el-Mu'afarı'nın torunları oldukları ifade edilmiştir. Bu grupların ortaya çıkmasının ve İbâzilerden ayrılımlarının doğrudan siyasi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bazı tarihi kaynaklara göre Trablus Valisi Samh b. Hattab'ın vefatından sonra halk, merhum babasına olan sevgi ve saygısından dolayı oğlunu Halife olarak atamıştır. Görünüşe göre Trablus halkı yeni valiyi seçerken o dönemde batıdaki İbâzilerin lideri olan İmam Abdülvehhab'a yönelmemiştir. Ancak daha sonra hata yaptıklarının farkına varıp pişman olmuşlardır. Bu amaçla İmam Abdülvehhab'a bir mektup göndererek Halife'yi yeni vali olarak atadıklarını bildirmişlerdir. İmamları bu haberi duyunca üzölmüş ve onlardan kararlarından vazgeçmesini istemiştir. Halife'nin Trablus'taki yönetiminin meşruluğunun kabulü reddedilerek bu sorunu çözmek için İmam Abdülvehhab (ed-Dercini, 1394, s. 69), elçilerinden biri aracılığıyla Trablus halkına iki mektup gönderilmiştir. İlk mektupta halefinin görevden alınmasını emrederken, ikinci mektupta halefinin kuralının kabul edildiğı kaleme almıştır. Ancak oradakilere, kendisini görevden alma emrini içeren ilk mektubu Halife'ye göstermelerini emretmiştir. İmamın emirlerine uyup istifa ederse, Trablus'a vali olarak atanacağını doğrulayan ikinci mektubu ona gösterilmesinin yeterli olacağından da söz edilmiştir. Halef ilk mektubu okuyup içinde kendisini görevden alma emrinin bulunduğunu görünce İmam Abdülvehhab'a itaat etmeyi reddetmiş ve bu olayla beraber Halfiler gruplarının ve hareketlerinin oluşumunun temellerini atmıştır.

İmamet inancının esaslarından biri de, her bölgenin kendi imamının olması ve başka bir bölgenin imamına itaatin tabi olmamasıdır (Abu Zekariye, 1982, s. 121). Ancak ilginçtir ki Ali Yahya el-Mu'ammer, Halifeleri İbâziliğı fikri bir grup olarak tanımlayanları eleştirerek Halfilerin dini bir grup olduğunu reddetmiştir. Halfi'nin sadece iktidarı ele geçirmeyi istediğı ve İbâzi cemaatinden ayrılan bir siyasi lider olduğunu söylenmiştir (Ateş, 2007, s. 167-168).

El-Sekakiyye grubunun isminin menşei kurucusu Abdullah b. Sakak'ın ismine dayanmaktadır. Kendilerini İbâzilerin bir parçası olarak görmemişlerdir (El-Eş'ari,

1400, s. 108). Dercini, bu gruba geldiğinde onlar hakkında çok kötü bilgiler vermiştir. Abdullah olarak bilinen Sakak, iyi bir adamın oğlu olarak Kantarar bölgesinde yaşamıştır. Sakak doğmadan önce babası Allah'ın evi'ne giderken rüyasında bir çocuk sahibi olacağını görmüştür. Ancak çocuk bir şeytan olarak rüyasına girmiş, Hactan döndükten sonra karısının bir erkek çocuk doğurduğunu görmüş ve çocuğa Abdullah adını vermiştir. Çocuk büyüdükten sonra babası onu ilim ve ilim öğrenmesi için bilim adamlarının yanına göndermiştir. Bir süre öğrenim gördükten sonra Kur'an-ı Kerim'i öğrenerek şariat ilimlerinde uzmanlaşmıştır. Ancak bununla kalmayarak İslam alimleri arasında ihtilafli olan konulara da değinmeyi uygun bulmuştur. Bu da onun doğru yoldan sapmasına, bağımsız bir grup olarak ortaya çıkmasına ve İbâzilerden ayrılmasına neden olmuştur(ed-Dercini, 1394, s. 118). Daha sonra düşünce ve inançlarını takipçileri arasında yaymaya başlamıştır. Onun görüşlerinden bazıları şunlardır:

- Peygamber'in sünnetinin olmadığını iddia ederek sünneti bozması,

- İslam'ı anlamak için içtihad ve alimlerin yorumlarına gerek olmadığı,

-Cemaatle namaz kılmanın bidat olduğu ve İslam'da davetin olmadığına inanmış hatta çağrının sesini duyunca bu eşek sesidir demesi,

-Dua eden kişinin okuduğu bütün ayetlerin manasını anlaması gerektiği, eğer ayetlerin manasını anlamıyorsa dualarının kabul edilmeyeceğini belirtmesidir (Abu Zekariye, 1982, s. 204).

Bazı İbâzi kaynakları, İbâzilerin muhaliflerinin ölümleri için dua ettiğini ve onları Müslüman mezarlıklarına gömdüklerini, ancak Sakaki'lerin ölümleri için dua etmediklerini ve onları Müslüman mezarlıklarına gömmediklerini ifade etmiştir. Bunun yerine ölü adamın bacağına bir ip bağlayıp onu arkalarında sürükleyerek onu kumda bir yere gömmüşlerdir. Neffasiler gibi bir grup ve hareket de sonunda ortadan kaybolarak ortada hiçbir destekçisi kalmamıştır (ed-Dercini, 1394, s. 119).

El-Farsiyye adlı grubun liderlerinin adı Ebu Süleyman b. Ya'kub b. Aflah'tır (Mu'ammer, 1415, s. 23; El-Eş'ari, 1400, s. 108). Bu şahsın büyükbabası Rüstemi eyaletindeki İbâzi imamlarından biridir. Ebu Süleyman eserlerinin, okuyanların imanlarını bozacak konuları işleyen kitaplar okuduğu rivayet edilmektedir. Babası Yakup, oğlunun bu tür kitaplar okumaya başladığını öğrenince çok üzülmüş ve imanlarını zedelememesi için halkın kendisinden sakınmalarını söylemiştir (Abu

Zekariye, 1982, s. 191). Ebu Süleyman, babası Yakup'un vefatından sonra halkın babasına olan saygısı ve sevgisi nedeniyle saygı duyulan biri olmuştur. Ancak babasının oğluyla ilgili şüpheleri doğru gibi görünmektedir. Babasının vefatından kısa bir süre sonra Ebu Süleyman, İslam'a ve İbâzilerin düşüncelerine aykırı yazılar yayınlamaya başlayarak halkın kafasını karıştırmıştır. Hayvan etinin Arapça'da fars denilen meme kısmını yemenin yasak olduğuna inanmış ve daha sonra Fars, bu grubun adını oluşturmuştur. Ebu Süleyman'ın hayvan etinin bir kısmını yemeyi haram saydığı haberi, yerel İbâzi alimlerine ulaştığında, şüphelerini yayarak insanları yanıltmamak için bunlara hemen cevap vermişlerdir. İddialarını yaymaya devam edip alimlere de itaatsizlik ettikten sonra, İbâzi alimlerinden Şeyh Ebu Salih, Ebu Süleyman ve yandaşlarından bir yerde buluşmalarını istemiştir. Şeyh Salih bizzat başka bir yere giderek orada kalmıştır. Hatalı olan kişi için beddua etmeye başlamışlar. Ve Allah'tan onu helak etmesini dilemişlerdir. Nihayet namazlarını bitirdikten sonra Ebu Süleyman ve grubunun üzerine kuvvetli bir rüzgar esmiş ve onlar yollarını kaybedip telef olarak hepsi hayatını kaybetmiştir (ed-Dercini, 1394, s. 106-108). Bu grup ve hareketin inançlarından bazıları şunlardır:

-Daha önce de belirttiği gibi Fars yasağı, aynı zamanda anne karnındaki buzağının etinin haram olduğu ve annenin kesilmesiyle buzağı etinin yenilmesinin caiz olmadığı,

- Rüyada meni gören kimsenin terinin kirli olmadığı ancak adet gören kadın terinin kirli olduğu,

-Yakın akrabalara zekat verilmemesi gerektiği ifade edilmiştir (Abu Zekariye, 1982, s.192).

El-Vehbiyye isimli grubun üyelerinin, el-Vehbi ve el-Vehhabi olarak da bilinen Abdülvehhab İbni Rüstem'in takipçileri olduğu ifade edilmiştir (Avvaci, 2001, s. 85). Ancak tarihçi el-Kalhati, Keşfü'l Beyan adlı kitabında bu grubun liderinin Abdullah b. Vehb er-Rasbi olduğunu belirtmiştir (el-Kalhati, 1980, s. 423). Lakin diğer kaynaklarda İbâziler genel olarak bu grubun lideri olarak kabul edilmiştir. Kendisi aynı zamanda Kuzey ve Batı Afrika'daki Rüstemi eyaletinde İbâzilerin ikinci imamı sayılmıştır. Bu kişi, İbâziler tarafından istişare sistemiyle seçilmiştir (ed-Dercini, 1394, s. 47). Onun saltanatı, Nakaryanlar olarak bilinen Fendin hareketi ve benzeri gibi İbâzilerden farklı grup ve düşünce derneklerinin ortaya çıkmasıyla birlikte siyasi ve dini çalkantılara damgasını vurmuştur. Bu konuyu ilerleyen sayfalarda kapsamlı olarak ele alacağımızı bildirmek isteriz (Eş-

Şammahi, 1412, s. 132-145). Es-Sira ve İmamların Haberleri kitabının yazarı Ebu Zakariyya, Abdülvehhab döneminde çatışan grup ve hareketlerin ortaya çıkmasının nedenlerini şöyle anlatmıştır: Abdülvehhab Müslümanların imamı olunca, Allah'ı tanıyan ve dünyayı sevmeyen insanlara (zühd) rütbe ve mevki vermiş, onları kendi yönetimi altındaki bölgelerin idarecileri ve valileri yapmıştır. Bu, Fendin ve benzerlerinin İmam Abdülvehhab'ı protesto etmesine ve eleştirmesine yol açmıştır. Abdülvehhab'ın gücü için, hak etmeyenlere verildiği ve kendilerinin ise daha fazlasını hak ettiği yönünde dedikodular yaymışlardır. Bu durum onların İmamın idaresinden uzaklaşıp kendi hareketlerini kurlmalarına yol açmıştır (Abu Zekariye, 1982, s.88-89). İmam Abdülvehhab'ın İbâzilerin en ünlü alimlerinden biri olduğu; şeriat ilmine, İbâzi tebliğine ve her şeyden önce dua konularına ve sonuçlarına büyük önem verdiği söylenmektedir (ed-Dercini, 1394, s. 67). İbâzilerin önde gelen tarihçilerinden El Bârûnî, El Ezher'ür Riyaziyye adlı kitabında İmam Abdülvehhab'ı Mağribin her tarafını fetheden büyük bir kral ve padişah olarak tanımlamıştır. Onun hükümdarlığı döneminde ülke, siyasî, iktisadî, dinî, medeniyet ve diğer tüm açılardan zirvede yer almıştır (El-Barûnî, 1995, s. 136).

4.2.3. İbâzi Güçlerinin İslam Dünyasının Bölgelerindeki En Önemli Hakimiyeti

4.2.3.1. Doğu Kısımında Umman Bölgesi

Abbasi Halifeliği'nin başlangıcında, ilk halife Ebul Abbas el-Seffah döneminde İbâzi'nin düşünce ve hareketi Umman'da yaygınlaşmaya başlamıştır (Mu'ammer, 1415, s. 92). Ayrıca halk sıcak mevsimden kaçmak ve tarım yapmak için Basra başta olmak üzere Irak'ın diğer bölgelerine de seyahat etmiştir. Umman'da İbâzi düşüncesinin yayılmasında bilim ve din kültürü de büyük rol oynamıştır. O dönemde Cabir b. Zeyd ve benzeri büyük alimler Basra'da gizlice mezheplerini tebliğ etmişlerdi. Bu durum Umman halkının, şeriat bilimini öğrenmek için oraya akın etmesine neden olmuş ve Basra'ya çok sayıda Ummanlının yerleşmesiyle sosyal bir yön önem arz etmiştir. Bunda siyasi faktörler de etkin olduğundan ve Umman halkının hayranlık duyduğu ve ilham aldığı isimlerden birinin de Bilal b. Mardas olduğu belgelerle tasdiklenmiştir (Karkeş, 1415, s. 100, 101). Bazı kaynaklar İbâzi çağrısının Umman'da yayılmasının nedenlerinden bahsederken, bazıları Abdullah b. İbâz'ın ayrılışının nedenini açıklamış, genel olarak da Nehrevan Savaşı'ndan sonra bazı İbâzi'lerin Umman'a kaçışı önemli bir neden olarak değerlendirilmiştir. İbâzilerin Umman'ı kendi iktidarları için üs olarak seçmelerinin nedeni, Umman'ın Abbasi halifeliğinin üssüne uzaklığı ve yolun zorluğu olarak tespit edilmiştir (Avvaci, 2001, s. 253). Umman tarihine baktığında İslamiyet'in hakim olduğu dönemde Umman'da El Ezd kabilesi iktidarda kalmış, İbâzi mezhebi bölgeye ulaşmış

halk burayı tanıdıkça sayılarında artış görülmüştür. İbâzi'nin ilk imamı Calandi b. Mes'ud b. Culnudi el-Culundani el-Ezdi'yi atamıştır. Bunu mümkün kılan ise H. 132 yılında Emevi devletinin yıkılması ve aynı yıl bölgede Abbasi devletinin yükselişi olmuştur. Devletin yükselişi yukarıda bahsedilen durumla örtüşmekte, Abbasiler Emevi devletinin yıkılmasından sonra kalanları yok etmekle meşgul olmuştur. Caland'ın imam olarak seçilmesinin nedeni onun becerileri ve zekası ile şariat ve adalet konusunda son derece bilgili olmasıdır (El-şa'ka, 1987, s.152). Umman'daki İbâzileri iki yıl bir ay süre ile yönetmiş, sonunda kendisine itaat ettiğini beyan etmeyi reddeden Abbasi Halifesinin ordusu tarafından devrilmiştir (El-Azkavi, 1426, s. 43). Abbasi Halifesi Safah, Umman'daki İbâzileri yok etmek için büyük bir ordu göndererek saldırıyı denizden gerçekleştirmiştir. Ordu, bölgeye vardığında birçok katliam yapmış ve evleri ateşe vermiştir. 10.000'den fazla insanı öldürülmüş, Umman'ın yeni İbâzi devletine son vermişlerdir. Abbasi yönetimi tekrar Umman'a dönmüş ve durum H. 179/M. 795'e kadar devam etmiştir (Avvaci, 2001, s. 253; El-şa'ka, 1987, s. 152-153).

İbâzi kaynakları, İbn Affan'ın hükümdarlığı sırasındaki istikrarsız durumunu, onun etrafındakilerinin davranış şekline bağlamaktadır. Etrafındakilerin tavsiye ve önerilerini dinlemediğini ve onlara iyi davranmadığını, ta ki sonunda İbâzi alimleri tarafından iktidardan uzaklaştırılınca kadar bu durumun süre geldiğini kaynaklar kaleme almıştır. Saltanatı iki yıl bir ay sürmüştür. H. 179/M.795'te Beni Harusi ailesi iktidara gelinceye kadar bu durum böyle devam etmiştir.

Banu Kruş ve Abbasi Halifeliği'nin gölgesindeki İbâzilerin ilişkisinden bahsetmenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Kruşiler ile Abbasi Halifeliği arasındaki ilişkilerden bahsederken Varis el-Harusi ile Abbasi Halifesi Suthay (Harun Reşid 170-193 H/M 789-809) arasındaki savaşı kastetmekteyiz. Abbasi Halifesi, karadan ve denizden bir ordu gönderdiğinde, Abbasi ordusu yenilmiş, liderleri ve aynı zamanda Halifenin kuzeni İsa b. Cafer “isa b. Ca'far b. el-Mansur, Abbasi Halifeliğinin askeri lideriydi ve Halife Harun Rashid'in karısının erkek kardeşiydi. Aynı zamanda Halifenin amcasının oğludur. Varis el-Khurosi'ye karşı kazandığı yenilgiden sonra H. 185/MS 800'de esir alındı ve öldürüldü.” (Ez-Zerkali, 2002, s. 102) esir alınmıştır. El-A'lam kitabının yazarı Ez-Zerkali, onu överek ondan şöyle bahsetmektedir: “Günlük hayatında ve davranışlarında, hatta düşmanlarıyla olan ilişkilerinde bile, Peygamber'in ashabının yolunu izlemiştir.” (Ez-Zerkali, 2002, s.108) Varis el-Harusi'nin Ummanlıların gönlünde canlı ve büyük kalmasını sağlayan olaylardan biri de şu şekildedir: Kelbuva bölgesine şiddetli yağmur yağdığında sel olmasıyla bazı esirler Abbasi ordusuyla birlikte bir vadide

hapsedilmiştir. Şiddetli yağışlar nedeniyle bölgede sel meydana gelmesi mahkumların boğulmasına neden olmuştur. Varis bunu görünce şöyle demiştir: "Bunlar benim emanetlerimdir ve kıyamet gününde onlardan sorumlu olacağım. O ve yetmiş askeri, esirleri kurtarmak için kendilerini suya atmışlardır. Ancak başarılı olamayıp kendisi ve tüm askerler boğulmuştur. Bu olay H. 197/M 812'de meydana gelmiştir. Kendisinden sonra ailesi H. 1034/1622 yılına kadar hükümdarlığı sürdürmüştür (Abu Zekariya, 1982, s. 94; Ez-Zerkali, 2002, s. 108). Yerine dindar ve akıllı bir hükümdar olan Gassan b. Abdullah geçmiştir. Karada ve denizde çete ve korsanları alt edip yok etmeyi başarmıştır. O, İbâzi liderleri arasında denizde savaş gemisine sahip olan ilk kişiydi. Kendisine yönelik hareketleri ve ayaklanmaları da sonlandırmayı başarmıştır. On beş yıl yedi ay altı günlük saltanatının ardından H. 207/M. 822'de yakalandığı bir hastalıktan dolayı vefat etmiştir (El-Azkavi, 1426, s. 46-47). Daha sonra İbâzilerin imamı olarak atanan Abdülmelik b. Hamid, selefleri gibi dindar, Allah'ı bilen, ülkeyi yönetme becerisine sahip, adaletli bir insan olarak tanınmıştır. Umman'ın İbâzi halkını on sekiz yıl boyunca yönetmiş ve ömrünün sonuna geldiğinde artık eski gücünü kaybetmiştir. Ancak İmam Abdülmelik M 840, H. 222'de vefat edene kadar İbâzi halkı ve alimleri onu görevden alıp başka bir imam atamamıştır. Onun yerine, Recep 226 H./M. 840 Cuma günü İbâzilerin imamı olarak el-Muhenna b. Ceyfer el-Yahmadi atanmıştır. Tüm İbâzilerin üzerinde ittifak ettiği imamlardan biri olarak sayılan el-Yahmadi'ye İbâzilerin büyük alimleri tarafından biat yemini edilmiştir. İmam Muhenna'nın hükümdarlığı, Umman'da İbâzi yönetiminin siyasi ve dini açıdan en güçlü dönemi olarak kabul edilmektedir. İmam Muhenna'nın halk arasında saygı duyulan bir şahsiyet olduğu, ancak kendisine itaat etmeyenlere karşı da sert davrandığı, bir toplantıya oturduğunda o ayağa kalkıncaya kadar kimsenin ayağa kalkmadığı rivayet edilmektedir. Hayatının sonuna doğru bazı İbâzi alimleri yaşlılığından dolayı onu iktidardan uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Ancak o, sert bir şekilde karşılık vererek, onlara artık bu teklifte bulunmamalarını ve yaşlılığından dolayı hiçbir imamı görevden almamalarını söylemiştir. Böylece ömrünün sonunda İmam'ı iktidardan uzaklaştırma politikasına son vermiştir. İmam Muhenna'nın hükümdarlığı döneminde ülke, siyasi ve askeri gücünün zirvesinde olup, sıradan gemilerin yanı sıra 300 savaş gemisine ve 10.000 kişilik askeri güce sahipti. Aynı zamanda ticaret ve tarımda da önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Uzun bir hükümdarlığın ardından 16 Rebiülahir Hicri 237, Miladi 851'de ölmüştür. Salt b. Malik el-Harusi, İmam Muhenna'nın ölümüyle aynı gün iktidara gelmiştir (Haşim, 1401, s. 239). İbâzi kaynakları İmam Salt'ın adil bir adam olduğundan bahsetmektedir. Uzun süre iktidarda kalmayı başarmıştır (El-Azkavi, 1426, s. 51). Saltanatı sırasında Habeşistan ile Umman arasında bulunan Siktari“Yemen açıklarında yer alan bir adadır ve bu adanın uzunluğu yaklaşık seksen fersahtır,

barbarların adası olarak anılır”. (Yakut el-Hamavi, 1995, s. 227) adasının Habeş istilasına karşı koymayı başararak 100 savaş gemisi ve çok sayıda asker hazırlamıştır. Her iki tarafın orduları arasında çıkan çatışma sonrasında Habeş ordusu mağlup edilmiş ve İbâziler galip gelerek adada hakimiyetlerini kurmuşlardır (Es-Suhayil, 1418, s. 75). Otuz beş yıl, yedi ay boyunca hüküm sürmüş, yaşının ileriliği nedeniyle İbâziler arasında onu iktidardan uzaklaştırma konusunda bir tartışma çıkana kadar saltanatı devam etmiştir. Bu tartışma askeri çatışmalara, savaşa ve İbâzilerin dağılmasına yol açmıştır. Abbasi Halifeliği, Ummanlı İbâzilerin bu kötü gidişatından yararlanarak askeri bir hareketle Umman'ın ve İbâzilerin kontrolü dışındaki bölgeleri ele geçirmeyi başararak 40 yıl Abbasi Halifeliği altında kalmasına sebep olmuştur (El-Barûnî, 1995, s. 53). Daha sonra Raşid b. en-Nazr el-Yahmudi el-Harrusi, Azzam b. Temim, Sa'id b. Abdullah b. Muhammed, Raşid b. el-Velid, Halil b. Şazan, Muhammed b. Ali, Raşid b. Sa'id, Amer b. Raşid vb. gibi birçok lider ve hükümdar iktidara gelmiştir. Bu kişilerin iktidara gelmesi bize İbâzilerin bölgedeki gücünün, düşünce ve inançlarının hala bu bölgelere hakim olacak kadar kendine has bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda İbâzilerin içinde olduğu durumun bu dönemde istikrarsız olduğu ve diğer tüm güç ve devletler gibi onların da zamanla zayıflayıp çöktüğü anlamına da gelmektedir (El-şa'ka, 1987, s.153).

4.2.3.2. Batı'daki Kuzey Afrika, Rüstemi Devleti'nin Kurulması

Afrika ve Mağrib'in İslam tarafından fethedilmesi ve bu bölgelere Müslüman vali ve liderlerin gelmesinden sonra İslam yönetiminin başlangıcından Emevi Halifesi'nin (Hişam b. Abdülmelik) gelişine kadar bu bölgelerdeki durum tam bir huzur ve güven ortamı halindeydi. Bu bölgelerin tamamen İslam Halifeliği'ne bağlı olması sebebiyle Emevi Halifeliği'ne karşı herhangi bir sıkıntı yaşanmamıştır (İbnü'l-Azari, 1983, s. 14). Emevi hükümdarları İslam'ın Afrika ve Mağrip'te yayılmasına büyük önem vermişlerdir. Halife Ömer b. Abdülaziz'in İslam'ı yaymak ve bu bölgedeki halkını helal ve haram konusunda eğitmek için on Müslüman alim göndermesi, bölge yetkililerini oldukça memnun etmiştir. Ancak Halife Ömer b. Abdülaziz'in ölümünden sonra Yezid b. Abdülmelik, H. 102, Miladi 702'de Emevilerin Halifesi olmuş ve Yezid b. Ebu Müslim'i Afrika ve Mağrib'in hükümdarı olarak atamıştır. Tebaasına zulmeden, zorba ve şiddet yanlısı bir kişi olduğu söylenmiş ve bu davranışından dolayı gardiyanları tarafından öldürülmüştür (Ez-Zerkali, 2002, s. 48). Bu dönemde bölgedeki Safri Hâricîlerin çağrısı gelişerek destekçileri artmıştır. Bölgede bağımsız bir güç kurmak ve Emevi egemenliğinden kurtulmak umuduyla güney Mağrip'ten çok sayıda barbar Safri onun çağrısına katılmıştır. Aynı zamanda Safrilerin çağrısıyla birlikte İbâzilerin çağrısı da Mağrib'in

orta ve kuzeyinde hızla yayılmıştır (El-Harisi, 1438, s. 215). Bölgedeki durum giderek daha kaotik hale gelmiş ve aynı zamanda bölgedeki Emevi yöneticilerine karşı protesto sesleri de artmıştır. Durum, H. 122'de Misra el-Madğari el-Sufri liderliğindeki barbarlar tarafından ilk devrim başlatılıncaya kadar sürmüştür. Habib b. Ebû Obaida “İbn Abi 'Ubayda: Emevi liderlerinden ve valilerinden Habib b. Marra b. 'ukba b. Nafi' el-Fihri el-Kureşi Mısır'da doğdu ve orada büyüdü. Musa b. Nasır'la birlikte Endülüs'e gitti, Endülüs'e vali olarak atandı ve birçok bölgeye yetki verildi. Daha sonra Afrika'nın valisi oldu ve devlete isyan eden barbarlarla karşı karşıya geldi. H. 124/742 yılında barbarlarla yapılan savaşlardan birinde öldürüldü.” (Ez-Zerkali, 2002, s. 166) bir iş için çıkıp yerini vekaleten birine devrettiğinde, barbarlar bu hatadan yararlanarak Habib'in yerine koyduğu kişiyi öldürmüşlerdir (İbnü'l-Azari, 1983, s.52). Bu haber, o zamanlar Afrika ve Mağrib'in hükümdarı olan Abdullah b. Habbab'a “Abdullah b. Habbab: Zeki ve yetenekli bir liderdi ve aynı zamanda konuşma becerisine de sahipti Hişam b. Abdul Makkah el-Emevi'nin halifeliği sırasında Mağr'bın valisi oldu.” (Ahmet en-Nasri, 1418, s. 162) ulaştığında, Habib b. Ebu Ubeyde'ye bölgede patlak veren barbar devrimine karşı savaşmak için geri dönme emrini vermiştir. Habib, Abdullah b. Habbab'a yanıt vermiş ve onun isteği üzerine geri dönerek, askeri bir güç hazırlamıştır. Sonuç olarak Habib'in ordusu ile Maysara es-Sufri liderliğindeki devrimci ordu arasındaki şiddetli çatışmanın ardından Maysara'nın ordusu yenilerek Tanca'ya “Dördüncü bölgede, batıda 80 derece, güneyde 30,5 derece enlemde bir bölge, Mağrip Denizi kıyısında, Saur adasının karşısında bir şehir, Barbarların yeri ve bölgesi.” (Yakut el-Hamavi, 1995, s. 43) kaçmıştır. Ancak orada barbarlar tarafından öldürülmüştür. Bunun nedeni, barbarların Maysara'nın politikasından memnun olmaması, bu olaylardan sonra bölgedeki durumun daha da karışık hale gelmesi ve diğer bölgeleri de etkilemesidir. Bu, Afrika ve Mağrib'teki valiler dönemi olarak tanınmakta ve en karakteristik özelliği ise o dönemin huzur ve güven ortamı içerisinde olmasıdır. Bu bölgelerin bir diğer özelliği de bölge halkının Emevi Halifeliğine karşı tutumudur. Bu bölgelerin halkı ile yöneticileri arasında büyük bir saygı ve sevgi mevcudiyeti göze çarpmıştır. Bu bölgenin bir diğer özelliği ise ihtilal sonrasında Emevi ve Abbasi halifelerinin bu bölgelere hakim olmalarının zorlaşması, bu bölgelerin merkezi hükümetten ve halifelikten ayrılmış olmasıdır. Saldırıları ve safrilerle bu bölgeleri geri almak için yapılan çeşitli girişimlerden sonra uzun süre çeşitli yerel yönetim ve güçler tarafından yönetilmiştir. Ancak bu bölgelere tam yetkilerini geri verememiştir. İbâzilik Kuzey Afrika'nın özellikle Berberî kabileleri arasında yaygındır. Libya'da Trablus'un Züvâre ve Cebelinefûse bölgelerinde, Tunus'un Cerbe mıntıkasında ve Cezayir'in Vercelân ve Vâdiimizâb mevkiilerinde yaşayan halk arasında İbâzilik devam etmektedir. Günümüzde bütün İbâzîler'in sayısı kesin olarak bilinmemekle

birlikte 2-3 milyon civarında tahmin edilmektedir (Fığlalı, 1997, s. 261).

Emevi ve Abbasi halifelikleri döneminde farklı fikir hareketlerinin ve memnuniyetsizlik seslerinin merkezi haline gelen en öne çıkan bölgelerden biri Afrika'nın Batı ve Kuzeyi ile Orta Batı bölgeleriydi. Bunlardan en önemlileri olan Hâricîler, özellikle de İbâzi ve Sufri olmakla beraber her biri bölgede yayılarak bu bölge halkını her iki harekete de bölmüştür. Mağrib-i Aksa'nın orta ve kuzeybatı bölgelerinin halkı İbâzi düşüncesini taşımaktadır. İlginç olan, bu bölgelerde aşırılıkçı olarak bilinen diğer insanların, dini İslam olan ve Berberi dilini kullanan bağımsız barbar bir güç yaratmaya çalışmalarıydı. İbâzi ve Safri fikirlerin bu bölgelerde hızla yayılmasını sağlayan şey, insanların dine uymaktan uzak durarak sadece Kur'an ve Sünnet'e uymaları gerektiğini telkin etmiş olmalarıydı. Aynı zamanda İslam hukukunda yer alan yönetim reformunu da savunmuşlardır. İbâzilerin bölgeye gelişi ile hilafet tabanından uzaklaşmaları ve İbâzi düşüncesinin yayılması bu bölgede bağımsız bir devletin oluşmasının önünü açmıştır. Dolayısıyla Kuzey Afrika'da, özellikle Cezayir'de Er-Rüstemiyye (160-296 H./776-908 MS) adı verilen bir devlet kurulmasına neden olmuştur. İbâzilerin bu bölgeye göç etme sebeplerinin ise Emevilerin bu mezhebin mensuplarına karşı uyguladığı baskı olduğu söylenmektedir. Öte yandan din vaizleri, inandıkları ve doğru olduğunu bildikleri fikirleri İslam dünyasında, özellikle de Kuzey Afrika'da yaymak istemişlerdir. Bu nedenle görüşleri hızla alınırken, öte yandan bölgenin Emevi ve daha sonra Abbasi yönetimine uzaklığı bu mezhebin gelişmesine katkıda bulunmuştur (El-Hariri, 1408, s. 55).

Başlangıçta günümüz Basra şehri mezhebin çıkış merkezi olmuştur. Vaizlerinin çoğu bu şehri Batı, Umman ve Irak'ın birçok bölgesi dahil olmak üzere farklı bölgelere bırakmış, Suriye'den oraya taşınmışlardır. Batı'da, Rüstemi devletinin kurulmasından önce tüm bölgeleri siyasi çalkantılarla dolmuş vaziyette olup aynı zamanda çatışmalar yeniden başlamıştı. Bunun nedeni ise H. 132/749 yılında yönetimin son anlarını yaşayan Emevi devletinin zayıflığından kaynaklanmıştır. Abdürrahman b. Habib'in "Abdürrahman b. Habib b. Ebi Ubeyde b. Ukbe b. Nafi' el-Fihri, Afrika'da babasıyla birlikteydi. Babasının vefatından sonra Endülüs'e giderek oraya girmeye çalıştı ama başarısız oldu. H. 137/755'te öldürüldü. Elias ve kardeşi Abdulvaris tarafından Keyravan'daki sarayında." (Ez-Zerkali, 2002, s. 303), Batı'da bir hükümdar ve Safriyye mezhebinin en radikal takipçilerinden biri olması nedeniyle hem İbâzi hem de Safriyye mezhebinin mensupları arasında sürekli fikri ve silahlı çatışmalar yaşanmıştır (Debbuz, 1963, s. 377). Trablus halkının Abdullah b. Mesud el-Tecibi el-İbâzi'yi şehrin valisi olarak seçmesinin ardından çatışmalar daha da artmıştır. Safrilerin en güçlü destekçilerinden biri olan Abdullah

b. Mes'ud et-Tacibi'nin yönetimi altındayken Abdürrahman b. Habib, kardeşi İlyas b. Habib'i bölgeye hükümdar olarak atamıştır. Hükümdar, bölgenin Safrileri tarafından çok sevilerek bu bölgenin de hükümdarı olarak atanmıştır. İlyas bu bölgeye vardığında Abdullah b. Mes'ud et-Tacibi'yi öldürmüştür. Bu olay İbâzilerle Safriler arasındaki düşmanlığın başlangıcı olmuştur. Batı Afrika'da ise Rüstemi devletinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (İbn 'Abd el-Hakam, 1416, s. 225). Bunun üzerine İbâziler, İlyas'ın bu eylemiyle yetinmeyip Abdürrahman ve kardeşine isyan etmişlerdir. Abdürrahman, kardeşi İlyas'ı görevden alarak durumu sakinleştirmeye çalışsa da durumu değiştirmeye muvaffak olamamıştır. Talid el-Hazrami oğlu Haris ve onun halefi Kais el-Muradi "Haris'in halefi olarak atandı ve H. 136 / H. 753'te Trablus'ta öldürüldü." (İbn 'Abd el-Hakam, 1416, s. 373) oğlu Kazi Abdul Cabbar liderliğindeki İbâzilerden bazıları, birçok zafer elde etmeyi başarmış, ancak bunun sonucunda Abdürrahman, Talid oğlu Harith'i öldürmüş, İbâzi liderliği de Ziada en-Nufusi'nin oğlu İsmail'e verilmiştir. Ancak seçime hazırlanamadan Abdürrahman'ın destekçileri tarafından öldürülmüştür. Abdürrahman b. Habib'in Abbasi valisi olarak batı bölgelerinde iktidara gelmesinin ardından durum bir süre sakin kalmıştır. Ancak İlyasi iktidar hırsı nedeniyle kardeşi Abdürrahman'ı öldürünce işler karışmıştır. Bu bölgedeki durum üzerinde büyük etki yapmış siyasi ve askeri kaos yaratarak (Eş-Şammahi, 1412, s.115) Eliyas, Mağrip ve Afrika'nın her yerinin kontrolünü ele geçirmiştir. Babasının öldürüldüğü haberini alan Habib, amcası İlyas'tan intikam almak için yandaşlarını toplamış ancak İlyas, kardeşiyle herhangi bir gerginlik yaşanmaması için Kafsa "Afrika'nın batı yakasında, Fairwan'dan üç gün uzaklıkta bulunan küçük bir kasaba. Çok sayıda su kaynağı ve bahçe mevcut olup, en büyük fıstık üretimi burada yapılmaktadır." (Yakut el-Hamavi, 1995, s. 382) ve Kastiliye "Afrika'da (Tuzer, Hama ve Nafta) gibi birçok şehri içeren bir bölge ve Tuzer en büyük şehirlerinden biridir." (Yakut el-Havi, s. 348) bölgelerini Habib'e vermiştir. Lakin kardeşiyle olan bu barışçıl ilişkisi uzun sürmemiş özellikle Habib'in Kayrevan'ı ele geçirmesinin ardından ilişkiler yeniden karmaşık hale gelmiştir (İbnü'l-Azari, 1983, s.101-102). İlyas bu haberi duyunca onu kardeşinin elinden kurtarmak için askeri bir güçle Kayrevan'a doğru hareket etmiştir. Çatışma başlamadan önce iki güç karşı karşıya geldikten sonra Habib, yalnızca kendisinin ve İlyas'ın birbirleriyle savaşmasını önermiştir. H. 138'de amcası ve erkek kardeşini Habib, amcası ise İlyas'ı öldürerek çatışmayı sona erdirmeyi başarmıştır. Bahsedilen tüm karışıklıkların ardından bölgedeki barbarlar Habib'e karşı harekete geçerek isyan etmeye başlamışlardır (Yakut el-Havi, s. 102). Sufriler, Sufrilerin bir kabilesi olan Verfecumilere başvurduktan sonra, onlara fayda sağlamamış, aynı zamanda Verfecumilerin karşılık vermediği kötülük nedeniyle Safrilerin durumunu da karmaşık hale getirmiştir. Bu, insanların safrilerden uzaklaşmasına ve İbâzilere

destek vermelerine neden olmuştur (ed-Dercini, 1394, s. 27).

Bölgede yaşanan olayların ardından durum giderek karmaşık hale gelerek Safri ile bölge halkı arasındaki çatışmalar derinleşmiştir. Safrinler, Kayrevan'ı yeniden ele geçirmek için liderleri Asım b. Cemil olan aşırılıkçı bir Safari grubu olan Verfecomilerden Abdürrahman b. Habib'e karşı kendilerine yardım etmelerini istemişlerdir. Bu kimsenin peygamberlik yaptığı, dinini değiştirdiği ve namaz kılma şeklini değiştirdiği rivayet edilmektedir. Verfecomilerin, Habib'e karşı bölgedeki Safrilere katılmalarının ardından Habib bir orduyla Safrilerin karşısına çıkmıştır. Ancak bunun sonucunda Habib'in ordusu yenilerek Kabs'a "Trablus ile Sfakis arasında, palmiye ağaçları ve bahçelerle dolu, Batı Trablus'un batısında yer alan bir şehir, Kayrevan'ın fethi sırasında bu şehir H. 27'de fethedildi." (Yakut el-Hamavi, 1995, s. 289) çekilmek durumunda kalmış ve bundan sonra Verfecomileri bölgeye hakim olmuşlardır. Kayrevan halkı, Asım'ın Habib'e karşı kazandığı zafer haberini duyunca, Abbasi halifesine itaat etmesi şartıyla ondan Kayrevan'ın hükümdarı olmasını istemişler. Ancak Asım, Kayrevan halkının taleplerine yanıt vermemiştir. Saldırı haberi Habib'in Kayrevan'daki yardımcısı Ebu Kurayib Cemil'e "Ebu Kurayib Cemil b. Kurayb el-Mu'afari Tunus'ta yaşadı, daha sonra H. 132'de Abbasi halifeliği tarafından, dönen sempati devrimi ortaya çıkana ve onlara karşı başarısızlık ordusuna karşı savaşlardan birinde ortaya çıkana kadar halkla iyi muamele gördü. ve mutlu bir şekilde... H. 139/756'da öldürüldü." (Ez-Zerkali, 2002, s. 138) ulaştığında Safrin saldırısına karşı bir ordu hazırlamıştır. Ancak iki taraf arasındaki çatışmadan önce Ebu Kurayib'in ordusunun çoğu saflarından ayrılmış, Ebu Kurayib'in elinde yalnızca 1000 asker kalarak ölümüne savaşmışlardır. Savaşta Ebu Kurayib ve askerlerinin çoğu öldürülmüş, Salih el-Verfecumi liderliğindeki Safriler H. 138'de Kayrevan'ı ele geçirerek şehirde büyük yıkıma neden olmuşlardır (El-Harisi, 1438, s. 251).

Bu dönemde İbâzilerin büyük vaizlerinden Ebu Ubeyde Müslim Ebu Kerime, mezhebinin yayılmasında ve takipçilerinin artmasında büyük rol oynamıştır. İbâzi davetinin gizli safhasındaki faaliyetleri, İbâzi çağrısının Selma b. Sa'd öncülüğünde batı bölgelerinde yayılmasından sonra bölge halkının İbâzi düşüncelerini anlamayı, daha fazla ilgi duyulmasını sağlamıştır. Bölge halkı, İbâzi düşüncesinin ilkelerini daha yakından tanımak için dört alimini İmam Ebu Ubeyde'ye göndermeye karar vermiştir. Bu alimler, Basra'ya gelip oradan İmam Ebu Ubeyde'nin yanına giden Abdürrahman İbni Rüstem el-Farsi, Asım el-Sudrati, Ebu Davud el-Kabali el-Nefzavi ve İsmail b. Darrar el-Ğadamsi idi. Ekibe, daha sonra Mağrip'ta İbâzilerin ilk imamı olacak olan Ebu el-Hattab 'Abd xel-'Ali b. Samh el-Mu'afari el-Yamani adında başka bir kişi daha eklenmiştir (El-Barûnî, 1995, s. 30). Basra'ya

vardıklarında Ebu Ubeyde onları sıcak bir şekilde karşılamıştır. Ebu Ubeyde, ahşap, yün ve benzeri malzemelerden şapka ve kova yapan bir zanaatkar ve açığa çıkmamak için bunları işyerinde öğretmeye karar veren bir kimseydi. Basra valisinin adamları ve askerleri ne zaman gelse dükkânına giderek öğretmenliği bırakıp onlar gidince de öğretmenliğe devam etmiş ve bu şekilde birkaç yıl gizlice ders vermeye devam etmişlerdir. İmamlarından yeterince ilim öğrendikten sonra Mağrib'e dönüp İbâzi'nin düşüncesini orada anlatmaya karar vermişlerdir. Ancak ayrılmadan önce imamlarına danıştıktan sonra ve şöyle demişlerdir: Eğer gelecekte Mağrip'te güçlü olursak, birini liderimiz ve imam yaparsak ne düşünürsünüz? Ebu Ubeyde şöyle cevap verdi: "Mağrib'e geri dönün. Ne zaman sayınız çoğalıp güçlenirseniz, o zaman birini kendinize önder ve imam yapın. Lider olmasını istediğiniz kişi bu görevi kabul etmezse onu öldürün." Yani onu lideriniz yapın (ed-Dercini, 1394, s. 20-21).

Tarihçi İbâzi Ebu Zekariyya Siyer El-Alam ve Ahbaruhum adlı kitabında Mağrip'te (Fas) İbâzilerin ilk lideri ve imamının seçimine gelince, bazı sahabeler tarafından bize anlatıldığından bahsedilmektedir. İbâziler İmamlığı ilan edene kadar bunun farkına varmamış ve bu amaçla bazı İbâzi ileri gelenleri, kendilerine bir imam ve bir Peşaver atanmasını istedikleri için toplantılar yapıp Trablus'un batısında bulunan Seyyad adını verdikleri bir yer belirlemişlerdi. Ne zaman orada toplansalar, bir adamın ailesiyle olan arazi anlaşmazlığını çözmek için geliyormuş gibi davranırlardı. Daha sonra şehre dönüp şehir yetkililerine yaklaştıklarında, Vali'den memnun olduklarını ve onunla hiçbir sorunları olmadığını söyleyerek onu selamlamışlardı (Abu Zekariya, 1982, s. 57). Hicri 140, Miladi 757'ye kadar durum böyle devam etmiştir. Bu dönemde İbâzilerin büyük liderlerinden oluşan bir grup, geri döndükleri Siyad bölgesinde bir toplantı düzenleyip, İbâzilerin lideri olarak Ebu el-Hattab'ı seçme konusunda anlaşmaya varmışlardır. Kendisi bu pozisyonu almaya çok istekli iken onlara böyle bir şey için buluşulduğunu bilmediğini söylemiştir. Onun yönetici olarak atanmayı kabul etmesi konusunda ısrar etmişler. Çünkü ülke işlerini yürütme açısından güçlü bir kişiliğin atanması ve aynı zamanda Allah'a ve dine yönelme ihtiyacı, bu iki özelliğin onda toplandığını düşünmektedirler (ed-Dercini, 1394, s. 23).

Batı'daki İbâzilerin İlk İmamı İmam Ebu El-Hattab Abdul A'la B. El-Samh

İbâziler, Ebu'l-Hattab'ın Abbasiler tarafından ilk imam olarak seçilmesinin ardından hemen harekete geçmiş, o dönemde Abbasi Halifeliği valisinin kontrolü altında olan Trablus şehrinin nasıl ele geçirileceğinin planlarını yapmaya başlamışlardı. Arapçada cevalik denilen birkaç büyük çuval hazırlayıp bu çuvalların

içine çok sayıda silahlı adam yerleştirmiş ve bunları iki silahlı adam olacak şekilde develerin sırtlarına koymuşlardır. Valinin askerlerinin fark etmemesi için Trablus'a girmeye çalışan bir grup tüccar gibi davrandıkları için şehir merkezine varıncaya kadar kimse fark etmemiştir. Trablus'un merkezine vardıklarında ise adamlar silahlarla dışarı çıkıp, kılıçlarını çekerek şöyle yemin ettiler; Allah'tan başka hüküm ve Allah'a ve Ebu'l-Hattab'a itaatten başka itaat yoktur. Gizlice şehrin içine giren kişiler "Güvenlik içinde onların yanına girdik, Binayan halkı, bir grup silahlı adamın önceden haber vermeden şehre girdiğini görünce bunun zulüm ve ihanet olduğunu dile getirmiştir. Ancak Ebu'l-Hattab el Meafiri'nin askerleri halka kendilerini öldürmeye gelmediklerini" söylemiştir. Ebu el-Hattab el Meafiri, Trablus valisi Ömer b. 'Osman el-Kuraşi'yye'nin kendi yönetimi altında kalmak koşulu ile şehri terk edebileceğini söylemiştir (El-Kayrevani, 1414, s. 81). Şehrin hükümdarı Ebu el-Hattab'a hazinenin anahtarlarını vererek şehri terk etmeye karar vererek onun yetkisi altında kalmayı reddetmiştir. Diğer kaynaklarda bu valinin adının Ömer b. Süveyd el-Kuraşi olduğu ve bu olayın H. 140'ın başlarında meydana geldiği belirtilmektedir (Ez-Zavi, 1390, s. 46). Ebu'l-Hattab H. 140/757'de Trablusgarp'a girdikten sonra kısa süre içerisinde şehri ele geçirmeyi başarmıştır. Trablus'u ele geçirdikten sonra Kayrevan'ın "Libya'nın Trablus kentinin güneybatısında bulunan, Nafi oğlu Akabe tarafından H. 53/MS 672'de inşa edilen eski bir İslam şehri." (Yakut el-Hamavi, 1995, s. 420) kontrolünü de almak istemiştir. Saldırının nedeni, özellikle şehrin yönetimini Asım b. Cemil El-Varfumi'nin eline geçmesinden sonra Safri yönetimindeki haline dönmesi idi. Bu şahsın Kayrevan hükümdarı olmasının ardından bölge halkına çok kötü davrandığı, onlara zulmettiği, hatta İslam'ın kutsal mekanlarına saygısızlık yaptığı, hayvanları mescide getirip bağladığı söylenmektedir. Bu durum Ebul Hattab'ın bu zulme son vermek için şehre saldırmasına neden olmuştur (Eş-Şammahi, 1412, s. 115-116).

Kayrevan Şehrini Ele Geçirilmesi Ve Safrilerin Hakimiyetine Son Verilmesi

Trablusgarp'ın Ebu'l-Hattab el-Meafari liderliğindeki İbâziler tarafından ele geçirilmesinin ardından, daha önce de belirtildiği gibi o zamanlar Verfecumilerin kontrolü altında olan Kayrevan şehrini ele geçirmek için hazırlıklara başlamışlardır (İbnü'l-Azari, 1983, s.104). İbâzi kaynaklarında Kayrevan'daki Verfecumilerin özellikle Kureyş Arap Müslümanlarına karşı kötü ve şiddet içeren politikasından bahsedilmektedir (El-Kayrevani, 1414, s. 81). Saldırının başlıca nedeni çeşitli şekil ve rivayetlerle anlatılmakta, ancak tüm kaynaklar bunun bir kadının Ebu el-Hattab el-Mu'afari'den yardım istemesi nedeniyle olduğu konusunda hemfikirler. Ebu Zekeriya bu durumdan şöyle bahsetmiştir: Kayrevanlı bir kadına Verfecumîlerin

zulmetmesinden sonra kadın, Ebu'l-Hattab'a gönderdiği bir mektupta; Ey Müminlerin Emiri, yatağımın altına bir çukur kazıncaya kadar onu güvende tutmadığım bir kızım var (onu akbabalardan korumaları ve şıarmalarını önlemek için) demiştir. Ebu'l-Hattab mektubu okuyunca ağlamaya başlamış ve abdest aldıktan sonra camiye giderek halkı dua etmeye çağırmıştır. Halk camide toplanıp dua ettikten sonra Ebu'l-Hattab minbere çıkıp namaz kıldırdıktan sonra bir konuşma yapmıştır. Ayrıca Verfecumilerin baskıları nedeniyle Kayrevan'da halkın kötü koşullarından bahsetmiş, halkı Kayrevan'ı Verfecumilerin zulmünden kurtarmak için hazır olmaya çağırarak mescidde kılıcını kaldırıp şöyle demiştir: "Allah'tan başka hakim yoktur". Bu olay, saldırının doğrudan sebebi sayılmaktadır (Abu Zekariya, 1982, s. 59-60). Ebu'l-Hattab el Meafiri, ordusunu hazırladıktan sonra onlara, ebeveynleri veya içlerinden yaşlı olan herkesin geri dönüp onlara hizmet edebileceğini ve onlarla cihada gidebileceğini söylemiştir. Sabah olduğunda kaç kişinin evine döndüğünü ve kaçının yanında kaldığını görmek için ordu nüfusunu saydırmıştır. Bu çağrıyı kimsenin ordudan ayrılmayacağını anlayana dek tekrarlamıştır. Sonunda Ebu'l-Hattab el Meafiri'nin yanında sadece cihaddan hoşlananlardan oluşan altı bin asker kalmıştır. Tüm hazırlıkların ardından Ebu el-Hattab, altı bin askerle birlikte Kayrevan'a doğru yola çıkmıştır. Saldırıya başladığında kuraklık, kıtlık ve açlık baş göstermiştir. Bazı İbâzi kaynaklarında, Allah'ın, Ebu el-Hattab'ın ordusuna, yiyecek olarak kullanılmak üzere Arapça'da el-Cerad adlı bir tür hayvan gönderildiği söylenmektedir. Bu yaratıkların orduyla birlikte gittiği ve istedikleri zaman onları yakalayıp yedikleri belirtilmiştir. Bir süre sonra Kabs şehrine ulaşım orayı kuşatmışlar ve kuşatma sonrasında şehir halkı teslim alınmıştır. Daha sonra Ebu el-Hattab adamlarından birini şehrin hükümdarı olarak atamıştır (Eş-Şammahi, 1412, s. 116). Bir süre sonra nihayet Kayrevan'a ulaşım şehri kuşatma altına almalarının ardından İbâzilerin önde gelen isimlerinden ve Ebu el-Hattab'ın yakın arkadaşı olan Asım el-Sadrati "Aslen Avras Dağı'ndaki Sudrati kabilesinden, Batı'daki Abadi mezhebinin en büyük alimlerinden biri ve 135'ten 140'a kadar beş yıl boyunca İmam Ebu 'Ubaydah Labazi ile eğitim gören beş kişiden biri. AH Dağı'nda nüfus ve batıda şeriat öğrenimi için çeşitli yerler kurdu.H. 141/758'de düşman tarafından zehirlenerek öldü." (Baba amî, 1420, s. 239) hastalanmıştır. Aynı zamanda Verfecumi halkı da ondan çok korkmaktadır. Asım Sadrati'nin hastalık haberinin Verfecumi'lere ulaşmasından sonra, onlar da Asım'ın Kissa adlı bir meyveyi sevdiği haberini almışlar, bu meyveyi satan bir satıcı aracılığıyla onu öldürmek için komplo kurmuşlardır. Meyvenin bir kısmını zehirleyerek vermişler ve Asım meyveyi yerken ölmüştür. Asım'ın ölüm haberi Kayrevan'a ve mültecilere ulaştığında çok sevinerek Ebu'l-Hattab'a şöyle demişlerdir: "Ey barbarlar, sizin Asım'ınız öldü, yani artık sizden korkmuyoruz". Bu haber onları çok sinirlendirmiştir. Ebu el-Hattab el-Mu'afari, Kayrevan'ı ele geçirmek

için komplo kurup gece olduğunda Kayrevan kuşatmasını kaldırmış, Kayrevan halkına kendisinin ve askerlerinin korku içinde kaçtığı bildirilmiştir. Bunu gören Verfecumileri, Kayrevan hükümdarı Abdülmelik'in önderliğindeki birlikleri ile Ebu'l-Hattab'ın peşine düşmek için şehirden çıkmışlar, ancak bunun bir komplo olduğunu fark edememişlerdir (ed-Dercini, 1394, s. 29). Komplonun neticesi olarak, birçok askerin kaçması ve Kayrevan halkının yardım edememesi nedeniyle Verfecumilerin ordusu yenilerek Abdülmelik öldürülmüştür. Sonunda Ebu'l-Hattab şehre girerek hakimiyeti ele geçirmiş ve Verfecumiler şehri bir yıl altı ay süresince yönetmiştir (İbnü'l-Azari, 1983, s.104).

Abbasiler Ebu'l-Hattab'ın Ordusuna Saldırarak İlk İmam İbâzi'nin Trablus Ve Kayrevan'daki Hakimiyetine Son Verilmesi

Ebu el-Hattab'ın Verfecumilere karşı kazandığı zaferi ve bölgedeki Safri egemenliğinin sona ermesinin ardından, Safri ve Verfecumi ordusunun geride kalan destekçileri Kirvan'dan kaçarak bölgeye dağılmışlardır. Ebu el-Hattab, askerlerine Verfecumilerin geride bıraktığı hiçbir eşyayı kurcalamamalarını, yaralıları öldürmemelerini ve kaçanları takip etmemelerini emretmiştir. Ebu el-Hattab'ın askerlerinden biri, Ebu el-Hattab'tan Verfecumi askerlerinin eşyalarını almalarına ve Verfecumi'nin İbâzilerin evlerini alması gibi bunları kullanmalarına izin vermesini istediğinde, Ebu'l-Hattab, eğer bunu yaparlarsa Verfecumiler gibi cehennem ateşini hak edeceklerini söylemiştir. Kayrevan'da tam iktidar sağladıktan sonra Abdurrahman İbni Rüstem, Kayrevan hükümdarı olarak atanmıştır (Mu'ammer, 1415, s. 166; Eş-Şammahi, 1412, s. 117).

İbâzi kaynakları, Ebu el-Hattab'ın Kayrevan'daki yönetimi sırasında bölge halkının ondan oldukça memnun olduğunu söylemektedir. Bu onun dünyeviliğinden kaynaklanmakta olup, insanların malına dokunmamış askerlerinden biri insanların malından bir şey alırsa onu cezalandırmıştı. Örneğin Ebu el-Hattab, askerlerinden biri olan Cemil es-Sadrati'ye ölen Verfecumi askerlerinden birinin eşyalarını aldığı için ceza vermiştir (Mu'ammer, 1415, s.165-166; Abu Zekariya, 1982, s. 63-64). Daha sonra askerleriyle birlikte Trablus'a gitmiştir. Bu arada Cemil es-Sadrati de Bağdat'a giderek Abbasi Halifesi Ebu Cafer el-Mansur'un yanına gitmiş ona artık Ebu el-Hattab'ın yönetimi altında olan Mağrip'teki durumu anlatmıştır. Bu nedenle Halife Ebu Cafer'den Ebu'l-Hattab ve askerlerine saldırmak için bir ordu hazırlamasını istemiştir. Cemil es-Sadrati'nin bu hareketinin sebebi Ebu el-Hattab'a olan nefretinden kaynaklanmaktaydı. Ebu el-Hattab onu halkın önünde cezalandırınca Ebu el-Hattab'tan intikam almak istemişti (Abu Zekariya, 1982, s. 65).

Artık İbâzilerin kontrolü altında olan Mağrib'in durumunu duyduktan sonra Ebu Cafer el-Mansur, Muhammed b. el-Aş'as el-Kuza'I liderliğinde 50.000 ila 70.000 askerden oluşan büyük bir ordu hazırlamıştır. Aynı zamanda Ebu Cafer, birliklerinin bir kısmını başka bir komutanın emri altına vererek Muhammed İbnü'l-Eş'asın'ın birliklerine katılmıştır. Abbasi ordusu Mısır'a vardığında b. el-Eş'as ve beraberindeki diğer lider ayrılıp her iki taraf da Ebu'l-Hattab'ın ordusu hakkında güç ve asker sayısı açısından bilgi toplamak için kendi askerlerinin bir kısmını göndermiştir. İbnü'l-Eş'asın'ın askerleri, Ebu el-Hattab'ın güçleri ve askerleri hakkında tam bilgi topladıktan sonra liderlerine geri dönmüşlerdir. Ebu'l-Hattab'ın ordusunun, hastanın bir doktorun gelmesini istediği gibi onlarla tanışmak gayesinde oldukları vurgulanmıştır. Kendilerini çalışmak ve şahsiyetiyle her gün güç kazanmalarından başka hiçbir mülklerinin olmamaları ile tanıtılmaktadırlar. İbnü'l-Eş'as ise bu sözleri duyunca korkarak diğer liderine geri çekilip bir daha saldırmaması konusunda anlaşmaya çalışmış, ancak diğer lider geri çekilmeyi reddetmişlerdir. Bunun üzerine İbnü'l-Eş'as, birliklerini korumak için Halife'nin emriyle geri çekiliyormuş gibi davranarak diğer lideri öldürüp birliklerine katılmak için komplo kurmuştur. İbnü'l-Eş'asın ve Ebu el-Hattab'ın ordusu ve askerlerinin geri çekildiği haberini duyduktan sonra yavaş yavaş bölgeye dağılarak evlerine dönmüşlerdir. Hasat mevsiminin gelmesi dolayısıyla Ebu el-Hattab onlara acele etmemelerini söylemiş ancak sözünü geçirememiştir. Ebu el-Hattab'ın birliklerinin konuşlandırıldığı haberi İbnü'l-Eş'as'a ulaştığında ise o, Ebu el-Hattab'ın yönetimini sona erdirmek için hemen Trablus'a saldırmaya karar vermiştir. Ebu el-Hattab, İbnü'l-Eş'as'ın ikinci saldırısını duyduğunda, Trablus yakınlarında İbnü'l-Aş'asın'ın ordusuyla, yanında kalan az sayıdaki yaklaşık 12.000 ila 14.000 askerle yüzleşmek zorunda kalmıştır (ed-Dercini, 1394, s. 32-34; El-Harisi, 1438, s. 451). İbnü'l-Eş'as'ın ordusu bölgedeki su kaynaklarını ele geçirip, Ebu el-Hattab'ın ordusuna su vermemiş ve bu Ebu el-Hattab'ın ordusunu daha da zayıflatmıştır (Eş-Şammahi, 1412, s. 120). Sonuç olarak bu savaşta Ebu'l-Hattab ve askerlerinin çoğu öldürülmüştür. Savaş, H. 144/M. 761 yılında Trablus'un yakınındaki Tavgura "Trablus'un 260 km doğusunda, Barka çölünün sınırında yer alan, çok sayıda palmiye ağacının bulunduğu birçok köyün bulunduğu bölge, çok kuru ve tahıl yetiştirmek için uygun değil." (El-vazzan, 1983, s. 145-146) denilen bölgede meydana gelmiştir. İbnü'l-Eş'as'ın saldırı haberi Kayrevan'a ulaştığında, Abdürrahman İbni Rüstem, Ebu el-Hattab'a yardım etmek için bir orduyla Trablus'a doğru yol almış, ancak Trablus'a varmadan Ebu el-Hattab'ın ordusunun yok edildiğini duyulmuştu. Bölgeyi terk edip kendi bölgelerine taşınmak zorunda kalan Orta Mağrip, orada yeniden bağımsız bir varlık kurmayı amaçlamaları nedeniyle bölge tekrar Abbasi halifeliği hakimiyetine girmiştir (El-Harisi, 1438, s. 452).

4.2.3.3. Abdurrahman İbni Rüstem'in Orta Mağrib'e Göçü

Trablus ve bölgede yaşanan huzursuzluğun ardından Abdurrahman İbni Rüstem, barışın kıyısına ulaşmak ve bir İbâzi devletini yeniden inşa etmek için Orta Mağrib'e taşınmasına karar vermiştir (İbnü'l-Azari, 1983, s.105). Abdurrahman İbni Rüstem, kendisi ve çocukları Orta Mağrip'e giderek oradan Lamayah kabilesine katılmışlardır. Bölgede başka İbâzi kabileleri de olmasına rağmen İbni Rüstem aralarındaki eski bir ittifaktan dolayı bu bölgeyi seçmişti. Burada Tahert antik kentinin çevresinde yer alan Safucec dağında yerleşerek, (El-Milli, ty., s. 64) Trablus'tan yaklaşık 60 İbâzi şeyhi orta Mağrip bölgesine taşındıktan sonra Safucac Dağı'na giderek İbni Rüstem'in etrafında toplanmışlardır. İbnü'l-Eş'as, İbâzilerin takviye edilmesinden endişe etmekteydi. İbâzilerin oradaki kalıntılarını yok etmek için bir orduyla bu dağa doğru hareket etmişlerdi. İbnü'l-Eş'as'ın ordusu dağa ulaştığında, Abdurrahman İbni Rüstem'i teslim olmaya zorlamak için onu kuşatma altına almış, ancak dağın zorluğundan dolayı onu ele geçirememiştir. Uzun bir kuşatma sonrasında İbnü'l-Eş'as'ın ordusu arasında el-Cedri adı verilen Çiçek Hastalığı yayılmış ve bu İbnü'l-Eş'as'ı kuşatmayı kaldırmaya ve ashabına danıştıktan sonra geri çekilmeye mecbur etmiştir (ed-Dercini, 1394, s. 36; El-Mili, ty., s.64). Bârûnî, İbni Rüstem'in kaçışından Tahert'de devletin kurulmasına kadar geçen sürenin belirsizliğine dikkat çekerek, bu dönem hakkında hiçbir araştırmacının tam bilgi elde edemeyeceğinden söz etmektedir (El-Barûnî, 1995, s. 31). Bazı kaynaklar Abdurrahman'ın Mağrip'in merkezine varır varmaz H. 144'te Tahert adında bir şehir kurduğunu söylemektedir. Ancak bu karar, birkaç yıl boyunca bu bölgelere gidildikten sonra verilmiştir. Orta Mağrip'te kalıp bir devlet kurmaya karar vermeden önce, birkaç kez Afrika'daki gücünü yeniden kazanmayı denemiştir. Mesela H. 151 yılında Abdurrahman İbni Rüstem, Afrika'da kalan Hâricîlerle birlikte Abbasilerin Tabna "Afrika'nın batı kıyısında Musa b. Nasır tarafından fethedilen bir şehir. Kayrevan ile Selcama arasında Tabna'dan daha büyük bir şehir yoktur." (Yakut el-Hamavi, 1995, s. 21) valisi Ömer b. Hafs'asaldırarak şehri ele geçirmek için kuşatma altına almıştır. Ancak çabaları başarısızlıkla sonuçlanarak şehri ele geçiremeyip Mağribin merkezine geri dönmek zorunda bırakılmıştır (Abdül Hamid, 1993, s. 290). Rakîk el-Kayrevani kitabında İbâzi ve Safri'nin Tabna'ya karşı ortak kuşatması hususunda, Ömer b. Hafs'ın, babası kuşatmada Safrileri yöneten oğlu Ebu Kurra es-Sufri'ye dört bin dirhem ödediğinden bahsetmektedir. Ondan Safrilere çekilmesini ve babasını İbn Rüstem'den ayrılmaya zorlamasını istemiştir. Ömer b. Hafs, komplosunu başarıyla tamamlayıp Safri, İbni Rüstem'in ordusundan ayrıldıktan sonra, İbni Rüstem'in yanında yalnızca 15.000 asker kalmıştır. Bu, Ömer b. Hafs'ın

İbn Rüstem'i kolayca mağlup etmesine, yaklaşık 300 askerini öldürmesine ve Mağribin merkezindeki Tahert'te kaçmasına yol açmıştır (El-Kayrevani, 1414, s. 82).

İbn Rüstem, özellikle Safriler ona sırt çevirip yalnız bıraktıktan sonra Trablus, Kayrevan ve çevre bölgelerde İbâzi yönetimini yeniden kurmak için çaresiz hale gelmiştir. Sonunda gezginleri birbirine bağlayacak ortak çıkarları veya hedefleri olmadığını keşfetmiştir. Edter, Mağribin her türlü tehditten uzak, huzurlu bir bölge olması nedeniyle kendi devletini Orta Mağrip'ta kurmaya karar vermiştir (El-Hariri, 1408, s. 91). Sufiler Tabna kuşatmasından çekildikten sonra Mağrip bölgesinde bahsetmeye değer güçlü bir konuma sahip olmamışlardır. Aynı zamanda kalan İbâziler de bölgeye yayılmışlardır. Örneğin Orta Mağrib'teki İbâziler; Limaya, Luvata, Zacala, Nafzava, Huvara, Mazata, vazağa, Matamata, Maknasa vb. gibi çeşitli bölge ve kabilelere bölünmüştü. Onları etraflarında toplayacak bir liderleri veya imamları olmazken, bazıları el-Ağlebi'nin yönetimi altına girmişti. Diğerleri Adarisa eyaletinin yönetimi altına girmiş ve bazıları bağımsız emirlikler arasında yer almaktaydı. Bunlardan en öne çıkan, Rüstemler olarak adlandırılan Abdurrahman İbni Rüstem'in emirliği (El-Milli, ty., s.68). Abdurrahman İbni Rüstem'in bölgeye kalıcı olarak yerleşmeye karar vermesinden sonra bölgedeki İbâziler, yavaş yavaş onun etrafında toplanmışlardır. Hatta Trablus'taki İbâziler bile İbâzi dini ve düşüncesine dayanan iktidarı ve bağımsız varlığı yeniden tesis etmek için oraya göç etmiştir (El-Milli, ty., s.64).

İmam Ebu Hatim'in (H. 154-155) Önderliğinde İbâzilerin Trablus ve Kayrevan'da Yeniden Ortaya Çıkışı

Ebu el-Hattab'ın ölümü ve halifeliğin Trablus ve Kayrevan'a geri dönmesinin ardından, Ebu el-Hattab'ın ordusunun kalıntılarından kalan İbâziler, bölgedeki güçlerini yeniden inşa etmeye çalışmışlardır. Ebu Hatim'i kendilerine imam seçmek için toplanıp Trablus hükümdarı ve askerlerine saldırmaya karar vermişlerdir. Trablus Valisi bu haberi duyunca beş yüz askerini onlara saldırmak üzere göndermiştir. Ebu Hatim ve adamları, Emirül Mü'minin'in halife olmasını istemişler ancak Ebu Hatim, Ebu Cafer el-Mansur'u değil, Emir el-Müminin Ömer b. el-Hattab'ı kastetmesi hilesinin başarıya ulaşmasıyla Trablus Valisinden kaçmayı başarmışlardır (Ebu Zekariyya, 1982, s. 74). Daha sonra gece olduğunda İbâzi'nin ileri gelenleri toplanıp Ebu Hatim'in imam seçilmesine karar vermişlerdir. Sabah, haber Trablus valisine ulaşınca vali ve büyük bir ordu, Ebu Hatim ve adamlarının yanına giderek ona Emir el-Mü'minin'in emirlerine uyup uymayacağını bir kez daha sorduklarında evet cevabı almışlardır. Akabinde Ebu Hatim ve adamlarının

niyetlerini öğrenmek için Trablus valisi ona, Halife'ye itaat etmek isteyip istemediğini sormuştur. Ebu Hatim şöyle cevap vermiştir: "Allah'ın laneti sana ve Ebu Kafir'e olsun (burada Ebu Cafer el-Masur'u kastetmektedir). Sonrasında aralarında şiddetli bir savaş çıkmış ve bunun sonucunda Trablus valisinin ordusu yenilgiye uğratılarak Ebu Hatim ve askerleri Trablus'a girmiştir (El-Akıl, 1419, s. 73). Ebu Hatim'in hükümdarlığı sırasında doğudan bir ordu, Trablus'u yeniden hilafete kavuşturmak için saldırıya geçmiştir. Ebu Hatim el-İbâzi bu ordunun yaklaştığını duyunca bir ordu hazırlayıp onunla yüzleşmek için şehir dışına çıkmıştır. Trablus'tan sekiz günlük uzaklıktaki yolculuğun ardından Mağdamıs denilen bölgede düşman ordusuyla karşılaşarak onları mağlup etmiştir (ed-Dercini, 1394, s. 39). Trablusgarp'ı ele geçirip orada iktidar kurduktan sonra Kayrevan'a saldırmaya karar vermiş ancak Kayrevan valisi Ömer b. Hafs, İbâzi ve Sufri'yi mağlup ettikten sonra henüz dinlenmeye fırsatı olmamıştı. Yine İmam Ebu Hatim el- İbâzi liderliğindeki İbâziler, Kayrevan'a saldırarak şehri kuşatma altına almışlardır. Ömer b. Hafs, İbâzilerin bölgeyi kolay kolay teslim etmeyeceğini anlayınca, Ebu Hatim'in ordusuyla yüzleşmek için tam bir hazırlık içine girmiştir. Kayrevan valisi, şehrin kuşatmasını kırmak için Ebu Hatim'in ordusu ile birçok kez karşı karşıya gelmiş ve saldırılar düzenledikten sonra, Ebu Hatim'in çabaları başarısız olduğu anlaşılmıştır. Ordu ise gün geçtikçe zayıflamakta, yiyecek ve içecekleri de tükenmektedir. Sonunda kendisi ve beraberindeki çok sayıda asker şehri terk etmek ve Ebu Hatim'in ordusuyla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Sonuç olarak Ömer b. Hafs öldürülmüş, ordusu yenilmiş ve El-Hatim liderliğindeki İbâziler, H. 154'te Zilkade'nin ortasında Kayrevan'ı yeniden ele geçirmişlerdir (El-Akıl, 1419, s. 73). Ebu Hatim, Kayrevan şehrine girdikten sonra ilk işi şehrin kapılarını yakmak olmuştur. Kayrevan valisinin ölüm haberi Halife Ebu Cafer el-Mansur'a ulaştığında, Kayrevan ve Trablus'u yeniden hakimiyet altına almak için yeni valinin (Zid b. Hatim) komutasında 60.000 kişilik bir ordu hazırlanmış, aynı zamanda da İbâzilerin bölgedeki egemenliğine son verilmesi amaçlanmıştır. Yezid b. Hatim'in ordusu Mısır'a ulaştığında bizzat Ebu Hatim ve askerleri şehirden çıkıp Cinni denilen bölgede karşı karşıya gelmiş ve aralarında şiddetli bir savaş çıkmıştır. Sonuç olarak bu savaşta Ebu Hatim el-İbâzi'nin ordusu mağlup edilerek Ebu Hatim'in kendisi de öldürülmüştür. Yezid b. Hatim tarafından Kayrevan şehrinin kontrolünü ele geçirilmiştir. Kaynaklara göre Hafs b. Ömer döneminde bölgedeki Arap askerleri ile barbar ordusu arasında İbâzilerin egemenliğinin sonuna kadar bölgede yaşanan çatışmaların sayısı 375'i bulmuştur (ed-Dercini, 1394, s. 40; Zaytun, 1411, s. 77; Yusuf, 1984, s.29).

Tahert'in İnşası Ve Orta Mağrip'te Yeni Bir İbâzi Devletin Kurulmasına Yönelik Hazırlıklar

Afrika bölgelerindeki İbâziler bölgede yeniden güç kazanma konusunda hayal kırıklığına uğradıktan sonra, bağımsız bir devlet inşa etmek için başka bölgeler aramaya karar vermiştir. İbni Rüstem ve ailesinin Orta Batı'ya, yani şimdiki Cezayir'e göç ettiğini görünce dağılan İbâziler onun etrafında toplanmaya başlamışlardır. Bir süre sonra bölgede tekrar güçlenip, dağlarda saklanmak yerine bir devlet ve önemli bir güç olmak için burayı yeni devletlerinin üssü ve merkezi haline getirecek bir şehir inşa etme planları yapmışlardır. Cezayir'de Antik ve Modern kitabının yazarı El-Milli bu durumu “Toplantıları çoğalınca dağların kalesinden insanların kalesine çıktı” sözleri ile açıklamıştır (Eş-Şammahi, 1412, s. 125; El-Milli, ty., s.64). Bu amaçla, yeni şehirlerinin inşası için uygun bir yer bulmak üzere birkaç adam görevlendirerek, iyi bir araştırmadan sonra en uygun yer olarak Eski Tahert bölgesini seçmişlerdir. Şehri inşa etmeden önce, eski Tahert şehrini genişletmeye ve şehrin etrafına bir duvar inşa ederek burayı güçlerinin üssü haline getirmeye karar vermişlerdir (Ebu Zakariyya, 1408, s. 53). Ama tuhaf olan husus, gündüz bir ev inşa ettiklerinde gece olduğunda yaptıkları evin çöküyor olmasıydı (El-Bekri, ty., s. 67). Bunun üzerine eski Tahert'le aynı bölgede yeni bir şehir kurmaya karar vererek yaşamaya uygun bir yer olduğu için antik Tahrir yakınlarında bir yer bulmuşlardır. Su kaynaklarının varlığı ve mahsul yetiştirmeye uygun olması da dahil olmak üzere yaşam için gereken tüm olanaklara sahip; güvenli bir yer ve Abbasi Halifeliği'nin güç merkezinden uzak olması oldukça avantajlı sayılmıştır. Bu nedenlerden ötürü sahibinden bölgeyi satması istenmiş ancak bu teklifleri reddedilmiştir. Bu yüzden şehrin inşa edilmesine izin vermesi karşılığında sahibine yıllık bir ücret ödemeyi kabul etmişlerdir (El-Barûnî, 1995, s. 82). Ek olarak eski Tahert şehrinin İbâzi yönetiminin üssü olarak seçilmemesinin ve yeni Tahert şehrinin sadece beş mil uzakta eski şehrin yakınında inşa edilmesi hususunda bahsettiği nedenlerin yanı sıra tarihçiler tarafından kente yapılan tüm tanımlama ve övgülere rağmen, Yeni Tahert'in inşası için bu yerin seçilmesinin en önemli nedenlerinden biri de, ana ticaret yolları üzerinde ve ticarî olarak stratejik bir konuma sahip olmasıydı (El-Hariri, 1408, s. 97). Görünüşe göre bu bölge daha önce iki küçük kabile olan Marasa ve Sinhac'ın “Marasa ve Sanhac bir Berberi kabilesidir, soyları Sinhac b. Burns b. Barber'a kadar uzanır Onların Berberi değil, Yemenli Arap olduğu söylenir.” (El-Kalkaşandi, 1400, s. 317) kontrolü altında yer almaktaydı. Abdurrahman bölgeyi bu sefer onlardan satın almak istedi ama sonuç yine aynı olmuştur. İki taraf, şehir pazarının alım-satım işlerinden elde edilen gelirler üzerinden yıllık bir vergi ödemesi karşılığında şehri inşa etme konusunda anlaşmaya varmışlardır (İbnü'l-Azari, 1983, s. 29). Başlangıçta, şehri inşa etmeden önce ağaçları kesmek ve bölgeyi vahşi hayvanlardan temizlemek hususu son derece önemli görünmüş, bu yüzden bölgeyi

ateşe vermeye karar vermişlerdir. Ancak ağaçları yakmadan önce yüksek sesle “Ey orman içinde bulunan hayvanlar, eğer çıkıp giderseniz, biz oraya yerleşip kamp kurmak istiyoruz, size üç gün mühlet sunuyoruz” diyerek uyarı yapmışlardır. Bu üç gün boyunca bazı hayvanların yavrularını ağızlarında taşıyarak bölgeyi terk ettikleri görülmüştür. Bunun üzerine şehirlerini inşa etme konusunda daha da kararlı hale gelmişlerdir. Üç gün sonra ağaçları yakıp araziye temizleyerek evler ve yerler inşa etmeye başlayan insanların ilk inşa ettikleri yer bir cami olmuştur. Daha sonra evler, banyolar ve diğer gerekli tesislerin yanı sıra şehir dışından gelen turist ve iş adamları için de özel alanlar inşa edilmeye başlanmıştır. Irak el-Mağrib isminde çok güzel bir şehir inşa etmişler ve zamanla Tahert, bir ticaret merkezi haline gelerek tüccarlar şehre yoğun bir ilgi göstermişlerdir (El-Barûnî, 1995, s. 7-9). Tarihçi Brady, Cavahir el-Muntaka adlı kitabında şehri tanımlarken, Bab el-Safa, Bab el-Endalüs, Bab el-Matahin, Bab el-Manazil adında dört kapısı, tarım alanlarını sulamak için de iki su kaynağının varlığından söz etmiştir. Bölgenin çok soğuk ve sürekli sisle kaplı halde bulunduğu ve yoğun kar yağışının da etkili olduğu kayıtlara geçmiştir. Bölge, Eski Tahert'in doğu kesiminde ve beş mil uzağında yer almaktadır (ed-Dercini, 1394, s. 42; El-Barradi, 2014, s.124). El-Bârûnî de şehri şöyle anlatarak övmektedir; Tahert bir adalet ve ilim yuvasıdır (El-Barûnî, 1995, s. 32).

Abdurrahman İbni Rüstem Liderliğinde Resmi Devletin Kurulması

Halifelikte meydana gelen değişiklikler ve siyasi olaylar sonucunda Emevi Halifeliği yıkılmış ve Abbasi Halifeliği ortaya çıkmıştı. Bu olay, Batı ve Kuzey Afrika da dahil olmak üzere İslam Halifeliği'nin tüm bölgelerini etkilemiştir. Dolayısıyla Ebu Cafer el-Mansur bu bölgelerde kaynak çeşitliliğine ve yönetime uygunluğuna göre çalışmalarda bulunmuştur. Bu nedenle H. 142/759'da Mısır valisi Muhammed b. el-Eş'as'tan, bu bölgeleri geri almak için bir ordu hazırlamasını istemiştir. Yapılan hazırlıklara rağmen Trablus ve Kayrevan'ı geri almaya çalışsalar da başarı sağlayamamışlardır. H. 144/761 yılında bu bölgelere yeniden sefer düzenlemişler ancak bu sefer, planlandığından farklı bir şekil almıştı. Saldırı hasat mevsimi zamanında başlatılmış ve bu esnada Trablus halkı topraklarıyla ilgilendikleri için şehrin etrafında çok az adam bırakmışlardı. İbnü'l-Eş'as ordusunun Trablus'a yaklaştığını duyan Ebu'l-Hattab, az sayıdaki kuvvetiyle büyük bir ordunun karşısında durmak zorunda kalmıştır. Asker sayısındaki bu farklılığa rağmen Suthay Ebu'l-Hattab ile İbni'l-Eş'as arasındaki savaşta, Ebu el-Hattab öldürülmüş ve Trablus, Abbasi Halifeliğinin eline geçmiştir (El-Hariri, 1408, s. 71). Ebu el-Hattab'ın ölüm haberi Abdurrahman b. Rüstem'e ulaştıktan sonra, o İbâzileri tek bir İmam ve lider altında yeniden birleştirmeye ve İbâzilerin güç tabanını Kayrevan'dan Tahert şehrine

taşıması için bir devlet kurmaya çalışmıştır (Eş-Şammahi, 1412, s. 117). Abbasi Halifeliği ile Abdurrahman İbni Rüstem arasındaki ilişkiler, Amr b. Hafs'ın "Amr b. Hafs, H. 151/768'de Mısır'ın valisi oldu ve H. 154/770'de Abazilerle yapılan savaşta öldürüldü." (İbnü'l-Esir, s. 168) H. 152/769'da Mısır valisi olduğu döneme dek kötü yönde ilerlemiştir (İbn Haldun, 1421, s. 246). H. 158/774 yılında batıdaki İbâzilere karşı 70.000 kişilik bir ordu göndermesiyle durum daha da vahim hal almıştır. Bu saldırı, Ebu Kurrah es-Safri ve Abdurrahman b. Rüstam el-İbâzi liderliğindeki Safri ve İbâzilerin birleşmesine yol açmıştır. Ancak bu birleşme uzun sürmeyerek aralarındaki fikir çatışması nedeniyle Safirler geri çekilerek uzak batıya doğru ilerlemiştir (İbnü'l-Esir, s.169). Durumun daha da kötü hale gelmesini önlemek amacıyla Abdurrahman İbni Rüstem, gücünün sınırlarını Abbasiler ve Safriler ile belirlemeye çalışmış, daha sonra bağımsız bir devlet kurarak H. 160/776 yılında batıdaki devletin lideri ve imamı olarak yemin etmiştir (Eş-Şammahi, 1412, s.118).

İbni Rüstem'in İbâzilerin imamı olarak seçilmesinde ve Rüstem devletinin kurulduğu yılın tarihinin belirlenmesinde görüş birliği vardır. Bazı kaynaklar onun H. 160 ile 162 yılları arasında olmasına rağmen H. 162'de imam seçildiğini söylemektedir. Yeni Tahert şehrinin tamamlanmasının ardından İbâzilerin tamamı ve ileri gelenleri, bir imam seçmek için toplanmıştır. İbâzi bölgelerinde liderliğe ve İbâziliğe uygun pek çok insanın olduğunu görmüşlerdir. Ancak bu şahsiyetlerin hiçbiri İbni Rüstem ile aynı saygınlığa, konuma ve özelliklere sahip değildir. İbâziler kendi aralarında istişare ettikten sonra İbn Rüstem'i lider olarak seçmeye karar vermişlerdir (Abu Zekeriyya, 1982, s. 81-82). İbâzi kaynakları, bahsettiğimiz nedenlerin dışında İbni Rüstem'in lider seçilmesinin nedenlerini birkaç noktaya bağlamaktadır:

- Ebu Ubeyde'den şariat ilmini ve İbâzi mezhebinin esaslarını öğrenen beş kişiden biri olması.
- Ebu'l-Hattab'ın İbâzi imamı seçilmesinden önce İbn Rüstem'den imam olmasını istemeleri üzerine onun reddetmesi.
- Ebu'l-Hattab tarafından Kayrevan'ın hükümdarı olarak atanması.
- İbn Rüstem'in fikrini değiştirip İbâziler'den uzaklaşması durumunda güvenilebileceği bir kabilesinin olmaması.
- Saltanatı sırasında adaletinden dolayı halkın ondan çok memnun olması ve

hükümdarlığı esnasında herhangi bir protesto veya isyanın yaşanmaması (Es-Siyabi, 1435, s. 29).

- Ez-Zerkali'nin onu zühd ve tevazuyla tanınan Afrikalı hukukçulardan biri ve Kuran tefsiri üzerine bir kitabın sahibi olarak tanımlaması (Ez-Zerkali, 2002, s. 306).

İktidara geldikten sonra hem askeri hem de medeniyet yönüne büyük önem veren İbni Rüstem, H. 161/777 yılında orduyu yeniden düzenleyip kısımlara ayırmıştır. Tahert'i başkent ilan ederek camilerde oturup halkın şikayetlerini dinleyip sorunlarını çözmüştür. İbni Rüstem'in adaleti bölgenin doğu ve batı bölgelerine ulaşınca Basralı İbâziler büyük miktarda para toplayıp birkaç kişi aracılığıyla Tahert'e göndermişlerdir. Ayrılmadan önce elçileri, onlara Tahert'e gitmelerini ve oradaki halka İbn Rüstem'i sorarak onun adil bir adam olduğundan emin olmalarını söylemiştir. Basra elçileri Tahert'e varınca İmam İbni Rüstem'in evinin yerini sormuşlardır. İmam'ın evinin Doğu ileri gelenlerinin ve krallarının sarayı gibi olduğunu düşünmüşler. Ancak İbn Rüstem'in evine vardıklarında, onun basit kerpiç evini görüp evi hizmetçilerinden biriyle tamir ettiğini fark etmişlerdir. İçeriye girdiklerinde onun evinin çok sade, yemeğinin de çok basit olduğuna tanık olmuşlardır. Elçiler kendi aralarında, adamın sağlık durumuyla ilgili duydukları haberin doğruluğunu teyit etmeye gerek olmadığını söyleyerek, hemen geliş nedenlerini açıklayıp, ellerindeki parayı imamlarına vermişlerdir (El-Barûnî, 1995, s. 86).

Camiye giderek namazın tamamlanmasını istemiş ve parayı üçe bölerek, hayvan, silah ve savaş malzemeleri satın almak için şehrin fakirlerine dağıtmıştır. Bu sayede Tahert'teki yoksulluk oranı büyük ölçüde azalmıştır. Etraflarındaki güçler artık Rüstemîlerin yetenek ve gücünü küçümsemekten geri durmaya başlamışlardır. Mimari ve zirai alanda da önemli gelişmeler ve değişiklikler meydana gelmiştir. Tarıma elverişli olmayan alanların, bu topraklara su çekilerek yeniden canlandırılması gibi düzenlemeler yapılmıştır. Bu da uzak bölgelerden insanların gelip yerleşmesi nedeniyle evlerin çoğu dışarıdan gelip şehre yerleşen insanlara bırakılmıştır. Kufi camii ve Basri camisi gibi bazı yerlere ve camilere de onların adı verilmiştir. Ayrıca komşu ülkelerle ticareti de teşvik etmişlerdir (İbnü's-Sağhir, s. 31-32). Elçiler Basra'ya dönüp, kendi gözleriyle gördükleri imamın iyiliği ve adaletinden söz etmeleri halkı çok etkilemiştir. İkinci defa bir yardım ile ilkinden çok daha fazla para toplamış ve bunu birkaç elçi aracılığıyla İbni Rüstem'e göndermişlerdir. Elçiler Tahert'e vardıklarında İbn Rüstem, Tahert'in ileri gelenlerini toplayarak doğudan gelen yardımlar konusunda onlarla istişarede bulunmuştur.

İmamlarının şerefine "Bu sizin sözünüzdür, ne isterseniz yapın. O zaman benim fikrimi sorarsanız ve karar benimse, parayı alıp yerine geri vermeyeceğim çünkü onlara bizden daha çok ihtiyaç var. Ancak çok şükür şu anda buna ihtiyacımız yok" demiştir. Dercini, imamın parayı ikinci kez reddetmesini, ilkinde gerekli olmasına ve paranın zekat için olmamasına bağlanmaktadır. Ancak ikinci seferde buna ihtiyaçları kalmamış ve bu yüzden onu kabul etmeyi reddetmişlerdir. Şarklılar, elçilerin parayla döndüğünü görüp sebebini duyunca İbni Rüstem'e olan sevgileri daha da artarak, onu imamları olarak tanımışlardır (ed-Dercini, 1394, s. 45-46). Umman ve Basralı İbâziler, genel olarak İbâzilerin İbni Rüstem'e yönelik övgülerini dinledikten sonra, özellikle Basra elçileri aracılığıyla onaylayarak, İbni Rüstem'i doğu ve batıdaki tüm İbâzilerin imamı olarak tanımışlardır. O tarihlerde üçüncü yüzyılda yaşayan İbnü's-Sağir el-Maliki, İbâzilerin İmam İbni Rüstem'e biat etmesinin farz olduğunu söylediklerini belirtmektedir. Ebu Zekeriya el- İbâzi ve İbnü's-Sağir de İbni Rüstem'in imametini reddetmişti. Ebu Ubeyde "Eğer aranızda bir anlaşmazlık varsa, imamınıza dönün ki o sizin adınıza çözsün" sözlerini dile getirmişti. O zamanın imamı İbni Rüstem'di. Bu, Basra'daki Ebu Ubeyde'nin de İbni Rüstem'in imamlığını kabul ettiği anlamına gelmektedir (Abdülhalim, 1410, s.138-139).

Ülkenin güvenliği ve barışını korumak için ve H. 170/MS 786'da, daha sonra Midrarian devleti olarak anılacak olan uzak batıdaki Safriler ile evlenme şartıyla bir barış anlaşması imzalandı. Bu anlaşma o bölgeyi, tüccarlar ve bilgi arayanlar tarafından kendisine gelen herkes için güvenli bir sığınak haline getirmiştir (El-Hariri, 1408, s. 107). Ayrıca H. 171/787 yılında Abbasi Halifesi ile bir anlaşma daha yapmıştır. İbn Haldun Tahert'in sahibi Abdurrahman b. Rüstem, Mısır valisi Hatim b. Kabisa ile ittifak yapmaya çalıştığını ve onun da bu ittifakı bir emanet olarak kabul ettiğini bizlere nakletmiştir. On bir yıllık hükümdarlığının ardından Abdurrahman, H. 171 / MS 787'de Şevval ayında vefat etmiştir. Ancak ölümünden önce, Hz. Ömer gibi, İbâzilerin başına Abdulvehhab b. Abdurrahman İbni Rüstem, Mes'ud el-Endülüsi, Ebu Kadama Yezid b. Fendin, 'İmran b. Mervan, Ebu Muvaffak Sa'dus, Ka'b b. Salman, Şukr b. Salih el-Kitabi adlı yedi kişiyi atamıştır. Aynı yıl Abdurrahman'ın vefatından sonra İbâziler, oğulları Abdulvehhab'ı kendilerine imam olarak seçmişlerdir (ed-Dercini, 1394, s. 146; Eş-Şammahi, 1412, s. 125).

4.3. İBÂZİLERİN GÜÇLÜ DÖNEMİ VE RÜSTEMİ DEVLETİNİN BÖLGEDE ETKİLİ BİR GÜÇ OLARAK ORTAYA ÇIKIŞI

4.3.1. İmam Abdulvehhab b. Abdurrahmanın Tahta Geçmesi ve Olayları (171-211 H. / 787-826 M.)

Bu kişinin tam adı Abdulvehhab b. Abdurrahman b. Rüstem b. Bahram b. Dustar b. Sebûr b. Babkan b. Sebûr al-Farsi'dir. Abdurrahman İbni Rüstem'in ölümünden sonra İbâzi'nin ileri gelenleri, Abdurrahman İbni Rüstem'in ölümünden önce bahsettiği yedi kişiden birini imam olarak seçmek için bir araya gelmiştir. Kendi aralarında kapsamlı bir istişarede bulunduktan sonra, yedi kişiden ikisinin, Mesud el-Endülüs ve Abdulvehhab b. Abdurrahman'ın göreve çok uygun olduğunu ancak Mesud el-Endülüs'ün göreve daha uygun olduğunu söylemişlerdir. Ancak yeni imam seçildiğini öğrenince görevi kabul etmeyi reddettiği için bir süre saklanmıştır. Böylece İbâziler, Mesud el-Endülüs yerine Abdulvehhab'ı imam olarak seçmek zorunda kalmıştır. Abdulvehhab'ın seçildiğini öğrendiğinde ona biat eden ilk kişi olmak istemiştir. Bu yedi kişiden birinin adı Ebu Kudame Yezid b. Fendin idi. Halkın Abdulvehhab'a biat etme konusunda anlaştıklarını görünce onu seçmekten vazgeçmişlerdi. Abdulvehhab'a desteğini duyurmayı düşünmüştü. Çünkü Abdulvehhab'ın annesi onların kabilesinden olduğu için aralarında bir yakınlık mevcuttur. Gelecekte İbâziler arasında yüksek bir rütbe alabilmek için İmam'ın dikkatini çekmeyi ummaktaydı (Ebu Zakariyya, 1408, s. 86). Halk genel olarak İbâzilerin yeni imamı olarak Abdulvehhab'a biat etmişti. Yezid ibn Fendin, Abdulvehhab'a biat etmek istediğinde "Ülkenin işlerinde ve kararlarında bize danışman ve bize dönmeden hiçbir karar vermemen şartıyla sana biat edeceğiz" demiştir. O sırada orada bulunan Mes'ud el-Endülüs, b. Fendini'ye şöyle cevap vermiştir: "Müslüman imamının seçimi için, imamın Kur'an ve Sünnete göre hareket etmesi dışında böyle bir şart bilmiyorduk." B. Fendin, Mes'ud el-Endülüs tarafından cevaplandıktan sonra sessiz kalmış ve başka bir şey söylememiştir. Böylece bütün halk yeni imama biat etmiş, biat etmeyen kalmamıştı (Eş-Şammahi, 1412, s. 130). İmam Abdülvahhab'ın göreve geldikten sonraki ilk hamlesi, Kayrevan'daki Abbasi valisi Rauh ile bir barış anlaşması imzalamak olmuştur (El-Kayrevani, 1414, s. 99). Bu anlaşma babası Abdurrahman ile Kayrevan valisi arasında imzalanmış ve ülkeyi yönetmede ve çevresiyle ilişkilerde babasının izinden gitmiştir. Ayrıca kontrolü altındaki bölgelere memurlar ve Rical Eş-Şurte (Jandarma) atayarak ülke işlerini yeniden düzenlemeye ve ülkenin temellerini güçlendirmeye başlamıştır. Halk genel olarak yeni imamın otoritesinden çok memnun kalmıştır. Ebu Kudama Yezid b. Fendin İbâzilerden ayrılıncaya kadar yurt içinde ve yurt dışında durum, oldukça sakin devam etmiş sonunda onunla İmam Abdulvehhab arasında bir tartışma çıkmıştır (El-Barûnî, 1995, s. 101).

Yezid B. Fendin'in Hareketi Ve İbâzilerden İlk Ayrılık

İbâzi Ebi Zekeriya'nın yazarı, İmam Abdulvehhab ile b. Fendin arasındaki

anlaşmazlığın nedenini şöyle anlatmaktadır: “İmam Abdulvehhab, ülkenin rütbe ve makamlarını dağıtmaya başlayınca, ülke işlerinin başına dünyevi ve dindar olmayan, rütbe ve makamlardan hoşlanmayan kişileri atamıştır. Bu kişilerin yaşadığı dönemde insanlar işlerini yönetme konusunda zeki ve yetenekliydi. O sırada B. Fendin'e yüksek bir pozisyon verilmesi beklenmiş ancak İmam Abdulvehhab'ın ona ülkede herhangi bir yer vermemesi B. Fendin'i kızdırıp, İmam Abdulvehhab'tan nefret etmesine neden olmuştur. Yeni imamın memur ve yönetici olarak tecrübesiz kişileri atadığı, bu durumu görmezden geldiği ve kastettiği pozisyonları vermediği nitelikli kişiler olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca imamın ülke işleriyle ilgili olarak çevresindeki uzmanlara danışması ve keyfi kararlar vermemesi gerektiğini de eklenmiştir. Abdulvehhab'ın imametinin geçerli olmadığını ve ülke işlerinde tecrübesiz olduğu ifade edilmiştir. Onun bir diğer iddiası da, ülkede kendisinden daha bilgili birisi varsa o kimsenin imametinin geçerli olmadığı yönündeydi. Ve İmam Abdülvehhab'a karşı insanları etrafına toplayıncaya kadar vaaz vermeye devam etmiştir (Ebu Zakariyya, 1408, s. 89).

Ibn Fendin, İmam'a karşı karalama kampanyasını sürdürdükten sonra, sayıları her geçen gün artan çok sayıda insanı etrafına toplamayı başamıştı. Birliği bozmak, halk arasında korku ve endişe yaymak için gruplar halinde kentte gezintiye çıkmışlardır. Haber İmam'a ulaştığında, onları yapılanlar konusunda uyarmak için birini göndererek onlardan bu tuhaf davranışlarına son vermelerini istemiştir. Ibn Fendin ve takipçilerinin, İmam Abdülvehhab'ı zayıflatıp iktidara getirmek için yaptıkları birçok çalışmadan sonra, sonuç alamadıkları ve İmam'a suikast düzenlemek için bir komplo kurdukları belirtilmiştir. Bunun için büyük bir sandık getirip içine silahlı bir adam koymuşlar ve diğer iki adama da sandığı taşıyarak İmam'ın evine gitmelerini ve aralarında bu sandık yüzünden anlaşmazlık varmış gibi davranmaları emredilmiştir. Aralarındaki anlaşmazlık çözülünceye kadar onu İmam'a emanet etmek istemiştir (El-Barûnî, 1995, s. 103). Tabutu İmam'ın yatak odasına koyup, tabutun içindeki adama, gece geç saatler olduğunda ve İmam uyuyakaldığında çıkıp onu öldürmesini söylemişlerdir. Planladığı gibi İmam'ın evine giderek durumlarını anlatarak, sorun çözülünceye kadar sandığı yanında tutmasını istemişler ve gelip onu geri almışlardır. İmam sandığı yanında tutmayı kabul etmiş ancak sandığın kilidinin içeriden olduğunu görünce ve iki adam sandığı çok hassas ve yavaş bir şekilde yere koyunca bunun kendisine yönelik bir komplo olduğunu farketmiştir (ed-Dercini, 1394, s. 52-53). Gece olunca imam, uyuyor numarası yaparak yatak odasının bir köşesine saklanmıştır. Sandıktan kılıçla çıkan bir adamın yatağına doğru yürüdüğünü gördüğünde, bunun onu öldürmeye yönelik bir komplo olduğuna kanaat getirerek adama kılıcıyla vurarak onu öldürmüş ve tekrar sandığa

koymuştur (Eş-Şammahi, 1412, s. 133). Sabah olduğunda İbn Fendin ve arkadaşları ne İmam'ın ölümüyle ne de tabuttaki arkadaşlarıyla ilgili bir haber alamamıştır. İki adam tekrar imamın yanına giderek sorunlarının çözüldüğünü ve sandığı almaya geldiklerini söylediklerinde İmam hiçbir şey olmamış gibi tabutu onlara vermiş, tabutu açtıklarında arkadaşlarının öldürülmüş olduğunu görmüşlerdir. Artık İmam'la doğrudan yüzleşmeye hazırlanmaya başlamışlardır. İmam, B. Fendin ve ashabının şehirde silahlarla dolaştıklarını duyunca, onlara şehirde silahla dolaşılmasını söylemek için birini göndermiştir. Onlar silah taşımamın suç olmadığını söyleyince İmam onları serbest bırakmış ancak önlem olarak insanlara silaha sarılmalarını ve herhangi istenmeyen bir olaya karşı hazırlıklı olmalarını söylenmiştir. Durum, birkaç kişinin öldürülmesiyle çatışma noktasına ulaşana kadar giderek daha kaotik hale gelmiştir. Bu durum ise İmam'ı onlarla ateşkes ilan etmeye hayli zorlamıştır. Sorunu çözmek için iki askerin doğuya, alimlerin yanına gitmelerini ve durumu onlara anlatıp soruna bir çözüm getirmelerini istemişlerdir (El-Barûnî, 1995, s. 106). Her iki taraf da kendi aralarında alimlerinin vereceği her türlü kararı kabul edeceklerine dair söz vermiştir. Elçiler Mekke'ye vardıklarında İbâzi'nin meşhur alimlerinden Rabi' b. Habib ve Ebu Ğassan Mahlad b. Ma'rid'e gitmesinin ardından B. Fendin ile İmam Abdülvehhab arasındaki tartışmayı dinledikten sonra kendi aralarında buluşup kararlarını bir mektupla yazarak Batı'daki elçilere geri göndermiştir. Mektupta şunlar yazmaktadır: “İmama danışılması meselesi haksız bir durumdur. İmam, her kararda bize danışmalısınız diyen gruba danışır, o zaman imam hırsız, zinakar vb. kişileri cezalandırma kararlarını uygulayamaz. Bu insanları her konuda hazırlama ve istişarede bulunma zordur ve bu, imametnin şartlarından biri değildir.” Bir kimseden daha bilgili birisi varsa imametnin geçerli olmayacağı yönündeki ikinci iddia da doğru değildir. Hz. Ebu Bekir-i Sıddık halife olduğunda çeşitli alanlarda ondan daha yetenekli başkaları da vardı. Mesela Zeyd b. Sabit miras konusunda ondan daha akıllıydı. Ali b. Ebû Talib ise hüküm vermede daha bilgiliydi. Dolayısıyla bu şart geçerli değildir. Abdülvehhab'ın imanı sahihtir, B. Fendin ve takipçileri ise hatalıdır (ed-Dercini, 1394, s. 50). Sorunu derinleştiren ise Mısır şeyhlerinden Şu'ayb b. el-Ma'roof'tu. Abdülvehhab ve B. Fendin'in elçileri Mısır'a vardıklarında, Mekke'ye varmadan önce Şi'b'e giderek Batı'daki durumu ona anlatmıştır. Arkadaşlarıyla istişare ettikten sonra B. Fendin ile İmam İbâzi arasındaki anlaşmazlıktan yararlanmak ümidiyle Batı'ya gitmeye karar vermiş ve Tahert'te vardığında İmam'ın yanına giderek İmam onu sıcak bir şekilde karşılamıştır. İmam Abdülvehhab ona B. Fendin'in iddiasının geçerli olup olmadığını sormuştur. Şeyh Şuayb de şöyle cevap vermiştir: "Hayır, sen haklısın, İbni Fendin ise haksız. B. Fendin'in savunduğu bu şartların belirlenmesi imamın şartları arasında değildir" (Eş-Şammahi, 1412, s. 132). İlginç olan şey şu ki Şeyh Şuayb, İmam Abdülvehhab'ın yanına gittiğinde doğrudan

B. Fendin'in yanına vardığında takipçileri ona çok saygı duymuştur. Ona öyle davranmışlardır ki, Nakarilerin lideri olma ve onu gelecekte imam yapma konusunda açgözlü hale geldiği bildirilmiştir. Burada Şeyh Şuayb, İmam Abdulvehhab'a verdiği fetvadan pişman olarak kendi çıkarları uğruna, etrafına daha fazla insan toplamak amacıyla B. Fendin'e katılarak onun yanında sözlerinin arkasında durmuştur. Başlangıçta bu gizlice yapılmış ve İmam'a biat etmeyi reddettikleri için onlara el-Necviye ve el-Nekariya denilmiştir. İbâziler arasında sebep oldukları kaostan dolayı onlara Şağbiyye de denmektedir. Bu isimlerin yanı sıra Allah'ın bazı isimlerini reddettikleri için el-Malhada verilen başka isme daha sahiplerdi (ed-Dercini, 1394, s. 51).

Şeyh Şuayb, hedeflerine ulaşma umuduyla Ibn Fendin'le el ele verdikten sonra, görünür bir güç haline ve büyük kalabalıklar etraflarında toplanana kadar hareketlerini savunmaya devam etmiştir. Bir süreliğine de olsa kendi aralarında imam seçmeye karar vermişler. Şeyh Şuaib da onu seçeceklerini düşünmüştür. Ancak B. Fendin'in seçildiğini görünce amacına ulaşamayacağını, B. Fendin'e verdiği destek nedeniyle halk arasındaki itibarını kaybedeceğini anlaması üzerine B. Fendin'e gitmiş ve onu, elçilerin doğudan dönmesini beklemeden İmam'la savaşmaya başlaması konusunda teşvik etmiştir. Sonunda B. Fendin'i ikna etmeyi başararak, Tahert şehrine saldırmak için hazırlıklara başlayıp ve saldırı fırsatını beklemişler. İmam Abdulvehhab bir iş için şehir dışına çıkınca nihayet bu fırsatı yakalamışlardır. Bu sırada B. Fendin ve yandaşları Tahert'e ani bir saldırı başlatmıştır. Eflah b. Abdulvehhab, babasının yerinde şehirde bulunmaktaydı. Bu haberi duyunca askerlerini toplayıp B. Fendin'in ordusuyla karşı karşıya gelmiş ve bunun sonucunda B. Fendin, yaklaşık 12.000 kişiyle birlikte öldürülmüş (El-Barûnî, 1995, s. 109-111) geriye kalanlar ise kaçmıştır. İmam şehre döndüğünde ölenlerin hepsini gördüğünde şaşırarak ne olduğunu sormuştur. Onların durumu kendisine anlatmasının ardından İmam Abdulvehhab her iki taraftaki ölüleri toplayıp hepsi için cenaze namazı kıldırmıştır. Ne olduğunu öğrenmek için Şu'ayb b. el-Ma'roof'u aradıklarında, onun Trablus'a kaçtığını ve İmam Abdulvehhab'a karşı kampanyasını yeniden başlattığını öğrenmişlerdir. Şuayb'ın yaptıklarının haberi doğudaki alimlere ulaştığında, Rabi' b. Habib dahil hepsi onu beraat ettirmiştir. B. Fendin'in ölümüyle durum düzelerek geri kalan taraftarlar Tahert'in dışına yerleşmiş ve endişelenecek bir durumları kalmamıştı (El-Barûnî, 1995, s. 112).

- İmam Abdulvehhab'ın Oğlu Meymun'un Öldürülmesi ve En-Nekariyye İle Rüstemi Devleti Arasındaki Çatışmanın Yeniden Canlanması

Ibn Fendin'in öldürülmesi ve ordusunun yenilgisinden sonra doğuya giden İbâzi elçilerinin batıya dönerek İmam Abdulvehhab'ın imametinin geçerli olduğunu, Ibn Fendin ve takipçilerinin iddialarının haksız olduğunu ilan etmişlerdir. Ibn Fendin'in öldürülüp ordusunun yenilmesi, En-Nekkariye'nin tehdidini ortadan kaldıracak gibi görünmemekteydi. Gece saatlerinde bilinmeyen bir şekilde öldürüldükten sonra cesedi parçalara ayrılarak sokağa atılmıştır. Sabah olduğunda halk, İmam'ın oğlu Meymun'un parçalanmış halde cansız bedenini görünce hemen İmam'a haber vermişlerdir (ed-Dercini, 1394, s. 56). İmam, olay yerine geldiğinde oğlunun naaşını kefenleyip gömdü, suçu kimin işlediği ise bilinmiyordu. Rivayet edildiği üzere, bir gün Meymun b. Abdullvehhab'ın oğlu yolda yürürken bir grup insan oradan geçmekte ve onu şaka yollu çağırıp şöyle demişlerdir: “Ey öldürülen, kanının intikamı alınmayan ve kanı boşa giden adamın oğlu”. Meymun'un oğlu, Nekkarilerin babasını öldürdüğünü öğrendiğinde büyükbabası İmam Abdulvehhab'a dönerek ona Nekkarilerin babasını öldürdüğünü söylemiştir. İmam Abdulvehhab buna ikna olunca, Meymun'un oğlunun komutasında bir ordu hazırlayarak üç gün süren yürüyüşün ardından ordu nihayet Nekkari ordusuna ulaşmıştır. İki ordu arasında çıkan çatışmanın ardından Nakari ordusu yenilerek çok sayıda kişi öldürülmüştür (Ebu Zakariyya, 1408, s. 99).

Nekkariler, Rüstemi devletine en çok sorun çıkaran grup ve hareketlerden biriydi. Tüm çatışmalar ve cinayetlerden sonra Ibn Fendin'in destekçilerinin çoğu hâlâ tehlike altındaydı. Nekkariye hareketi, Rüstemi devletinin sınırları içindeki diğer fikir güçleri ve hareketleri, özellikle İmamlık meselesi de dahil olmak üzere inançla ilgili konularda ayağa kalkmaya ve insanlarla tartışmaya teşvik etmekteydi. Böylece Abdulvehhab'ın imametinin doğruluğu-yanlışlığı meselesi bir kez daha tartışılmaya başlanmıştır. Bu hareketlerden biri de Mu'tezile'nin bir grubu olan Vasliyye idi. Halk arasında şüphe yaymaya, kendi inançlarını savunmaya başlayıp, insanları İmam Abdulvehhab'tan uzaklaştırmak istemekteydiler. Bu, Ibn Fendin'in geri kalan destekçilerinin harekete katılması için iyi bir fırsat yaratmış böylece Vasliyye adına bir tehdit daha ortaya çıkarılmıştır.

İmam Abdulvehhab'a Karşı Vasli Devrimi

Yukarıda bahsedildiği gibi Vasliyye, Rüstemi eyaleti içinde yaklaşık 30.000 kişiden oluşan bağımsız bir dini hareketi temsil etmekteydi. Vasli düşüncesinin kökeni Mu'tezile hareketinin lideri Vasil b. 'Ata'ya kadar uzanmaktadır. Bu hareketin taraftarları Tahert'in kuzeyinde yer almakta ve Mostaganım “Tahert'den iki günlük yolculuk mesafesinde olan bu şehir, sahile yakın, surlarla çevrili, birçok su kaynağı,

birçok bahçesi ve su kuyusu olan bir şehirdir.” (El-Bekri, ty., s. 69) ile Vahran şehirleri arasına yerleşmişlerdi. Aynı zamanda diğer çöl bölgeleriyle birlikte Tahert'in güneyindeki Til Afat ve Mizab bölgesinde de yaşamaktaydılar. Uzak kuzeybatıda da liderleri İshak b. Muhammed El-Avurbi olan çok sayıda kişi bu harekete destek vermekteydi. Rüstemi devletinin onlara tanıdığı özgürlük, Mu'tezile düşüncesini yaymalarını kolaylaştırmıştır.

Bazı kaynaklar Vasli devriminin doğrudan sebebini Nekkariye hareketinin lideri Yezid b. Fendin'in kendi kabilesine mensup olması nedeniyle öldürülmesine bağlamaktadır. Bu ve diğer sebeplerden dolayı, İmam İdris el-Ekber'in H. 173/789 yılında merkezi Mağrip'in üssü olan Talmasan bölgelerini işgal etmesi gibi nedenlerle bölge İdris'in kontrolüne girmiştir. Bu durum, Vasli lideri İshak el-Avrubi'ye Rüstemi eyaletindeki destekçilerini İmam Abdülvehhab'a karşı ayaklanmaya teşvik etmesi için iyi bir fırsat sağlamıştır. Bu durum iki taraf arasında çok sayıda saldırı ve çatışmaya yol açmıştır (El-Hariri, 1408, s. 119-121). Vasli ordusu ile Rüstemi eyaleti arasındaki birkaç çatışmanın ardından İmam Abdülvehhab, ordusunu yeniden düzenlemek için onlarla geçici ateşkes ilan etmek zorunda kalmıştır. Bu süre zarfında İmam, takipçilerinden kendisine dört yüz adam göndermelerini istemiş, bunların yüz tanesi iyi atlı olup savaş konusunda yetenekliydi. İkinci yüz tanesi ise şeriat ve teoloji konusunda uzman kişilerdi. Çünkü Vasli'ler sadece askeri değil, aynı zamanda bölgedeki İbâzi düşüncesine de tehdit oluşturmaktaydı. Şeyh ile Nufusa Dağı ileri gelenleri arasında yapılan görüşmenin ardından dört yüz yerine dört adam göndermeye karar vermişlerdir. Ama bu dördü o kadar akıllı ve yetenekliydi kimselerdi ki askeri ve meşru bilim açısından dört yüz kişinin yerini doldurmaya muvaffak olmuşlardı. Bu kişiler arasında alim ve ilahiyat uzmanı İmam Mehdi en-Nufusi, Kur'an alim ve tercümanı Muhammed b. Yans, Ebu'l-Hasan el-Abdalani bulunmaktaydı. Eyub b. el-Abbas yetenekli atlı bir kimseydi. (El-Barûnî, 1995, s. 118-119) İmam Abdülvehhab bekledikten sonra Nufusa Dağı'ndan dört adam Tahert'te geldi. İmam Mehdi en-Nufusi, İmam'a endişelenmemesini, halk arasında yarattıkları şüphelere kendisinin cevap vereceğini beyan etmiştir. Bu dörtlünün Tahert'te olduğu süre boyunca el-Mehdi en-Nufusi, yetmiş kadar Vasli alimini İbâzi'nin düşüncesine döndürmeyi başarmıştır. Ateşkes yapıldıktan sonra İmam'ın ordusu Vasli'nin ordusu üzerine yürümüştür. Her iki tarafın orduları karşılaştığında, savaş başlamadan önce ortaya attıkları şüpheleri tartışmak üzere büyük alim Vasli ve el-Mehdi Nufusi ile oturup görüşmeye karar vermiştir. İki âlim arasında yapılan kapsamlı bir tartışmanın ardından el-Mehdi en-Nufusi, sonunda Vasli alimini mağlup etmiştir. Ancak daha sonra kimsenin karşı karşıya gelmeye cesaret edemediği Vasli'nin yetenekli süvarileri ordudan çıkıp Ebu Eyyub el-

Nufusi'yi mağlup edip öldürmüştür. Savaşın başlamasıyla Vasli ordusu yenilmiş, askerlerin çoğu öldürülüp, hayatta kalan çok az kişi geri çekilmek zorunda bırakılmıştır (ed-Dercini, 1394, s .60-62).

Mazata ve Sadrata Kabilelerinin İsyanı ve Nekkarilerin Bu İhtilal Rolü

Nekkarilerin Rüstemi devletine karşı aldıkları yenilgilerin ardından vazgeçemedikleri, doğrudan ve dolaylı olarak çabalarına devam ettikleri görülmektedir. Rüstemilere karşı koyacak güçleri kalmayınca bu kez Tahert çevresindeki kabileleri İmam Abdulvehhab'dan uzaklaşmaya teşvik etmeye başlamışlardır. Tahert çevresinde yaşayan Mazata ve Sadrata kabilelerinin İmam Abdulvehhab ile iyi ilişkiler içinde oldukları, diledikleri zaman onu ziyaret edip talep ve şikâyetlerini kendisine ilettikleri söylenmektedir. Nekkariler baharı, Tahert çevresindeki bölgeleri keşfetme zamanı olarak görmekteydiler. Mazata ve Sadrata kabilelerinin İmam'la iyi ilişkileri olduğunu ve taleplerinin dinlendiğini öğrenen Nekkariler, Tahert 'in bazı işçilerinin yanına giderek onlara İmam Abdulvehhab'a gitmelerini ve şehir yetkililerine şikayette bulunmalarını söylemişlerdir. Burada Nekkariler ülkede bizzat güç kazanmak isteyerek her iki kabileden ziyaretçiler Tahert'te varıp İmam'ın yanına gittiğinde, İmam onları sıcak bir şekilde karşılayıp beraber oturmuşlardır. Sonra Mazata ve Sadrata kabilelerinin adamları yerel otoriteden ve Sadrata erkeklerinden şikayet etmeye başlayarak, İmamdan kendilerini iktidardan uzaklaştırmasını ve aralarından iyi insanları atmasını istemişlerdir (El-Hariri, 1408, s.124). İmam, onların talep ve şikayetlerini dinledikten sonra elçilerine, "Sizce bunu nasıl yapmamız gerekiyor? Kimin iyi olduğunu düşündüğünüzü bana söyleyin, size sorumlu ve yetkili kılalım" demiştir. Elçiler ise İmam'ın bu sözlerini duyunca çok sevinip teşekkür ederek İmam'ın evinden ayrılmıştır. İmamın danışmanları İmam'ın sözlerini duyunca, kararını tekrar gözden geçirmesini istemişlerdir. Çünkü böyle bir karar verirse sonuçta kendisine ve insanlara zarar verme ihtimali doğmaktadır. Onlar, "Eğer iyi niyetli olsalardı, senden kendi yetkililerine ve görevlilerine tavsiyede bulunmanı, onları iktidardan uzaklaştırmamanı istemezler miydi?" diyerek, imamdanda elçileri geri çağırıp, isteklerini yerine getirmeyeceğini söylemesini istediler. İmamın danışmanları ise "Ey imam, eğer şimdi onların isteklerini yerine getirirsen, yarın gelip sana artık bizim imamımız olmadığını söyleyebilirler. Ayrıca senden yüz de çevirebilirler" demişlerdir (El-Hariri, 1408, s.124). Sonunda İmam, her iki kabilenin elçilerini çağırarak, onların isteklerini yerine getiremeyeceğini, açık bir sebep olmaksızın hiçbir yetkiliyi iktidardan uzaklaştıramayacağını taraflara beyan etmiştir. Elçiler, bunu duyunca İmam'a kızıp "Dün bunu söylemedin" diyerek sitemde bulunmuştur.

İmam'ın evini terketmek üzereyken taleplerinin kabul edilmesi gerektiğini iletmişlerdir. Tahert'ten ayrıldıklarında, B. Fendin taraftarlarının evi olan Tahert yakınlarında Kadiyah en-Nekar adlı bir yere gitmişler ve İmam'ın isteklerini kabul etmemesi üzerine zalimlere katılmışlardır. Bütün bunlara rağmen Mazata kabilesinin Vasli hareketine güçlü bir desteği olması İmam'ın onlarla yüzleşmeye karar vermesine neden olmuştur. Bir ordu hazırlanmasının ardından aralarında savaş çıkmış ve iki kabile mağlup edilmiştir. Nekkari'de kalanlar El-Avras "Afrika'da birçok yerleşimin bulunduğu, barbar kabilelerin yaşadığı bir dağ." (Yakut el-Hamavi, 1995, s. 278) adı verilen bir dağa giderek Rüstemi'nin hükümdarlığının sonuna kadar orada yerleşik halde kalmışlardır (El-Hariri, 1408, s.124-126).

İmam Abdulvehhab döneminde Huvara Halkının İsyanı ve Silahlı Devrimi

İbâzi kaynakları sorunun evlilik ve akrabalık meselesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Huvara kabilesinden ve diğer İbâzi kabilelerinden çok sayıda insan Tahert yakınlarına yerleşmiştir (El-Harisi, 1438, s. 468). Huvara kabilesinde Bani Masala olarak da bilinen el-Evs adında bir grup lider yer almakta ve bu liderlerden biri Luvata kabilesinin kızını istemektedir. Evlenmeden önce bölgedeki bazı kişiler bu haberi İmam Abdulvehhab'a ileterek ona evliliğin engellenmesini tavsiye etmiştir. Çünkü iki kabile arasında bu akrabalık ilişkisi kurulursa gelecekte birleşerek Rüstem devletine tehdit oluşturabilme ihtimalleri bulunmaktaydı. İmama acele etmesini ve babasına kızını kendisiyle evlendirmesini teklif etmesini önermişlerdir. Bu ilişkiyi önlemek için İmam Abdulvehhab, Luvata liderinin kızını isteyerek onunla evlenmiştir (El-Barûnî, 1995, s. 133). Bu haberin Huvara kabilesinin liderine ulaşması, İmam Abdulvehhab'a çok kızmasına yol açmıştır. Kabilesi de ondan nefret etmekteydi. Huvara kabilesi toplanıp batıya doğru ilerleyerek Tahert'te 10 mil uzaklıktaki Huvara Vadisi'ne yerleşip İmam Abdulvehhab'la savaşılmaya hazırlanmaya başlamıştır. Çatışmanın doğrudan nedeni, bir gencin Huvara tarafından öldürülmesiydi. Huvara'nın savaş hazırlıkları haberi İmam'a ulaştığında büyük bir ordu hazırlayarak Huvara ordusunun üzerine yürümeye başlamıştır (El-Milli, ty., s.66). Ordunun gelmesinin ardından iki taraf arasında bir çatışma çıkmıştır. Eflah b. Abdulvehhab'ın her seferinde ordunun bir tarafında savaşarak savaşta etkili bir rol oynadığı söylenmektedir. İmam Abdulvehhab bu atlının hünerini ve korkusuzluğunu görünce onun kim olduğunu sorduğunda, kendisine bunun oğlu Eflah olduğu söylenerek şöyle bahsedilmiştir: "Gerçekten o, imameti hak etmiştir." (İbnü's-Sağhir, s. 45-46) Sonuç olarak Avus'un liderleri yenilerek orduları mağlup edilmiş ve İmam bu isyanı sona erdirmeyi başarmıştır (El-Hariri, 1408, s. 124).

İmam, yetkisi altındaki bölgelerin huzurunu, iç sorunların ortadan kalkmasını ve ülke işlerinin düzenlenmesini sağladıktan sonra çok sayıda hemşehrisiyle birlikte Hacca gitmeye karar vermiştir. Hazırlandıktan sonra doğu bölgelerine doğru yola çıkmıştır. Bu gezinin kendisine siyasi açıdan ne kadar faydalı olduğunu ilerleyen satırlarda ele alacağız. Damlar Dağı'na ulaştıklarında dinlenmek için birkaç gün orada kalmaya karar verip, bölge halkının kendisine biat etmesini ve Rüstemi eyaletinin saflarına katılmasını istemiştir. Halk, İmamın isteğini memnuniyetle kabul edip ona biat etmiştir. İmam, bölge halkından Midrar adında uygun bir kişiyi görevlendirip onu oraya hükümdar yapmıştır. Daha sonra bölgenin işlerini organize ettikten sonra yolculuğuna devam etmiştir. Bir süre sonra şiddetli yağmur nedeniyle yolculuklarına devam edemeyip Nufusa Dağı bölgesine ulaşarak orada şehrin Srus dağında bulunan Viğu adlı bir köyde kalmaya karar vermiştir. Orada Mehdi “Birinci yüzyılda Libya'daki Nafusa Dağı'nda Abadilerin en önde gelen alimlerinden biri. Geçimini çiftçilikle sağlıyordu ve Vasli'nin şüphelerine çok iyi yanıt verebiliyordu. İmam Abdülvehhab'ın Trablusgarp'ı kuşatması sırasında Mehdi H. 196/811'de öldü.” (Baba amî, 1420, s. 427) isimli arkadaşının yanına giderek bir süre orada ikamet etmiştir (El-Barûnî, 1995, s. 138). Nufusa Dağı'nda bir süre kaldıktan sonra Hac yolculuğuna devam etmeye karar vermiştir. Ancak Nufusa Dağı'nın şeyhleri ve adamları, devletinin Abbasi yetkilileri tarafından yok edilebileceği için yolculuğunu durdurmasını tavsiye ederek onu engellemişlerdir. Bu, onun durumunu daha da kötü hale getirmiştir. Bu amaçla İmam, Rabi' b. Habib'e ve diğer Doğu İbâzi alimlerine hacca devam edip etmeme konusunda danışmak için bir elçi göndermiştir. İmam'ın elçisi Rabi' b. Habib'e ulaşip ona sorduğunda, Rabi' b. Habib, İmam'ın tutuklanma tehlikesi nedeniyle yolculuğunu bırakıp olduğu yerde kalmasının daha iyi olacağını şu sözlerle ifade etmiştir: “Bir kimse yolculuk tehlikesi altında ise hac yapmakla yükümlü değildir, yapmaması halinde ise günahı yoktur.” İmam'ın elçisinin doğudan dönmesi ve Rabi' b. Habib'in imama cevap vermesi üzerine, İmam yolculuğunu bırakıp yerine başka birinin yola devam etmesi için onu görevlendirmiştir.

İbâzi kaynaklarına göre İmam, Beyt-i Ekrem'e yaptığı hac ziyaretinden sonra Tahert'e dönmeyerek Nufusa Dağı'nda kalmaya karar vermiş, yedi yıl boyunca bu bölgede kalarak şer'i ilim kitaplarını incelemiştir (Eş-Şammahi, 1412, s. 140). İmam Abdülvehhab, bölgede bulunduğu süre boyunca dindar aydınlar arasında aktif bir rol oynamış, ülkenin siyasi ve diğer işlerini de ihmal etmemiştir. Özellikle Trablus'ta durumun kötüleşmesi ile Trablus ve çevresindeki aşiretler arasındaki çatışmalar nedeniyle büyük bir kaosa neden olması bölgedeki siyasi gelişmeleri takip etmiştir. Bunlar Trablusgarp ve çevresinin hükümdarları olup, liderleri İbrahim b. Ağleb “İbrahim b. Ağlab b. Salim et-Temimi (MS 140 / MS 757 doğumlu) Afrika'daki

Abbasilerin valisiydi. Başlangıçta Zab bölgesinin hükümdarıydı. H. 181'de Halife Harun er-Raşid tarafından Afrika'ya vali olarak atandı ve Kayrevan yakınlarında Abbasi şehrini inşa etti. O bir bilim adamı ve şair olmasının yanı sıra yetenekli bir askeri liderdi. Buraları 12 yıl dört ay yönetti ve yaptırdığı şehirde H. 196/812 yılında vefat etti.” (Ez-Zerkali, 2002, s. 33) adında bir kişiydi. Durumu sakinleştirmeye yönelik birçok başarısız girişimden sonra, düşmanlarıyla yüzleşmek için Mısır ordusuna başvurmak zorunda kalmıştır (El-Hariri, 1408, s. 130). Çevresindeki barbar kabilelerle sorun yaşamaktaydılar. Huvara barbarları Süfyan b. Ebi el-Muhacir'e isyan etmiştir. Huvara barbarlarına Trablus'a saldırma cesaretini veren şey, İmam Abdulvehhab'ın Trablus yakınlarındaki Nufusa Dağı'nda bulunmasıydı. Barbarlar ile Trablus'un iktidar ordusu arasında Vadi Er-Raml Vadi er-Raml “Kayrevan'a kırk mil uzaklıkta bir köy, çok sayıda palmiye ağacı var.” (El-Bekri, ty., s. 49) denilen yerde çıkan çatışmanın ardından Trablus valisinin ordusu yenilgiye uğratarak Trablus şehrine çekilmek zorunda bırakılmıştır. Bunu Trablusgarp'ı ele geçirmek için bir fırsat olarak gören Huvara barbarları, şehre girerek şehrin kontrolünü ele geçirip surları harap vaziyete getirmişlerdir. Bu haber İbrahim b. Ağlebi'e ulaşınca, Trablusgarp'ı ele geçirmek için oğlu Abdullah b. İbrahim Ebu el-Abbas komutasında büyük bir ordu hazırlamış ve Ebu el-Abbas'ın ordusunun Trablus'a gelmesinin ardından iki taraf arasında çatışma yaşanmıştır. Sonuç olarak Huvara'nın barbar ordusu yenilmiş ve şehir tekrar Ağlebilerin kontrolü altına girmiştir (Ez-Zavi, 1390, s. 60). Çok sayıda Huvara barbarının öldürüldüğü haberini duyan İmam Abdulvehhab, Trablus hükümdarı validen intikamını almak için bir ordu hazırlayarak Trablus'a doğru yola çıkmıştır. İmam Abdulvehhab'ın ordusunun Trablus'a gelişinden sonra, H. 196/811'de şehri kuşatmıştır. Kuşatma sonrasında İmam'ın ordusu şehre girememiştir. İbrahim b. Ağlebi'nin ölüm haberi Trablus valisine ulaştığında ve babası İbrahim'in ölüm haberini duyduktan sonra İmam Abdulvehhab ile barış anlaşması imzalamak zorunda kalmıştır. Anlaşma şartları İmam'ın lehine olup, anlaşmanın içeriğinde şunlar belirtilmiştir.

Afrika ve Batı'daki Abbasi Halifeliği'nin hükümdarları olan Ağlebiler, Rüstemilerin Trablus'taki otoritesini tanıyarak sadece kıyıya doğru uzanan Trablus şehrini yönetecek, Trablus ve çevresinde kalanlar Rüstemilerin yönetimi altında olacaktır (El-Hariri, 1408, s. 132). İbnü's-Sağir, İmam Abdülvehhab'ı ve onun geniş gücünü “O, büyük bir lider ve güçlü bir padişahı” sözleri ile anlatmaktadır (İbnü's-Sağhir, s.37). Aslında bu anlaşma İmam Abdulvehhab için çok faydalı olmuş, bu süre zarfında İbâzilerin yaşadığı bölgeleri fethetmeyi başarmıştır (El-Hariri, 1408, s.134). Burada İmam Abdulvehhab döneminde Rüstemi devletinin sınırlarını belirlemeye çalışacağız. Devletin doğu sınırı, Ağlebi'nin kontrolü altındaki Trablus

kenti hariç, Sirte “Sahilde, surlarla çevrili, üç kapısı olan, uygun su kaynağına ve verimli bir yere sahip, Sirte ile Trablus arasında 10 etap bulunan büyük bir şehir.” (El-Bekri, ty., s. 6) Körfezi'nden Trablus ve Kabs'a kadar uzanmaktaydı. Devlet sınırının güney hattı, Safka'nın güneyinden batıya, Kafsa bölgeleri, El-Avras ve Tahuda “Tahudha veya Tahudha, Wahran'dan Kayrevan'a giden yol üzerinde bulunan bir şehirdir. Evleri taştan yapılmıştır. Birçok camii vardır. Şehrin ortasından bir nehir akar. Sakinleri Araplardır”. (El-Bekri, ty., s. 72) dağları boyunca uzanıyor ve ardından Haz ve Mutica emirliği dışında kuzeye doğru uzanmakta, deniz kıyısındaki Şarşal'ın doğusunda sona ermektedir. Eyaletin kuzey sınırı Şarşal'ın doğusundan (Şarshal, Tenis, Mostğanım, Vahran) gibi önemli kıyı şehirleriyle birlikte Vahran'ın batısına kadar uzanmaktaydı. Eyaletin batı sınırı Vahran'ın batısından ve Talmasan “Batıda, özellikle günümüz Cezayir'inde bulunan iki bağlantılı şehir.” (Yakut el-Hamavi, 1995, s. 44) dağlarının doğusundan güneyine kadar varmaktadır. Daha sonra batıya doğru Fafife ve Bani Nif şehrine kadar uzanmakta, sonra sadece Talmasan şehri ve dağları değil, Büyük Çöl sınırına kadar inmiştir. Çünkü o zamanlar Adaris'in egemenliği altında yer almaktadır. Yukarıdaki bilgilere ek olarak, Rüstemi eyaleti, Akdeniz kıyılarından güneydeki Büyük Çöl kenarına kadar geniş bir sınırı sahipti (El-Barûnî, 1995, s. 35). Rüstemi devletinin sınırları o kadar genişti ki, ne öncesinde ne de sonrasında hiç bu kadar geniş olmamıştı. Asker sayısı da artırılarak hükümdarlığı sırasında meydana gelen birkaç isyan dışında, bölgede iç ve dış barışı koruma konusunda başarılı olunmuştur (İbnü's-Sağir, s. 38-39).

4.3.2. İmam Eflah B Abdulvehhab (211-826 H./240/M. 854)

İmam Abdulvehhab'ın vefatının ardından Tahert halkı aynı gün merhum İmam'ın oğlu Eflah b. Abdulvehhab'a biat etmiştir. Eflah'ın bu kadar hızlı tercih edilmesinin nedeni iç sorunlardan ve etraftaki düşman saldırılarından korkulmasından kaynaklanmaktaydı. Aynı zamanda Eflah, İbâziler arasında öne çıkan bir şahsiyetti. Zeki, yetenekli, siyasi ve askeri bir kişi ve şeriat bilimi alanında uzmandı (El-Barûnî, 1995, s. 68). İmam Eflah'ın hükümdarlığı döneminde ülkede durum çok iyiydi ve halk onun yönetimi altında huzur içinde yaşıyordu. Ancak babası Abdulvehhab'ın hükümdarlığı döneminde çözilemeyen ve Eflah'ın iktidara gelmesiyle devam eden bazı sorunlar vardı. Sorunlardan biri de Halifelerdi. İmam Abdulvehhab'ın vefatı ve Nufusa Dağı ve çevresinin hükümdarı olan oğlu Eflah'ın iktidara gelmesi haberinin ardından, İmam Eflah'a bir mektup göndererek halefleri ve destekçileri hakkında istişarede bulunmuştu. Onlara saldırarak, yüzleşip yüzleşmeyeceği ya da onlara karşı yumuşak olmaya devam edip etmeyeceği sorulmuştur. İmam şöyle cevap vermiştir: “Sınırı geçip insanların kanını dökene

kadar yumuşak bir şekilde devam edin. Eğer insanların kanına ve malına dokunursa, onunla yüzleşip onu durdurun.” İmam Abdulvehhab'ın vefatı ve Eflah'ın tahta çıkması haberi Halife ve destekçilerine ulaşınca güçlerini ve destekçilerini Nufusa Dağı bölgelerine saldırmak için topladıklarını belirtmenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Bu amaçla Taymati denilen yere yerleşip, Nufusa Dağı ve çevresine saldırmaya başlamışlardır. Bu durum Abdulhamit'in Halifenin kontrolü altındaki bölgelere yönelik tehdidini sona erdirmek için onlarla yüzleşmeye zorlamıştır. Nihayet onlarla bir savaşta karşı karşıya gelmiştir. Sonuç olarak Halife'nin ordusu yenilerek savaşta birçok askeri öldürülmüştür. Halife ve hayatta kalanlar Timti'ye dönerek yeniden saldırmak için başka bir fırsat beklediler (Ebu Zekariyya, s.134-135). Bu olay H. 221 yılının Recep ayında meydana gelmiştir. Başka bir kaynak ise Halife askerlerinin sayısının 40.000 değil 4.000 olduğunu söylemektedir. Çünkü Halfiyyeler o dönemde dağlar kadar büyük Nufusa içinde bu kadar çok askeri harekete geçirememişlerdir. Diğer taraftan Abdulhamit'in 300 ila 700 kişilik ordusunun 4.000 adama karşı kazandığı zaferin gerçeğe daha yakın olduğu da belirtilmiştir.

Eflah'ın hükümdarlığı sırasında, lideri ve kurucusu Farac En-Nufusi olan en-Nefasiyye Mağripiye adlı başka bir İbâzi grubu ekipten ayrılmıştır (El-Hariri, 1408, s.145). İbnü's-Sagir, Eflah'ı anlatırken, ondan övgü ile ve hükümdarlığı sırasında ülkenin refah ve imar açısından büyük bir ilerleme kaydettiğinden bahsedip ne ondan önce ne de ondan sonra böyle bir ilerleme görmediğini de kayıtlara geçirmiştir. Bu dönemde ticaretin de gelişmesi, dünyanın her yerinden tüccarların Rüstemi eyaletinin bölgelerine gelmesine vesile olmuştur (İbnü's-Sagir, s.51). Bahsettiği tüm ekonomik ve ticari ilerlemelerin yanı sıra iyi bir siyasi başarı da elde etmeyi başarmıştır. Ve Vaslis'i, nüfusu yaklaşık 30.000 olan Rüstemi devletinin kucağına geri getirmeyi başarmıştır. Eflah'taki İmamlığı resmen tanınmış ve onu imamları olarak ilan etmişlerdir (El-Harisi, 1438, s. 473).

İmam Eflah'ın Ebu Yakzan ve Ebu Bekir adında iki oğlu olduğu rivayet edilmektedir. Dindar bir adam olarak bilinen Ebu Yakzan, babasından Hac için Mekke'ye gitmesine izin vermesini istemiştir. Doğuya gittikten sonra Abbasi Halifesi askerleri tarafından tutuklanarak Bağdat'a nakledildiğini öğrenince, İmam Eflah çok üzülmüştür. H. 240/854'te vefat etmiştir. İbâzi kaynaklarında İmam Eflah'ın ölüm tarihi kesin olarak belirtilmezken, İbn Sağir kitabında onun 50 yıl hüküm sürdüğü söylenmektedir (El-Hariri, 1408, s.153).

4.3.3. Batı İbâzilerinin Güçlü Döneminin Sonu ve Çöküşüne Kadar

Zayıflamalarının Başlangıcı

İmam Eflah'ın vefatından sonra devlet yavaş yavaş gerilemiş, Batılı İbâziler, H. 240 yılında merhum İmam'ın oğlu Ebu Bekir b. el-Fah'ı seçmişlerdir. Çünkü kardeşi Ebu Yakzan hapisteydi ve Yakub adında bir erkek kardeşi daha vardı. Onun çok genç olması onları Ebu Bekir'i yeni imam olarak seçmeye zorlamıştı (El-Harisi, 1438, s. 473) Çok zeki ve vasıflı bir insan olmayıp, hayatın zevklerine daha çok ilgi duyduğu için İbâziler arasında yeni imama karşı bir tür protesto yapılmış ve ülkedeki durum gitgide kötü bir hale bürünmüştü. Nihayet Ebu Yakzan hapisten çıkıp Tahert'te döndükten sonra iç sorunların üstesinden gelmeyi başarmış ve kardeşi Ebu Bekir tahtı onun için boşaltmıştır. Ebu Bekir'in bir yıl süren hükümdarlığının ardından Ebu Yakzan, H. 241/855'te imam tayin edilmiştir (El-Barûnî, 1995, s. 39). Onun hükümdarlığı döneminde durum biraz daha iyi hale gelerek kadı, vali ve diğer devlet adamlarının atanmasıyla ülkenin iç işleri yeniden düzenlenmiştir (İbnü's-Sağır, s. 77). Ebu Yakzan döneminde meydana gelen en önemli olaylardan biri de H. 265 / 778 tarihinde, Abbas b. Ahmet b. Tulun'un Mısır'ı istila etmesi ve Rüstemi devletinin doğu kısmına saldırmasıdır. Fethetmek ve daha da genişlemek için Nufusa bölgelerine taşınmıştır. Ancak Nufusa'nın hükümdarı İlyas Ebu Mansur en-Nufusi onunla yüzleşip ordusunu yenerek tehdidini sona erdirmiştir (El-Hariri, 1408, s.172). Kırk yıllık hükümdarlığın ardından İmam Yakzan'ın H. 281/894'te vefatına kadar ülkedeki durum stabil olarak devam etmiştir. Ebu Hatim Yusuf b. Muhammed onun yerine geçmiş ve M 281'den 906'ya kadar iktidarda kalmıştır. Bundan sonra ülkedeki durum tamamen kötüleşip, ülke zayıflayarak parçalanmıştır (El-Hariri, 1408, s.174).

Zamanının en büyük iç sorunlarından biri, amcası Yakub b. Eflah'ın dört yıl süren ve sonunda onu yenilgiye uğratan devrimi olmuştur. Öte yandan Ağlebilerin Nufusa Dağı'na saldırısı durumu oldukça karmaşık hale getirerek iki saldırıda çok sayıda asker ve 12.000 kişi ile 400 İbâzi alimi öldürülmüştür. Bu, Rüstemi devletinin zayıflamasının en belirgin nedenlerinden biriydi. Çünkü Nufusa Dağı halkı, destek açısından her zaman Rüstemi devletinin omurgasını oluşturmaktaydı. Ağlebiler bununla da yetinmeyip, ikinci kez Nufusa Dağı'na saldırıp birçok insanı tutuklamış ya da öldürmüşlerdir. İmam'ın ardı ardına gelen yenilgileri, H. 294'te akrabalarının gözlerini iktidara dikmesine ve onu bir komployla öldürmesine neden olmuştur (El-Harisi, 1438, s. 478). Daha sonra yerine kardeşi Ebu Yakzan b. Ebu Yakzan geçerek iki yıl boyunca düşmanları tarafından sürekli tehdit edilmiştir. Ülkenin durumu o kadar kötü bir hal almıştı ki, İmam iç durumu normalleştirip kuvvetlerini yeniden toplayamamıştır. Rüstemi devletinin çöküşünün en açık ve doğrudan nedeni, Mağrib bölgelerine yayılan Ebu Abdullah eş-Şi'i liderliğindeki Şiilerin tehdit oluşturmasıydı.

Şii gücü Rüstemi eyaletinin başkenti Tahert'te kadar ulaşmıştır. Şehri ele geçirip birçok katliam gerçekleştirmiş, Rüstem ailesinden bulabildiği herkesi öldürerek şehirdeki el-Me'suma'nın kütüphanesini yakmıştır (El-Barûnî, 1995, s. 144). İbâzi'nin düşüncesiyle ilgili her kitabı yakmıştır. Rüstemi ailesinin geri kalanı bölgeye yayılmış, hayatta kalanlardan biri olan Ya'kub b. Eflah, o ve Rüstemi ailesinin diğer birkaç üyesi Varcalandenilen bir yere taşınmıştır. Oraya vardıklarında bölge halkı Yakub b. Eflah'a biat etmek istemiş ama o reddederek onlara şöyle demiştir: "Deve, koyunlarla örtülmez." Böylece Mağrip'te ve Batı'da Rüstem İbâzi'nin devleti sona ermiştir (El-Hariri, 1408, s.186).

4.3.4. Rüstemi Devleti'nin Çevresindeki Halifelik, Devlet ve Emirliklerle İlişkileri

- Abbasilerle İlişkileri

Başlangıçtan itibaren bağımsız olarak ortaya çıkmayı başaran fikir ve siyasi güçlerden biri de İbâzi hareketiydi. Daha sonra birçok yerde de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Ancak dikkat çekici olan, bu devletin halifelikle olan düşmanca ilişkisine rağmen uzun süre ayakta kalabilmesi, kimliğini ve bağımsızlığını koruyabilmesidir. Abbasi devletinin başından beri Rüstemîlere düşmanca yaklaşmasının en açık nedenleri şunlardı:

- Abbasi Halifeliği, bir zamanlar Emevi devletinin kontrolünde olan tüm bölgelerin sahibi olarak kendisini görmekteydi. İbâzilerin bağımsızlık ilan ettiğini görünce ilişkiler daha da karmaşık hale gelmiştir.

- Tarih boyunca İslam Hilafetini farklı siyasi gruplara ve fikir hareketlerine karşı çıkmaya iten bir diğer sebep de bu grup ve hareketler içerisinde var olan aşırı düşüncedir. Bu düşünceye öncülük eden grup ve hareketlerden biri de Hâricîler olmuştur. İbâzilerin Hâricî gruplardan biri olması, Abbasi Halifeliği'nin onları daima düşman olarak görmesine yol açmıştır.

İlişkileri, düşmanca nefretle bitmemiş, özellikle Batı İbâzileri H. 140'ta Abdül A'la b. el-Samh, Ebu el-Hattab el-Muafari'ye ilk kez bağlılık sözü verdikten sonra doğrudan çatışmaya dönüşmüştür. Bu haber Abbasi Halifeliği'nin kalbinde korku yaratmış ve Abbasi Halifesi Ebu Cafer el-Mansur, Muhammed b. el-Aş'asın'a Batı'daki Halifeliğe yönelik tehdidi sona erdirmek için bir orduyla onlara saldırmasını emretmişti. Abbasi Halifeliği, Ebu'l-Hattab ve ordusunu yenilgiye

uğratmayı başarmıştır (Es-Safdi, 2000, 18: s.5). İbnü'l-Eş'as'ın ordusu bölgedeki İbâzi yönetiminden geriye kalanları da yok etmek istemiştir. Abdurrahman İbni Rüstem; Ebu'l-Hattab'ın hükümdarlığı döneminde bölgede hüküm sürdüğü, Ebu'l-Hattab'ın öldürüldüğü ve ordusunun yenilgiye uğratıldığı haberini aldıktan sonra Kayrevan'ı terk etmek zorunda kalmıştır. O ve ailesi, İbâzileri etrafında yeniden toplamak ve İbn el-Aş'as ordusuna karşı koymak için Mağrip'e taşınıp oraya yerleşmiştir. Tarihi kaynaklara göre İbnü'l-Eş'as'ın, Orta Mağrib'taki İbâzi güçlerinin kalıntıları yok etmek için Orta Mağrib'a gitmiş ancak bu sefer başarısız olarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bir süre sonra bu kez Abdurrahman İbni Rüstem, Safrilerle ittifak kurarak Ömer b. Hafs'ın Abbasi valisi olduğu Afrika'ya tekrar saldırıp H. 151/768'de Kayrevan şehrini kuşatmıştır. Ancak Safrilerin geri çekilmesi ve İbni Rüstem'in ordusundan ayrılması, onları kuşatmayı kaldırmaya zorlamıştır. Üstelik Abbasi valisi, İbni Rüstem'in ordusuna saldırıp çoğunu öldürme fırsatı bulmuştur. İbni Rüstem'in yanında kalanlar ise, Mağrip'in merkezine çekilmiştir (Eş-Şammahi, 1412, s. 18).

Abbasi Halifeliği ile Rüstemi devleti arasındaki düşmanca ilişkilerin Rüstemi'nin hükümdarlığı boyunca devam etmediğini ancak bazen iki taraf arasındaki dostane ilişkilerin veya bir tür uzun vadeli ateşkesin yaşandığını belirtmekte fayda olduğunu düşünüyoruz. Örneğin Rauh b. Hatim, Batı Afrika'nın valisi olduğunda, H. 171'de İbni Rüstem ile bir barış anlaşması imzalamıştır (İbn Haldun, 1421, s. 148). Bu barışçıl ilişki Abdulvehhab b. Abdurrahman İbni Rüstem'in saltanatının sonuna kadar sürmüştür. Ancak Abdulvehhab b. Abdurrahman b. Rüstem'in ölümü ve oğlu Eflah'ın gelişinden sonra gerginlikler yeniden alevlenerek, ilişkileri Rüstemi devletinin sonuna kadar devam etmiştir (El-Hariri, 1408, s.189-191).

İbâzilerin Batı'daki Edarise Devleti ile İlişkileri (H. 172-789/M.789-808)

Uzak batıda İdris b. Abdullah b. el-Hasan b. Ali b. Ebi Talib tarafından Edarise Devleti kurulmuştur. İdris b. Abdullah'ın bu bölgeyi seçmesinin Abbasi güç üssüne mesafesi gibi birkaç temel nedeni vardır. Ayrıca bu bölgeler üzerinde Abbasi kontrolünün eksikliğinin etkisi de hayli büyüktür. Bütün bunlara rağmen Halife yönetimine aykırı olan bu bölgelerde Hâricîlerin varlığı, İdris'in buralara yakın bir yerde devletini kurmasına yardımcı olmuştur. O, barbarların etrafında toplandığı ve ona biat ettiği uzak batıdaki Velili şehrinde krallığını ilan etmiştir. Bu alan uygun su kaynakları ve mahsuller açısından yaşama elverişli olup, bu bölgenin insanları cesaret ve korkusuzlukla tanınmaktaydı. H. 172/789'da imam olarak atanmış ve

devlete onun adı verilmiştir (Es-Samra'i, 2004, s.189-193).

Bazı tarihi kaynaklara göre Rüstemi devleti ile İdris arasındaki ilişkinin başlangıcı, İdris b. Abdullah'ın H. 169/785 yılında Batı'ya göçüne kadar uzanmaktadır. Tahert'e vardığında oradaki halktan büyük saygı görmekte ve Rüstemi devleti ile Edarise devleti arasındaki ilişkilerin barışçıl olmasının sebebi, her iki tarafın da ortak düşmanı olan Abbasi Halifeliği'ne bağlanmaktadır. Tarihi kaynaklar Rüstemiler ile Edarisler arasında herhangi bir gerilime işaret etmemiştir. Bunun yerine ilişkilerinin genel olarak barışçıl düzlemde olduğu bildirilmiştir. İki devlet arasındaki barışçıl ilişkilere katkıda bulunan bir diğer faktör de her iki tarafın kendilerini ehl-i sünnet halkı olarak görmesidir. Başka bir önemli faktör de, Rüstemi devletinin Mağribin merkezindeki coğrafi konumu olup, onu Abbasi halifeliğinin herhangi bir saldırısına karşı Edarise devleti için bir kalkan haline getirmiş olmasıdır (El-Hariri, 1408, s. 34).

Rüstemilerin Ağlebi Devleti ile İlişkileri

Ağlebi devleti ve bölgedeki Abbasi Halifeliğinin hükümdarı İbrahim b. Ağlebi tarafından kurulmuştur. Mağrip el-Adna'yı 184-296 H./800-908 yılları arasında yönetmiştir. İki devlet arasındaki ilişkiler genel olarak barışçıl olmuştur. İlk barış anlaşması İmam Abdulvehhab döneminde H. 197/813'te imzalanmış ve bu ilişki yönetimin sonuna kadar aynı şekilde devam etmiştir. İki taraf arasında çatışmadan kaçınmak için çeşitli nedenler oluşmuştur. Örneğin Rüstemilerin etraflarındaki güçlere karşı yumuşak olmalarına rağmen Ağlebiler, düşmanlarının saldırılarına karşı Rüstemler için emniyet kemeri görevi görmekteydiler (El-Hariri, 1408, s.196). Ancak bu, dönem içerisinde ilişkilerinin en iyi durumda olduğu anlamına gelmemiş, aksine Eflah b. Abdulvehhab döneminde, Muhammed b. Ağlebi'n iktidara gelmesinden sonra iki taraf arasında sürtüşmeler yaşanmıştır. İmam Eflah, Tahert yakınlarında Muhammed b. Ağleb'in Abbasi şehrini inşa etmesiyle birlikte ekonomik çıkarlarının tehdit altına girdiğini görmesi üzerine ekonomik ve ticari çıkarlarını korumak için şehre saldırarak şehri yok etmiştir.

Abdurrahman ed-Dahil Ortadoğu'ya vardığında bir süre orada kalmış ve Tahert'deki Rüstemi yetkilileri tarafından sıcak bir şekilde karşılanmıştır. Daha sonra Abdurrahman ed-Dahil Endülüs'e gidip orada hükümdar oluncaya dek bu ilişki devam etmiştir. Bu nedenle Endülüs'te Emevi Devleti'nin kurulmasından sonra Abbasilerin tehdit ettiği yetkililerle ilişkiler kurulması normal karşılanmıştır. Edarise ve Ağlebi adlı devletlerin kurulmasından sonra bu iki devlet Emevilere karşı

çıkıştır. Bu nedenle H. 207/822 yılında Abdulvehhab üç oğlunu temsilci olarak Kurtuba'ya göndermiştir. Bu ilişki, Emevilerin Endülüs'te H. 296/908'de yıkılmalarına kadar sürmüştür.

Kaynaklar, Yakzan b. Ebu Yakzan'ın, Ebu Hatim'i öldürmek için komplo kurduğunda hemen iktidarı ele geçirdiğini ve saltanatının H. 294/906'dan M 296/908'e kadar yalnızca iki yıl sürdüğünü ifade etmektedir. Bu süre zarfında iç sorunlar ortaya çıkarak Rüstemi devleti kısımlara ayrılmıştır. Eylemlerinden dolayı İbâzi şeyhleri ile Ebu Yakzan arasındaki ilişkiler de zarar görmüş, İbâzi şeyhleri arasında bölünme yaşanmıştır. Bu da İbâzi'nin Rüstemi devleti içindeki düşüncesini olumsuz etkilemiştir. Tüm bunlara rağmen Rüstemi devletinin çökmesinin doğrudan nedeni, bölgede çok hızlı bir şekilde yayılan Ebu Abdullah eş-Şi'i liderliğindeki Fatımi Şi'i çağrısının ortaya çıkmasıdır (El-Hariri, 1408, s. 182). Batı ve Kuzey Afrika'da Rüstemi'nin yok edilmesinin birkaç nedeni şöyle sıralanabilir:

- Rüstemi ailesi üyeleri arasındaki iç çatışmalar nedeniyle İmam Hatim suikasta uğramıştır.
- Kötüleşen siyasi durum nedeniyle askeri güçler zayıflayarak ortadan kaldırılmıştır.
- Fatımi çağrısının yükselişi nedeniyle bölgede İbâzi düşüncesi güç kaybetmiştir.
- Rüstemilerin kontrolü altındaki bölgelere yapılan Fatımi saldırıları bu devletin çöküşünün doğrudan nedenleri arasında değerlendirilmiştir (El-Milli, ty., s.75).

4.4. İBÂZİLERİN İNANÇLARI, İMAN VE KÜFÜR KAVRAMLARI, KUR'AN VE HADİS METİNLERİNİ ANLAMALARI

4.4.1. İbâzilerin Düşünce ve İnançları

Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında yaratıcıya dair farklı grup ve düşünce akımlarınca tarih boyunca en çok tartışılan konulardan biri Allah'ın isim ve sıfatları meselesidir. İslam'ın ilk yıllarında Peygamber'in sahabeleri arasında hiçbir zaman ihtilafa yer olmamıştır. Aksine, Allah'ın sıfatlarını Rasûlullah'tan işiterek doğrudan kaydetmişlerdir. Ancak özellikle Peygamber'in vefatı ve Müslüman gücünün genişlemesi ve birçok bölgenin fethedilmesi, İslam'a ve Müslümanlara

farklı felsefe ve fikirlerin girmesinden sonra durum değişmeye başlamıştır. İbâzî düşüncesini okuduktan sonra Mu'tezile ile aynı görüşte oldukları, Allah'ın bazı sıfatlarını bozdukları ortaya çıkmaktadır. Mesela Allah'ın bir sıfatından bahsederken, o sıfatı değil, Allah'ın kendisini kastetmektedirler (Tu'yma, 1406, s. 91). Resûlullah ashâbı; Allah'ın Kur'an ve hadislerde tanımlanan bütün isim ve sıfatlarına, tam bir teslimiyet ile inanmaktadırlar. Ancak İbâzîler bu konuda sahabenin gittiği yoldan ayrılmışlardır. Örneğin "Tanrı'nın eli onların ellerinin üzerindedir (Fetih Suresi, 10) ayeti ile elin varlığından söz ederek Allah sıfatını reddetmektedirler. Aynı şekilde "Rahman, Arş'ın üzerinde kurulmuştur" (Taha Suresi, 5) ayetinin yükseklik ve tesviye değil, hamd ve övgü anlamına geldiğini söyleyip, ayetleri kendi düşüncelerine ve inançlarına uygun şekilde tanrılaştırmışlar. Genel olarak Allah'ın, insana benzeyen yüz, göz, el, semavi varlıklara görünme, dünya semalarına inme vb. gibi sıfatlarını reddederler (Mu'ammer, 1415, s. 60; El-Akıl, 1419, s. 77). İbâzîler bu konudaki hadislerin tamamına farklı yorumlar getirmişlerdir. Burada İstiva meselesi, İbâzîlerin bahsettiği Allah'ın en meşhur sıfatlarından biridir. Örneğin "Rahman Arş'a çıkmıştır" (Taha Suresi, 5) ayetinin tefsirinde Allah'ın kudretine işaret edildiğini, O'nun Arş'a yükselişinin ve yüceliğinin gerçekliğine işaret edilmediğini söylemektedirler. Bu görüş Sünnî görüşe aykırı olmakla birlikte asıl manası Allah'ın taht üzerinde bulunmasıdır. İmam Malik b. Enes'in dediği gibi "İstiva bilinir, nasıl olduğu bilinmez, ona inanmak farz, sormak ise bid'attır" inancı ile yaşarlar.

Kur'an'ın Yaratılışına Olan İnançları (Halkul-Kuran)

Allah kelamının konusunun çok açık olması, Kur'an ve hadislerde pek çok delil de bulunmasından dolayı Resûlullah'ın sahabeleri arasında tartışma konusu olmayan konulardan biriydi. Ne yazık ki İslam inancının diğer pek çok meselesi gibi bu konu da Müslümanlar arasında tartışmalara neden olmuştur. Özellikle Kur'an'ın yaratılışı meselesi, sadece kitapta tartışılan ve Müslümanlar arasında sıradan insanların konuştuğu bir konudan daha fazlasıdır. Bazı dönemlerde halife otoriteleri, Kur'an'ın yaratılışı meselesini, alim ve ilim talebelerini işkence ve hapisle karşı karşıya bırakacak kadar savunmuşlardır. Abbasi döneminde bu açıkça görülmektedir. Dolayısıyla İbâzî hareketi de bu inançtan muaf tutulmamıştı. Onlar, Allah'ın söz ve emirlerini "De ki: "Kuran'ın yaratılışına inanmayan bizden değildir" (El-Eş'ari, 1400, s. 50) ayetine dayandırarak diğer tüm yaratıklar gibi Kur'an'ın da Allah tarafından yaratıldığına inanmaktaydılar.

İbâzîlerin ayrıldığı gruplardan birinin üyeleri İbâzî devletinin doğusunda yaşayıp, Kur'an'ın yaratılmış olduğunu reddederek San'a halkıyla aynı görüşü

paylaşmaktaydılar. Bu onların alimlerinden ve bölgedeki imamlardan biri olan Hişam b. Muhammed b. Gilan'ın Kur'an hakkındaki önceki görüşünü reddetmesinden sonra meydana gelmişti. Ancak Ebu Hasan el-Eş'ari bir kitabında İbâzilerin hepsinin Kur'an'ın yaratıldığına inananlardan olduğunu söylemektedir. Ebu Hasan el-Eş'ari'nin bu açıklamayı, İbâzi devletinin doğu kesimindeki halkın henüz inançlarından vazgeçmediği bir dönemde yaptığı tahmin edilmektedir. Tarihçi Şeyh Rustafî'nin "Kur'an Allah'ın sözüdür ve biz onun Allah olduğunu, ondan herhangi birinin veya herhangi bir mahlukatın olduğunu söylemiyoruz. Daha ziyade O'nun vahyi, O'nun kitabı ve Peygamberi Muhammed'e vahyidir. Kuran, Allah'ın ilmindendir ve O'nun ilmi sona ermemiştir. Kuran, Allah'ın sözüdür ve Cenab-ı Hak konuşmaktan vazgeçmemiştir" sözlerine atıfta bulunmaktadır. Bu da konu üzerinde kaynaklar arasında çelişki oluşmasını önlemektedir. Görülen odur ki, bu inanış İbâzilerin eski bilim adamlarında da mevcut idi. Ancak yeni alimler bu inancı reddetmektedirler. Örneğin Ali Yahya el-Mu'amer, Kur'an hakkında şöyle demektedir "Kuran, gerçeği kabul eden Allah'ın sözüdür. O zaman ortaklığa Tanrı tarafından karar verilir." El-Muammer ise tam tersine Batılı İbâziler ise Kur'an'ın O'nun sözü olmadığına ve Allah tarafından yaratıldığına inanmaktadır. Aynı zamanda Doğu ile Batı arasındaki farklılıkların birbirini mazur görme ve reddetme noktasına varmadığı yönünde ılımlı görüşler de mevcuttur (Mu'ammer, 1415, s. 25; Es-Salmi, 1989, s. 387).

Meleklerle ve Kitaplara iman konusunda Ehl-i Sünnet'le aynı görüşü paylaşmakla birlikte, Kur'an-ı Kerim hakkındaki görüşleri farklı gösterir. Onlara göre Kur'an, Ehl-i Sünnet'in söylediğinin aksine mahluktur, yaratılmıştır (Fığlalı, 2001, s. 94).

Allah'ı Görmek Hakkındaki Görüşleri

Hâricîler ve Mu'tezile gibi onlar da Allah'ın ahirette görüleceğini inkar etmişlerdir. Bu konudaki her ayet ve hadisi farklı yorumlamaktadırlar (El-Halili, 1409, s. 25; Es-Salmi, 1989, s. 387). Bu inanışlarına Kur'an ve hadisleri delil olarak sunmuşlardır. Örneğin "Gözler bunu algılamaz" ayetini, Ehl-i Sünnet alimlerinden ve Kur'an müfessirlerinden olan Şeyh Es-Si'di, Allah'ın bizim kendisini göremememizi değil, görmeden daha spesifik olan algıyı kastettiğini ifade etmiştir. Devamında, O eğer bize onu göremediğinizi söylemek isteseydi şöyle derdi: Gözler Allah'ı görmez. İbâziler ise tam tersine bunun Allah'ı iki şekilde de göremediğimize dair açık bir delil olduğunu söylerler: Birincisi, bu ayet genel olarak O'nun göremediği her türlü görmeye işaret etmektedir. İkincisi, daha önce kendisini çocuk sahibi olmak için gereksiz ve uykuya ihtiyacı olmayan biri olarak tanımladığını söyleyip bu yüzden

bunu görmeyi reddettiğini ifade etmiştir (Es-Salmi, 1989, s. 387). Benzer şekilde, Müslim'in Sahih'inde, Ebu Zer el-Gıffari'den rivayet ettiği gibi Peygamber'den "Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e sordum: Rabbini gördün mü? (Nur, onu nasıl görebilirim) dedi (En-Nisaburi, 2003, s. 61)" hadisinden alıntı yapmaktadır. Hadis bu konuda en öne çıkanlardan biridir, ancak Ehl-i Sünnet'ten farklı hadisler elde etmek için Rabi' b. Habib'in hadislerine güvenmektedirler. Biz nasıl sahih hadisler için Sahih Müslim ve Buhari'ye güveniyor ve onları Kur'an'dan sonra en sahih kitap olarak görüyorsak, onlar da onun Kur'an'dan sonra en sahih hadis kitabı olduğuna inanmışlardır (Tu'yma, 1406, s.105).

İbâzilerin Allah'ı dünyada ve ahirette görmeyi inkar etmek için delil olarak kullandıkları birçok ayet ve hadise gelince, Kitabın yazarı El- İbâziye fi Mizan Ehl-i Sünnet ve'l-Cema'ah, El-Hak ed-Damağ kitabının yazarı İbâziyye'nin büyük âlimi ve müftüsü el-Halili'yi şiddetle eleştirmektedir. Bu hadisi ve daha birçok delili Allah'ın görülmesini inkar etmeye delil olarak aktarırken şunları eklemektedir: "siz, sevgili okuyucu, içgörünüzle, bu metinlerin görünen anlamlarını almanın, zihnini reddettiği ve kanıtların inanmadığı şeylere yol açtığını anlayın". El-Halili'ye şöyle cevap vermiştir: "Eğer onların imamı ve müftüsü -ki o da seleflerinin tabisidir- Resulullah'ın hadislerini yalanlamaksa, Allah ona salat ve selam versin ve eksik aklını bunun önüne koysun, Aksi takdirde mü'minlerin Cenab-ı Hakk'a dair tasavvuru Kur'an'da, Sünnet'te ve ümmetin seleflerinin sözlerinde sabittir."

Şefaât Konusundaki İnançları

Ehl-i Sünnet ve'l-Cema'at, şefaatin var olduğunu söylemektedir. Allah'ın rızasını aldıktan ve Allah'ın belirlediği şartlar altında şefaatchilere izin verdikten sonra buna dair Kur'an ve hadislerde birçok delil zikretmektedir. Peygamber'in büyük günah işleyenlere yönelik şefaati en önemlisi olarak görülmektedir. Kıyamet günü şefaathlerin en önemlilerinden biri, büyük günah işleyen Müslümanlara olacaktır. Cehennem ateşine giren Müslümanlar bu şefaath sayesinde oradan çıkarılacaklardır. Aksine İbâziler, Müslümanlar arasında ehli Kebâir'in şefaatinin bulunmadığına ve onların ateşte sonsuza kadar kalacaklarına inanırlar (El-Akıl, 1419, s. 81). Müslümanlara karşı ağır günah işleyenlerin tek çaresi, ölmeden önce tamamen tövbe etmeleridir (El-Barûnî, 1995, s. 66). Bu konuda hadis alimi İbâzi Rabi' b. el-Habib, Müsned'inin şefaath bölümünden Cabir b. Zeyd'den alıntı yapmıştır. Cabir b. Zeyd'den, Peygamber'den rivayet edildiğine göre, "Ümmetimden büyük günah işleyenlere şefaath yoktur" buyurduğunu nakletmiştir. Daha sonra Cabir b. Zeyd'in bu hadisi rivayet ederken büyük günah sahiplerine şefaatin geçerli olmadığına yemin

ettiğini söylemektedir. Benzer şekilde çağdaş bilim adamı Yahya b. Mu'amer, kitaplarında Sünnilere karşı oldukça yumuşak ve bir tür yaklaşım sergilemesine rağmen, İbâzilerin Müslümanlar arasında büyük günah işleyenlerin cennete giremeyeceğine inandığını söylemiştir (Mu'ammer, 1415, s. 48). Bu, Müslümanların Yahudiler gibi delalete düşmemeleri için, büyük günah sahipleri hakkında iman etmeleri gerektiği şeklindeki gerçekten inandıkları husustur. Cehenneme gitseler bile bunun geçici olacağından ve çıkacaklarından şüphe etmişlerdir. Bu yüzden bazı insanlar suçu görmezden gelip kendilerine itaatsizlikte bulunmayı sürdürmüşlerdir (El-Halili, 1438, s. 226). Ancak bu aslında yanlış bir görüş ve hatalı bir kıyaslamadır. Çünkü ayette Allah'ın birliğine inanmayan Yahudilere değinilmektedir.

Ülke Liderlerine Dair İnançları ve Onlara Muhalefetleri

İmamet konusunda ibaziye, cemaatin işlerini yürütecek ve etrafında toplanabilecek bir imamın seçim yoluyla başa geçirilmesi şeklindeki görüşleriyle ehli sünnete yaklaşır. Ancak onlar iki noktada ehli sünnetten tamamen ayrılırlar. Ehli sünnet tarafından ileri sürülen imam, kureyş'tendir hükmüne karşı çıkarak İmamet için soyun hiç önemli olmadığını, Allah'ın kitabı ve resulünün sünnetini ayakta tutacak Adil, Alim ve Zahit bir müslümanın, köle dahi olsa İmam olabileceğini kabul ederler (Fığlalı, 2001, s.94).

İslam şariatının diğer tüm konuları gibi bu konu da Müslümanlar arasında, Kur'an ve Sünnet'in delilleri konusundaki anlayış farklılığından dolayı farklı anlaşılmıştır. Sana'daki Müslümanlar arasında bilinen şey, zalim ve kötü insanlar da olsa, Müslüman oldukları sürece yöneticilerine karşı çıkmamaları ve onlarla savaşmamaları gerektiğidir. Bu onların küfre bulaşmaları ve karşı çıkmalarına sebep olmaz. Buna Kur'an ve Sünnet'ten delil getirmektedirler. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur “Allah'a itaat edin, Resûl'e ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin.” Yani Allah'a ve Resulüne itaat edin, emirlerinize ve din alimlerinize hak olarak itaat edin. Bununla ilgili bir hayli hadis vardır. Bu hadislerden biri de Ümmü Seleme'nin hadisidir “Resûlullah (a.s), O, üzerinize prensler atar, siz de tanır ve inkar edersiniz. Nefret eden beraat eder, inkar eden hürdür, razı olan devam eder” buyurdular. Şöyle demiştir: “Ey Allah'ın Resulü, onlarla savaşmayalım mı? (Hayır) dedi, Namaz kıldıkları sürece onlarla savaşılmaz” (En-Nisabûri, 1426, s. 29). Müslümanların liderlerine itaat etmesi ve onlar Müslüman oluncaya kadar onlara karşı çıkmaları gerektiği açıktır. San'a halkının ve çoğu Müslümanın anlayışı budur. Ancak İbâziler, liderlerinin büyük günahlar işlemesi halinde, namaz kılsalar bile kâfir sayılacaklarına inanmışlardır. Kanları helal olsa bile Müslümanlar onları iktidardan uzaklaştırabilir.

Hatta öldürmede bile onlara hürriyet verilmiştir (El-Akıl, 1419, s. 83). Müslümanların üçüncü halifesi Hz. Osman'ı şehit eden işte bu inançtı. Bir gün Halife Hz. Osman'ın katili tartışılırken içlerinden biri Ömer b. Abdulaziz'in yanında oturuyordu. Ömer b. Abdulaziz şöyle dedi: “Osman, onu öldürenlerden daha iyiydi.” Yabancı, Ömer b. Abdulaziz'e kızmış ve ona “Yok oluyorsun. Karanlıktan mazur görüldün. Hatta ondan daha iyiydi” demiştir. Yani Halife Osman'ı şehit eden, Halife Osman'dan daha iyidir anlamı çıkarılmıştır. Bu şaşırtıcı değildir çünkü liderleri Abdullah b. İbâz, Halife Hz. Osman hakkında AbdulMalik b. Mervani'ye yazdığı mektupta olduğundan çok daha kötü konuşmaktadır; “Osman, Kur'an'la hükmetmeyen, doğru yoldan sapan bir insandı. Aynı zamanda insanların mescide gitmesini ilk engelleyen ve haramlara dokunan da oydu. Hatasından dönmesi tavsiye edilince, danışmanlarını hapis, ihraç ve ülkeden ihraçla cezalandırdı, ifadelerine yer vermiştir.” Mektubunda daha pek çok şeye değinerek Hz. Osman'ın hatalarının o kadar çok olduğundan bahsetmiştir ki eğer birinin bu hatalardan bazılarına sahip olması halinde kâfir olacağını ve Osman'a itaat etmenin şeytana itaat etmek anlamına geleceğini söylemektedir.

İbâzi'nin yeni çağın öne çıkan isimlerinden Yahya b. Mua'mer gibi, bir nevi yumuşaklığı mevcuttur. “Zalim imama isyan etmek, Hâricîlerin dediği gibi farz değildir, Eş'arilerin ve onlarla beraber olanların dediği gibi haram da değildir. Aksine caizdir. İsyan etme ihtimali çok ise, isyan etmek daha iyidir. Eğer isyan başarılı olamayacaksa, zalimin yönetimi altında kalmak tercih edilir” ifadelerini kullanmıştır (Mu'ammer, 1415, s. 23). Ancak Mu'ammer'in karakteri modern çağdaki tüm İbâzileri yansıtmamaktadır. Zamanının büyük alim ve müftüsü el-Halili, El-Hak el-Damağ adlı eserinde Abdullah b. Abad ile aynı düşünceyi gururla dile getirmektedir (El-Halili, 1409, s. 25).

Kader Meselesine Olan İnançları

İbâzi Hâricîleri kader öğretisine inanarak “Bütün dünya Allah tarafından hayırla, şerle, günahla ve kötülükle yaratılmıştır ve bunların hiçbirisi O'nun gücünün ötesinde değildir” güdüsü ile hareket etmektedirler. Bu, insan fiillerinin yaratıcısının Allah olduğu ve insanın bunları yapmak zorunda bırakıldığı, dolayısıyla onun görevinin de insanlara düştüğü ve hareketlerinden de sorumlu oldukları anlamına gelmektedir. İbâzilerin inançları her zaman aynı kalmamıştır. Son dönemde bazı kesimler, bu konuda ılımlı davrandıklarını ifade ederek kader konusunda Sünnilerle mutabakata vararak iyi ve kötü kaderi kabul etmiştir. Artık insanın bazı şeyleri özgür iradesiyle yaptığı her şeyden sorumlu olduğunu söylemiştir. Bu onların önceki

inançlarıyla tam bir tezat oluşturmaktadır (Mu'ammer, 1415, s. 25; Avvaci, 2001, 1: s.276).

İbâziler, “Allah, ümmetimin hatalarını, unutkanlıklarını, mecbur kaldıklarını affetmiştir” hadisine göre bazı durumlarda zarardan korunmak için yalan söylemenin caiz olduğunu düşünmektedir (En-Nisabûri, 1411, s. 216). Abdullah b. Mes'ud'un şu sözünü de vurgulamışlardır: “Kırbacın benden alınmasına neden olacak herhangi bir söz olarak şunu söyleyeceğim; dövülen, işkence gören veya bağlanan birinin güvenliğinden emin olamaz.

Sahabeler Hakkındaki Görüşleri

Sahabe, Peygamber 'in çağdaşı olan, onu bir kez de olsa gören ve ona iman eden kişidir. Sünnilere göre Peygamber'in sahabe sevgisi din, nefreti ise küfür sebebidir. Hepsi dürüst insanlardır çünkü İslam bize onlar aracılığıyla gelmiştir. Ancak İbâziler, Halifeler Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Ömer, Amr b. As, Muaviye, Talha ve Zübeyr gibi bazı sahabeler hakkında şikayette bulunmuş ve uygunsuz şeyler söylemiştir. Cemal Savaşı'na katılan sahabelerden de şikayetçi olarak kötü şeyler söylemektedirler. Onları doğru yoldan sapmakla, din uydurmakla suçlayıp, haşa kâfir addetmişlerdir (El-Eş'ari, 1400, s. 55; El-Akıl, 1419, s. 82). Halife Hz. Osman hakkında çok kötü konuştuklarını Abdullah b. İbaz, Abdülmelik b. Mervani'ye gönderdiği bir mektuptan anlayabiliriz. Mektup, Hz. Osman'ın, Kur'an'la hükmetmeyen, doğru yoldan sapan bir insan ve aynı zamanda insanların mescide gitmesini engelleyerek harama dokunan ilk kişi olduğundan bahsetmektedir. Sapması nedeniyle kendisine ihtar verildiğinde, danışmanlarını hapis ve ihraçla cezalandırmıştır. Bir gün Hz. Osman'ın katili tartışılırken içlerinden biri Ömer b. Abdulaziz'in yanında oturmaktaydı. Ömer b. Abdulaziz: “Osman, onu öldürenlerden daha iyiydi. Yabancı, Ömer b. Abdulaziz'e kızarak, Halife Osman'ı kim şehit ederse, Halife Osman'dan daha hayırlıdır sözlerini sarf etmiştir” ifadelerini kullanmıştır.

Halife Hz. Ali b. Ebû Talib için de aynı şeyi düşünerek, “İnsanlardan öylesi vardır ki, dünya hayatı hakkındaki sözleri seni hayrete düşürür ve kalbindeki şeye Allah'ı şahit tutar. Fakat O, düşmanların en şiddetlisidir” ayetinin kendisine kötülüğü ve hatası nedeniyle nazil olduğunu söylemektedirler. Yani, dünyada ve insanlar arasında münafık olan, onların sözlerine hayranlık duyan, kalplerinde sana sevgi veya İslam olduğuna Allah'ın şahitlik ettiğine yemin eden insanlar vardır. Herkesten daha inatçı olmasına rağmen. Bu ayetin manasına yakından baktığımızda münafıklarla ilgili olduğunu, hiçbir şekilde Halife olan Hz. Ali'den bahsetmediğini,

hiçbir Kur'an tefsirinde geçmediğini görürüz. Sadece bu da değil, İbâziler Hz. Ali'yi öven bir ayetin olduğuna inanmışlardır. Allah ayete şöyle buyurmaktadır: “İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için canını satar ve Allah, kullarına karşı çok şefkatlidir.” Bu ayetin Hz. Ali'nin suikastçısı Abdurrahman b. Mulcem hakkında nazil olduğuna ve Allah'ın bu çalışmasından dolayı onu övdüğüne inanmaktadırlar.

Modern zamanlarda bu inanç zayıflamıştır. Burada yeni alimlerden birinin Ali Yahya Muammer görüşünü ele almak istiyoruz.

Ona göre:

1. Ukbe oğlu Velid ve Hattab oğlu Sa'lbe dahil, Kur'an'ın mürted olarak tanımladığı kişiler dışında sahabelerin hepsi takvalı ve adildir.

2. Sahabeler arasındaki ihtilafları konu alan hadisler hariç, sahabelerin hepsi doğru ve adildir ve sözleri kabul edilir. Özellikle sahabeler arasındaki mücadelelere katılan sahabelerden fitne ile ilgili hadisler onlardan alınmaz.

3. Sahabeler sıradan insanlar gibidir; bazıları adildir, bazıları değildir (Mu'ammer, 1415, s. 31).

4.4.2. İbâzilerin İman ve Küfür Kavramlarına Dair İnanışları

- İman Kavramı

İbaziyye'nin itikadi görüşlerindeki temel esasları, Kur'an-ı Kerim'in lafza sınıksız sarılmak ve onun Hz. Peygamber ile Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer devirlerinin tamamını, Hz. Osman'ın ilk alt yıllık dönemi ve Hz. Ali'nin de tahkime kadarki devrinde tatbik edilen şeklini benimseyerek bunların dışında kalan veya o anlayışa ters düşen bütün tefsirleri, açıklamaları reddetmektir (Fığlalı, 2001, s.91).

Nasıl ki Müslüman olmak ve rükünlere inanmak, bir insana Müslüman denilmesinin şartı ve iman ve Müslüman olmanın şartlarının ikinci kısım şartları ile birbirini tamamlamaktadır. Çünkü İslam, şahitlik etmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekat vermek ve sonra da gücün yettiği vakit Kabe'de Hac yapmak gibi ibadetlerin toplamıdır. Aynı şekilde iman da, Allah'a, meleklerle, semavî kitaplara, Peygamberlere, ahiret gününe ve kadere iman gibi kalple ilgili bir meseledir. İslam'ın

ve imanın bu şartları olmadan insana Müslüman denemez. Bu durum Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde ve Peygamber'in hadislerinde açıkça zikredilmektedir. Örneğin Allah Kuran'da şöyle buyurmaktadır: “Bedeviler: "İnandık" dediler. De ki: "İnanmıyorsunuz." Ama "İnandık" deyin. Kalblerinize iman girmedir. Ova halkı iman edip Müslüman olduklarını söylediklerinde, ağızlarıyla aleyhimize şahitlik etseler bile Allah, onlara, Resûlullah aracılığıyla, iman henüz kalplerine girmediklerini bildirerek cevap verir.” Peygamber bir hadiste şöyle buyurmaktadır: “İman gizlidir ve kalbe işaret eder, İslam ise açıktır,” Ehl-i Sünnet’e göre iman kalptedir, İslam ise apaçıktır.” İman ve İslam kavramları aynı anlama gelmemekte ve her biri ayrı anlamları taşımaktadır. Ancak İbâzilerin inançları farklıdır. Din ve iman aynı anlama geldiğini iddia etmektedirler (El-Akıl, 1419, s. 79). Dilbilimsel olarak bunu tasdikleyip, Hz. Yakub ve oğullarından bahsettiği ayetinin de gösterdiği gibi Allah'ın babalarına, kardeşleri Yusuf'un kurt tarafından yendiğini ve babalarının onlara inanmamasını örnek olarak sunmuşlardır. Onlar: “Babalarına: "Sen bizim söylediklerimize inanmıyorsun" dedikleri zaman, burada da iman kelimesi kullanılmış olup, meşru anlamıyla Allah'tan gelene inanmak anlamına gelmektedir. Onlar, İslam'ın imanla eşanlamlı olduğuna inanmaktadırlar. İman, kişinin kalbine, diline yerleşip, tavır ve davranışlarına yansıdığında tecelli edeceğini ifade etmektedirler. Buna en güzel delil olarak “Allah'ı küçümsedikleri ve kalpleri ürküttüğü zaman ancak mü'minler vardır ve onlara Allah'ın ayetleri okunduğunda imanları artar ve Rablerine tevekkül ederler. Onlar namazı kılarlar ve verdiğimiz rızıktan harcarlar. Onlar gerçek mü'minlerdir” ayetini sunmuşlardır. Bu ayette bize gerçek müminin kim olduğu açıklanarak İslam ile iman aynı şey olduğunu ispatlamak istemişlerdir (El-Halili, 1438, s.143). İman üçe bölünüp bir bütün haline gelinceye kadar üç safhası olduğunu söylemektedirler. Bunlar, iman kalple, tasdik dille, amel ise uzuvlarla gerçekleşmeli şeklinde sıralanmıştır. Kalbe iman her şeyden önce gelir, yani ibadete layık olan ve gerçek ibadet edilen yalnızca Allah'tır. Aynı zamanda sözlü ikrar iman şartı olup, iman hakikatini tasdik etmek ve ispat etmek için de amelin olması ve İslam'ın farzlarının yerine getirilmesi gerekir. Bu üç şarttan birini sağlamayan kişi yorgundur ve bu kişiler için bir ayeti delil olarak göstermektedirler. Cenab-ı Hak Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur: "Onlar, Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir ve gafil olanlar; şüphesiz onlar, ahirette hüsrana uğrayanlardır.” Kalbiyle inanıp diliyle söylemezse o, Allah'ın hakkında şöyle buyurduğu kimselerdendir: Ve onlar, haksız yere ve kibirlenerek onu yalanladılar ve nefisleri buna inanıyordu; bak, bozguncuların sonu nasıl oldu. Eğer kalbiyle iman eder ve bunu diliyle ifade eder de amel etmezse o, Allah'ın hakkında şöyle buyurduğu kimselerdendir: “Yoksa insanlar, imtihan edilmeden "iman ettik" demekle kendi başlarında bırakılacaklarını mı sandılar? Ve biz, kendilerinden

öncekileri de imtihan etmiştik; öyleyse Allah, doğru söyleyenleri bildirsin ve O'na bildirsin, kim yalancıdır.” Yani, kalbiyle inanmayan hüsrana uğrayanlardandır, diliyle iman etmeyen ise bozgunculardandır. Bunu yapmayan yalancı sayılmaktadır.

İbâziyye'nin, ister mütedeyyin ister gayri mütedeyyin olsun, bid'atinden vazgeçip, herkesin huzurunda günahlarından tevbe ettiğini ilan eden bid'atçinin velâyetini câiz görmesinin delillerinden birisi de Sünnet'tir.

Son olarak İbâziler, İslam ile imanın aynı anlama geldiğini ispatlayacak tüm delilleri ortaya koymak istemiştir. Büyük günah işleyen Müslümanın kâfir olacağını, İslam'dan çıkacağını iddia etmektedirler. Bazı kaynaklarda İbâzilerde imaların artması ve azalması konusunda iki görüşü vardır. Birinci görüş, imanın arttığı ve azaldığıdır. Dolayısıyla Ehl-i Sünnet'e uydukları yönündedir. İkinci görüş ise imanın artmadığı veya azalmadığı yönündedir (El-Akıl, 1409, s. 66). Başka bir kaynak üçüncü bir görüş daha ekler. Onların da bu konuda üç görüşü vardır: imanı artırır ve azaltır, iman artar, azalır ancak zayıflamaz. Birinci görüşe ilişkin olarak İbâzi alimlerinden Ömer Abdulkafi, kitabında imandan söz edip bunun imanı artırdığını ifade eder. “İman edenlerin imanlarını artmıştır” ve “İmanlarıyla birlikte imanları da artsın diye, mü'minlerin kalplerine sükûnet indiren O'dur.” (Fetih Suresi, 4) ayetleri delil olarak gösterilmiştir (Tevbe Suresi, s.124). Allah'ın bu ayetlerde imanı mükemmel olan, sonra da onu salih amellerle artıran insanlardan söz ettiğinden bahsetmiştir. Daha sonra imanın aynı seviyede kalmadığını, artıp azaldığının bu şekilde görüldüğünü ifade etmiştir. İmanın azalmadığı, zayıfladığı yönündeki ikinci görüşe ilişkin olarak Rustafi, Minhacu't-Telbin adlı eserinde iman zayıftır ve azalmaz ibaresini vurgulamıştır. İmanın arttığını ama azalmadığını söyleyen üçüncü görüş ise, imanda bir şey azalırsa bütün imanın parlayacağını söylerler. Bu, doğu İbâzilerinin görüşüdür. İbâzi alimi el-Halili de aynı görüştedir (El-Ca'biri, 1408, s. 500).

İbâziyye, savunduklar görüşler itibariyle islâm dairesi dışında bulunmamakla beraber, özellikle kendilerinden olmayan Müslümanları (nimet küfrü) içinde bulunmak gibi bir sıfatla vasıflandırarak islam dünyasında bir ayrılık unsuru teşkil etmektedir (Fırlı, 2001, s.94).

Küfür Kavramı

Küfür ve İslam dairesinden ayrılma denildiğinde, tarih boyunca İslam dünyasında meydana gelen ve günümüze kadar devam etmiş İslami grup ve hareketler arasındaki çatışmaların ana noktası olan Müslüman toplumunun üç

cepheye bölündüğü görülmektedir. Hâricîler gibi bazı aşırılık yanlıları, büyük günahlardan yalnızca birini işleyeni kâfir ve mürted olarak sıralandırılmışlardır. Dünyada ortaya çıkan bir grup fikri ve dini hareket olan Mürciye gibi gruplar küfür konusunda Hâricîlere tamamen karşıdırlar. Bir kimse şahitlik edip Müslüman olursa, sonradan işleyeceği hiçbir günahın Müslümanlığına zarar vermeyeceğine inanırlar. Ehl-i Sünnet olarak adlandırılanlar ise ne Hâricîlerin aşırılığından ne de Mürciye'nin gevşekliğinden memnun değillerdir.

İbâzi Hâricîlerin bu konudaki inançlarını ele almanın faydalı olacağını düşünüyoruz. Onların inanç düzeyleri ve küfrü nasıl tanımladıkları hakkında bilgi vermek istiyoruz. İbâzilerin kurucusu ve büyük alimi küfürü, El-Küfür ve küfür En-Nima olarak iki kısma ayırmıştır (El-Eş'ari, 1400, s. 74). B. İbâz'ın o zamandan beri değişmeden bölünmesi, İbâzi'nin düşüncesinin temeli olarak kabul edilmektedir. Ancak bahsedilen küfür çeşitlerini ve İbâzilerin görüşlerini tartışmadan önce, küfrün onlar tarafından nasıl tanımlandığını tartışmanın faydalı olacağını düşünmekteyiz. Dil açısından küfür, örtünmek demektir dolayısıyla gece, karanlığıyla her şeyi örttüğü için kâfir olarak anılır. Bunun İbâziler arasındaki şeriat açısından tanımıdır. Onlar, küfürün, Allah'ın faillerine ceza verdiği fiillerin tümü olduğunu söylerken, bazıları da şeriatla bunun adının bazen şirk, bazen de imanın zıddı olan münafıklık olmasıdır. Nimetlere küfürü de denir (El-Ca'biri, 1408, s. 508). Onların en büyük alimlerinden Şammahi Biz, Allah'a her itaatin iman olduğuna ve O'na her itaatsizliğin küfür olmadığına inanırız şeklinde bir ifade kullanmıştır (El-Malşuti, 2005, s. 222)., Büyük günah işleyenler kâfir sayılırlar ama kâfirlik şirk değil, münafıklıktır; dolayısıyla bunlar ne mümin ne de müşriktir. Bunlar müşriklerin kurallarına tabi değildirler ve müminin sevabını almak anlamında mümin olarak adlandırılmazlar. Konuya “Onlar ne sizden ne de onlardandır” ayeti de delil olarak sunulmaktadır (Mücadile Suresi, 14). Burada Ebu Hasan el-Eş'ari şöyle bir ifade kullanmıştır: “Allah'ın kullarına yapmalarını emrettiği şeye iman denir. Bunu yapmayarak, büyük günahlar işleyerek, küfür En-Nima olur (El-Eş'ari, 1400, s. 73). İbâziler, küfür ve iman meselesindeki aşırılıklarına rağmen, inançlarının çoğunda Hâricîlerle aynı fikirde olmakla birlikte, bazı konularda Hâricîlerden düşünce yapısı olarak ayrılmışlardır. Örneğin Hâricîlerin çoğu, diğer Müslümanları kâfir addedip onlarla savaşmayı farz saymakta, onlarla evlenmeyi caiz görmemekte ve kestikleri hayvanların yenmesini helâl kabul etmemektedir. Ancak İbâziler zaman zaman kendi görüşlerine katılmayanlarla savaşmayı zorunlu görseler de onları tam bir kâfir olarak görmezler. Her Müslüman gibi onlar da onlarla evlenmeyi ve onlardan miras almayı caiz görerek, mallarını ganimet olarak almayı kabul etmemişlerdir (El-Akıl, 1419, s. 64-65). Yemen, Libya, Cezayir gibi ülkelerde ve diğer bazı bölgelerde tüm bunlara

rağmen İbâzilerin genel olarak Hâricîlerin düşüncesinin bir uzantısı olduğu söylenebilir (Eş-şâ'lan, 1434, s. 48-49).

4.4.3. En Önemli İbâzi Din Adamları

-Cabir b. Zeyd

Cabir b. Zeyd'in tam adı Ebu eş-Şa'sa Cabir b. Zeyd el-Azdi el-Hamdi, el-Cufi, el-Amani'dir. Umman'ın (Yakut el-Hamavi, 1995, s. 187) el-Cuf şehrinde doğmuştur (Ez-Zahabi, s. 481). İbâziler onun doğumunu H. 21/MS 652 olarak tarihlendirirler. Yani bu dönem Hz. Ömer'in halifeliği dönemine denk gelmektedir (El-İsfahani, 1394, s. 38). Evi, mescid gibi olup şeriat ilminin başlangıcı onun evi sayılmaktadır. Umman dışına bilim arayışına çıkmadan önce Kur'an-ı Kerim'in tamamını ve Kur'an ilimlerini ezberledikten sonra Irak'a, oradan da dönemin şeriat ilminin merkezi olan Basra'ya geçmiştir. Doğumundan vefat ettiği yıla kadar onun ilim ve ilim açısından İslam'ın altın çağını, Peygamber'in sahabeleri devrini yaşadığını görmekteyiz (Şahhata, 2000, s. 6-8). Şeriat eğitimini ve bilgisini, aralarında Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas'ın da bulunduğu zamanın en ünlü alimlerinden bazılarından almış ve Abdullah b. Abbas'ın önde gelen öğrencilerinin arasında bulunmaktaydı. İslam'ın tefsir, hadis ve fıkıh alanında yetiştirilmiş en büyük alimlerinden biriydi. Onun ekolü fikir ve rivayetlerin bir karışımı olup, Cabir'in isnadı Ehl-i Hadis arasında en sahih olanlar arasında yer almaktaydı. Cerh ve Tadil alimleri de Cabir b. Zeyd'in adaleti, güveni ve sicili konusunda hemfikirdir. Hayatı boyunca birçok hac yolculuğu yapmış ve konuşmalarından birinde şöyle demiştir: “Bedir halkından yetmiş kişiyle karşılaştım ve onların El-Hibirtan başka bir şeyleri olmadığını gördüm,” yani B. Abbas'ı kastetmiştir (Şahhata, 2000, s. 11). Pek çok sahabe ve alim ondan övgüyle bahsetmiştir. B. Abbas “Eğer Basralılar Cabir b. Zeyd'in sözüne kulak vermiş olsalardı, Allah'ın kitabından daha fazla bilgiye sahip olurlardı” ve aynı şekilde İbn Ömer de “Sen Basra Fukahalarından birisin” diyerek onu methetmişlerdir. Şeriat alanındaki bilgisi ve zekasından dolayı Umman Müftüsü olarak kabul edilmiştir. Fetva konusundaki uzmanlığının bir örneği olarak, bir gün bazı insanlar yanına gelerek, şeriat dilinde el-Hansi olarak adlandırılan, her iki cinsiyetten de olan insanların türünü ve kendisine miras olarak oğul mu yoksa kız mı miras kalacağını sormuşlardır. Onlara vücudunun hangi kısmına idrar yaptığını (yani erkeğe benzeyen kısmına mı yoksa kadına benzeyen kısmına mı) sormuştur. Hangisiyle idrarını yaparsa o ırkın miras alacağını beyan etmiştir (İbn Sa'd, 1421, s. 179). Basra Camii'nde şer'i ilim dairesi olan Zeyd'in Allah'a İbadet etmekle çok meşgul olduğu ve ünlü olmayı sevmediği söylenmektedir (Ez-Zahabi, s. 483).

Onun inançlarına gelince, çoğu alim Cabir b. Zeyd'in İbâzi'nin inançlarına sahip olduğunu vurgulamış, Yahya b. Mu'in Cabir b. Zeyd bir İbâzi idi demiştir (İbn Hacer el-Askalani, 1390, s. 38). İbâzilerin çoğu, hatta Abdullah b. İbâzi'nin kendisi bile kaynakları için Cabir'e güvenmişti. Ancak dikkate değer olan Cabir'in kişiliğinin tam olmamasıydı, yani düşünce ve inanç açısından İbâzilerden ayrılmasıydı. Cerh ve Ta'dil alimlerine göre bu konuyu Cabir'e sorduklarında o “bunu Tanrı'nın huzurunda reddediyorum” şeklinde cevap vermiştir (El-Razi, 1271, s. 495). H. 93/711 yılında Basra'da vefat ettiği söylenen Zeyd'in, (İbn Hacer el-Askalani, 1390, s. 38) bu yılda ölmediğine dair başka bir görüşler olsa da, H. 103'te öldüğü konusunda görüş birliği vardır (İbn Sa'd, 1421, s. 182).

Ebu Ubeyde Müslim b. Ebu Kerime

Adı Ebu Ubeyde Müslim b. Ebu Kerim el-Basri el-Temimi olan bu kişi, aslında Beni Temimi'den olmamakla beraber, H. 45 civarında Irak'ın Basra kentinde doğup büyümüştür (Halifat, 1423, s. 103). Bir gözü kör, siyahi ve fakir bir adam olduğu söylenmektedir (Er-Raşidi, 1412, s. 26). Tarihi kaynaklarda ilk ortaya çıkışı H. 58 yılına dayanmaktadır. Hayatının ilk kırk yılını bilim ve bilgi çalışmalarına adanmış ve Cabir b. Zeyd ona hocalık yapmıştı. Eğer Hocasından, Cenab-ı Hak, Cabir b. Zeyd vasıtasıyla üzerimize gelmeseydi, delalet düşerdik diye bahsetmiştir. Peygamber'in sahabelerinden Sahar b. el-Abbas'tan da ders almıştır. Kırk yıl boyunca şariat bilgisi hakkında araştırma yapmasının ardından, hayatının ikinci kırk yılını öğretmek ve vaaz vererek geçirerek, Cabir b. Zeyd'den sonra İbâzilerin lideri olmuştur (El-Harisi, 1438, s. 150). Hadis alimleri ve özellikle ünlü alim Ebi Hatim er-Razi tarafından meçhul bir kişi olarak değerlendirilmektedir (El-Razi, 1271, s. 193). Ebu Ubeyde'nin, hocasının ders verdiği bazı sahabeleri görmüş olabileceği söylenmektedir. Bunlar arasında Enes b. Malik, Ebu Hureyre, Abdullah b. Abbas. ve müminlerin annesi Aişe yer almaktadır (Mu'ammer, 1415, s. 166).

Ebu Ubeyde, dönemin Irak valisi Haccac b. Yusuf el-Sakafi tarafından hapsedilmiş ve bir süre bazı arkadaşlarıyla beraber orada kalmıştır (Eş-Şammahi, 1412, s.115). Daha sonra İbâzilerin büyük din adamlarından biri olmuş ve askeri alanda da yeteneklerini göstermiştir. H. 144/761'de Batı'ya Kuzey Afrika göç etmiş ve H. 145/762'de vefat etmiştir (Mu'ammer, 1415, s. 166; Ez-Zerkali, 2002, s. 722).

Rabi' b. Habib el-Farahidi

Tam adı el-Rabi' b. Amr el-Cadedi el-Farahidi el-Azdi'dir. Umman'da doğmuş, daha sonra o dönemde Hâricîlik düşüncesinin merkezi olan Irak'ın Basra kentine taşınmıştır. Hayatı hakkında çok az şey bilinmekte ve hicri birinci yüzyılın ikinci yarısında doğduğu söylenmektedir. El-Farahidi, Müslim b. Ebi Karim'in öğrencilerinden biri olup, ondan şeriat ilmini öğrenmiştir. O kadar yüksek bir şeriat bilgisine ulaşmıştır ki, hem dini hem de siyasi olarak tavsiye almak için kendisine başvuran İbâziler bölgesinin doğu ve batısındaki mercii olarak görülmektedir (Es-Siyabi, 1435, s. 3). El-Farahidi, Abdülvehhab b. Abdürrahman ile B. Fendin arasındaki iktidar anlaşmazlığını sona erdirmeyi başarmıştır. B. Fendin'in, Abdülvehhab b. Abdürrahman'ın yönetiminin adaletsiz olduğunu ve lider atama ilkelerine aykırı olduğunu iddia etmesi, bu bölgedeki İbâzilerin iki gruba bölünmesine neden olmuştur. Sonunda Rabi' b. Habib, Abdülvehhab'ın imametinin geçerli, B. Fendin'in iddiasının ise geçersiz olduğuna dair fetva vererek anlaşmazlığa son vermiştir (El-Barûnî, 1995, s. 34-35). Rabi'nin hocası Ebu Ubeyde, Rabi hakkında "Fakihimiz, imamımız ve salihimiz" övgüsünde bulunmuştur (ed-Dercini, 1394, s. 276). Hac kervanına önderlik etmek üzere hocasının gönderdiği kişilerden biriydi (Halifat, 1423, s. 110). El-Müsned kitabının yazarı olup, hadis-i şerifte, (Ez-Zerkali H. 1356 / M. 1935) vasiyetinde ve övgüsünde şöyle buyurmaktadır: "Hadis âlimidir, İbâdîdir, Hicretin ikinci yüzyılının Basra halkından ileri gelenlerindendir (Ez-Zerkali, 2002, s. 14). Ömrünün sonunda Umman'a döndü ve H. 170/786'da orada vefat etti (Es-Siyabi, 1435, s. 4).

- Abdullah b. İbâz

Adı Abdullah b. İbâz el-Maka'si el-Temimi el-Merya'dır. Yaşamı hakkında tarihçilerin farklı görüşleri vardır. Bazıları onun Ebu Süfyan'ın oğlu Muaviye'nin halifeliği dönemiyle çağdaş olduğuna inanırken, bazıları da onun H. 86'da ölen Abdülmelik b. Mervan'ın saltanatının sonuna kadar yaşadığına inanmaktadır (Ez-Zerkali, 2002, s. 61). Ancak diğerleri, Abdullah b. İbâz'ın Mervan b. Muhammed'in saltanatının başında ortaya çıktığını ve onun hükümdarlığı sırasında öldürüldüğünü ileri sürmektedirler. Ancak kaynaklarda geçen bilgilere göre onun o dönemde hayatta olmadığını tespit edebilmekteyiz (Ez-Zerkali, 2002, s. 62). Abdullah b. İbâz hakkında bilinenler oldukça azdır ve hayatının ilk dönemleri hakkında da bilgi yoktur. Aldığımız bilgiler onun İbâziler'i söyleyerek, gülümseyerek, hareket ettirmede etkisi olduğu yönündedir. Bu faaliyetleri nedeniyle bu gruba ve fikir hareketine onun adı verilmiştir (Mu'ammer, 1415, s. 30).

Hâris b. Talid el-Hadrami

Kaynaklarda doğum yılı ve tarihi belirtilmemiştir. Onun, Ebu Ubeyde Müslim Ebu Kerim'in öğrencisi olduğu söylenmektedir. Emevi Halifeliği'ne karşı yapılan devrimlerden birinde mücadele etmesinin ardından İbâzilerin kontrolü altındaki bölgelerdeki durumu yönetmek için doğrudan Mağrib'a gittiği iddia edilmektedir. Bu olay, Abdullah b. Mesud et-Tacibi'nin öldürülmesinin ardından meydana gelmiştir. Bir süre Trablus'ta İbâzi imamı olarak görev yapmış ancak kaynaklar onun imam ya da hakim olduğunu doğrulamamıştır. Abbasi ordusunun kendi topraklarına yaptığı ilk saldırıya karşı koymayı başarmış (Baba amî, 1420, s. 119), ancak bu durumu sakinleştirmeye yetmemiştir. Abbasi Halifeliği bölgedeki yetkililer aracılığıyla Haris b. Talid'in hükümdarlığını sona erdirmek için saldırılara başlayarak onları yok etmeye çalışmıştır. Saldırıları yöneten Abbasi halifeliği valisi Abdürrahman b. Habib'in, Haris b. Talid ve Haris'in arkadaşı Abdulcabbar'ı öldürdüğü ve her birinin kılıcını diğerinin vücuduna yerleştirdiği söylenmektedir. Ölüm haberi İbâziler'e ulaşır olay yerine gittiklerinde Haris b. Taleed ile Abdulcabbar'ı birbirlerinin vücudunda kılıçlarla ölü halde bulmuşlardır. Sonrasında İbâziler arasında bu konuda ihtilaf ortaya çıkmış ve bölgedeki güçleri zayıflamaya başlamıştır (Halifat, 1423, s. 141).

Ebu'l-Hattab el-Maafiri

Adı Ebu el-Hattab Abdul e-'Ala b. Samh el-Mu'afari el-Hamiri el-Yemeni'dir. Diğerleri gibi onun da doğumu ve erken yaşamı hakkında çok az şey bilinmektedir. Yemen'de doğmuş, şariat ilimleri eğitimini almak için Irak'ın Basra kentine giderek, Ebu Ubeyde Müslim b. Ebi Karimah'nın yanında beş yıl kalmıştır. Daha sonra diğer bir grup öğrenciyle birlikte hocaları tarafından Batı ve Kuzey Afrika'da İbâzi çağrısını yaymak ve Ebu el-Hattab'a itaat etmek üzere görevlendirilmişlerdir. Batı bölgesine vardıklarında, Hâricîlerin bir diğer grubu olan Safîrların iç çatışmaları nedeniyle bölgedeki durumun tamamen kötüleştiğine tanık olmuşlardır. Dolayısıyla Ebu'l-Hattab ve sahabeleri, özellikle bölge halkının hem siyasi hem de dini açıdan Safîrların baskı ve gücünden bıktığı bu durumdan faydalandığı açıkça ortadadır. Ebu el-Hattab ve arkadaşları bölgede İbâzi inancını yaymaya başlayıp, batıda bir İbâzi devleti kurana kadar, özellikle Trablus'un kontrolünü ele geçirdikten sonra (Ez-Zerkali, 2002, s. 269; Baba amî, 1420, s. 269) birçok insanı etraflarına toplamışlardır. Trablusgarp'ı ele geçirip orada hakimiyet sağlamalarının ardından bölgenin doğu ve batısında da yayılmaya başlamışlardır. Genişleme o denli hızlı olmuştur ki Abbasi Halifesi, Ebu'l-Hattab'ın hızlı yayılmacılığından korkmaya başlamıştır. Halife ordusunun onlara karşı birçok sefer başlatmasının ardından mağlup edilmişlerdir. H.

144/MS 761'deki dört yıllık hükümdarlığın ardından Abbasi Halifesi Ebu Cafer el-Mansur, Tab ve İbâzi'nin bölgedeki takipçileriyle yüzleşmek için İbnül-Aş'asın liderliğindeki büyük bir orduyu batıya göndermiştir. Aralarında büyük bir savaş çıkmış ve bunun sonucunda Ebu el-Hattab öldürülmesinin ardından, geride kalanlar İbâzilerden kaçmıştır (ed-Dercini, 1394, s.23).

4.4.4. Ehl-i Sünnet Alimlerinin Hâricî ve İbâdî Düşüncesine Yönelik Tutum

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat alimlerinin görüşlerine yer vermeden önce, bunların kısa bir tanımını yapmak yerinde olacağını düşünmekteyiz. Hâricîler, Ali b. Ebu Talib'e karşı çıkarak hükmünü reddetme ve Müslümanlar arasında büyük günah işleyenleri kâfir olarak ilan etme inancını paylaşan kişilerin oluşturduğu bir gruptur. Müslüman bir lider zalim ise onunla savaşmanın caiz olduğuna ve en günahkar Müslümanların ateşte sonsuza kadar kalacağına inanmaktadırlar (İbnu Hazm, 1403, s. 14). Hâricîleri ve onlar gibi düşünenleri suçlayan hadislere ve bazı alim ve tarihçilerin açıklamalarına gelecek olunursa, bu konu ile ilgili pek çok hadis mevcuttur. Ancak biz içlerinde en önemlileri olan iki hadisi zikredeceğiz. Çünkü bu kadar küçük bir çalışmada hadislerin tamamını ele almak mümkün değildir. Ehl-i Sünnet alimleri bu hadislere dayanarak hüküm vermektedirler. Hem Sahihi Müslim hem de Buhari'deki hadislerden biri Ebu Said el-Hudri tarafından rivayet edilen hadise göre “Dedi ki: Biz Resûlullah'ın yanında iken, o yemin ederken, Benî Temim'den Zülhuveysâre, O'na gelerek şöyle dedi: Ey Allah'ın Resûlü, adaletli ol. Dedi ki: Yazık sana! Eğer yapmazsam kim adil olacak? Adaleti sağlamazsam hüsrana uğrarım ve kaybederim. Ben daha adil miydim? O zaman Ömer şöyle dedi: Ya Resûlullah, bana izin ver. Dedi ki: Bırakın onu, çünkü onun ashabı vardır. Sizden biriniz namazını namazıyla, orucunu da orucuyla sayar. Kur'an okurlar ama boğazlarından geçmez, dinden ayrılırlar bir okun hedefinden ayrılması gibi. (En-Nisabûri, 1411, s. 240)” Benzer şekilde Sahihi Buhari'de Ebu Sa'id el-Hudri'nin şöyle dediği rivayet edilir: Ali “Allah ondan razı olsun, Yemen'de bulunduğu sırada, Resûlullah'a, o toprağın altınlarını gönderdi. Bunu üzerine onu dört kişi arasında paylaştırdı. Sonra gür sakallı, geniş yüzlü, belirgin alınlı, başı tıraşlı bir adam geldi ve şöyle dedi: Allah'tan korkun, Ey Muhammed. Sonra Resûlullah şöyle buyurdu: O halde ben O'na isyan edersem, kim Allah'a itaat eder? O, dünya halkı konusunda bana güvensin de siz bana güvenmiyorsunuz. Dedi ki: Sonra adamı çevirin, halktan bir adam onu öldürmeye izin versin. Onun Halid b. Velid (r.a.) olduğunu sanıyorlar. Allah ona salat ve selam versin buyurdu ki: Bunların soyundan öyleleri vardır ki, Kur'an okurlar ama Kur'an boğazlarından öteye geçmez. Onlar İslam ehlini öldürürler. Ve insanları çağırırlar. Okun hedefinden saptığı gibi dinden kaçarlardı. Eğer

onlara yetişirsem, onları Âd gibi öldürürüm.” (En-Nisabûri, 1411, s. 740)

Ehl-i Sünnet alimlerinin hepsinin Hâricîler ülkesi hakkındaki hadisler konusunda aynı anlayışa sahip olmadıklarını ve Hâricîler hakkında da aynı hükmü vermediklerini belirtmekte fayda vardır. Bunun yerine ayet ve hadis anlayışlarına göre bazıları onları kâfir, bazıları da Müslüman olarak değerlendirmektedir. İlerleyen paragraflarda her iki grubun görüşlerini kısaca sunmaya çalışacağız.

4.4.5. Hâricîleri Kafir Sayan Ehl-i Sünnet Alimleri

İlk olarak İmam Malik, Hâricîleri kâfir olarak adlandırdığı bir hadisi rivayet etmiştir (El-Kadi 'iyad, 1407, s. 272). İbn Teymiyye ondan alarak aktarmıştır: “Millet, Haricîleri ve onların saptırılmalarını kınamada ittifak halindedir, ancak onların tekfir edilmesi konusunda Malik'in mezhebinde bilinen iki görüşe dayanarak ihtilaf etmişlerdir.” (İbnu Teymiyye, 1426, s. 518) İmam Şafii'nin de Hâricîlerin kâfir olduğuna dair bir rivayetini nakletmiştir: Hâricîleri kâfir ilan etmenin iki yönü vardır. Eğer onları kâfir ilan etmezsek, o zaman onlar mürtedlerin hükmüne sahip olurlar ve haddi aşanların hükümlerinin geçerli olduğu söylenir. Eğer biz onları mürted olarak sayarsak, kararları uygulanmayacaktır. İbn Teymiyye de fetvalarında şöyle demiştir: “Şâfiî mezhebinde de onların küfür, (yani Hâricîlerin kâfir ilan edilmesi) konusunda ihtilaf vardır.” (İbn Teymiyye, 1426, s. 518) İmam Ahmed'in de Hâricîlerin kâfir ve mürted olduklarına hükmettiği rivayet edilmiştir. İbn Teymiyye fetvalarında buna değinerek ve şöyle bir ifade kullanmıştır; Alimlerin de bu konuda iki ünlü görüşü vardır: Bunlar Ahmed'den rivayet edilen iki rivayettir ve iki görüş de Hâricîler, Marikiin ve Haruriyye'dedir (İbnu Teymiyye, 1426, s. 500). İmam Nevevi bu hadisin yorumunda şöyle demiştir: Sa'îd el-Hudrî'nin Hâricîleri kâfir olarak ilan ettiğine dair bir referans içerir. İnançlarından dolayı İslam'ı terk edip kâfir olduklarını anlatmaktadır (İbn Hacer el-Askalani, 1390, s. 303). İbnü'l-Arabi, Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin hadisine dayanarak Hâricîleri kâfir sayan alimlerden olduğunu ve Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu bildirmektedir: Yamrukune Mine'd-din, şu ayeti delil olarak aktarmaktadır: “Eğer onlara yetişirsem onları Ad gibi öldüreceğim” Sonrasında da: Halife Hz. Ali ve Hz. Osman'ı kâfir sanıyorlar. Şöyle diyor: "O halde onlar kâfirdirlerifadelerini kullanmıştır (İbn el-Arabi, 1418, s. 39).

Hanbeli alimlerinden Ali b. Süleyman el-Merdavi, Hâricîleri kâfir olarak kabul eder; çünkü onlar, Peygamber'in ashabını kâfir, Müslümanların kanını da helal sayarlar. Şafii alimlerinden El-Esfar'ini de Hâricîleri kâfir olarak kabul etmektedir. Bunu Et-Tabsir fi'd-Din adlı kitabında çok açık bir şekilde belirtmektedir. Kitabın bir

bölümünde Hâricîlerden yirmi grup bulunduğunu ve bunların hepsinin Hz. Osman, Hz. Ali ve et-Tahkim meselesinde mutabakata varanların kâfir oldukları konusunda hemfikir olduklarını ifade etmiştir. Günah işleyen her Müslümanın kâfir olduğu ve sonsuza kadar Cehennem ateşinde kalacağı konusunda ittifak ederler. Ancak, küfrü iki kısma, şirk küfrü ve nimete küfretmek olarak ayıranlar müstesna tutulmuştur. Hepsi çıkıp zalim hükümdara karşı savaşmayı kabul ederek onları kâfir saymaktadır (El-Esfar'ini, 1983, s. 45).

İmam Gazali “Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmee El Ğazali. Huccet-i İslam Zeyneddin et-Tusi olarak bilinen Şafii Fakihe, H. 505 yılının Cemâdü'l-Ahire ayının on dördüncü Pazartesi günü Taberan'da vefat etti.” (İbn Halakan, 1990, s. 218) de Hâricîleri kâfir olarak değerlendiren alimler içerisinde. El-Mustasfa adlı kitabında, Hz. Osman ve Hz. Ali'yi kâfir, kanlarını ve mallarını helâl sayıyorlar ki bu da onların kâfir ve mürted olduklarına açık bir delil olduğundan söz etmiştir (El-Ğazali, 1413, s. 45). Bunlar, genellikle Hâricîler hakkında küfre hükmeden alimlerdi. Ancak aynı dine mensup olan Maliki, Şafii ve Hanbeli, bir rivayetinde Hâricîlerin kâfir olduğunu belirtmektedirler. Ancak bu konuda daha sonra tartışacağımız başka görüşler de vardır.

4.4.6. Hâricîleri Kâfir Saymayan Ehl-i Sünnet Alimleri

Bazı Ehl-i Sünnet alimleri Hâricîleri kâfir ve mürted olarak görse de, diğer Ehl-i Sünnet alimleri de Hâricîleri Müslüman olarak kabul etmektedir.

İlk olarak Müslümanların dördüncü halifesi ve Hâricîlerin çağdaşı olan Ali b. Ebu Talib'e değinmek istiyoruz. Ali bin Ebu Talib onların karşısında bilgi ve güçle boy göstermiştir. Hâricîlerin Müslüman mı, yoksa müşrik ve kâfir mi oldukları sorulduğunda, O da onların küfürden kaçtıklarını şeklinde cevap vermiştir. Ardından Hâricîler münafık mıdır? Diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: Münafıklar Allah'ı çok az anarlar. Burada kastedilen Hâricîler Allah'ı çok anıyor olmalarıdır. Son kez "Onlar nelerdir ve onların hükmü ne olacaktır?" sorusuna ise “Onlar bizim kardeşlerimizdir ve onlar doğru yoldan sapmışlardır. Bize karşı çıktılar (El-Beyhaki, 1424, s. 300) şeklinde cevap vermiştir.

İkinci olarak ele alınan bilim adamı İmam Şafii'dir ve en meşhur kitabı El-Um'da Hâricîler hakkında şöyle bahsetmektedir: Eğer biz, Hâricîlerin fikirlerini tebliğ eden, kendilerini Müslümanlardan ayıran ve Müslümanları kâfir olarak gören bir kavimsek, Müslüman oldukları için onlarla savaşmak caiz değildir. Daha sonra

İmam Ali'nin Hâricîlere karşı tavrını anlatmaya devam etmiştir. Cuma hutbesinde Hâricîlerden bazıları "Allah'tan başka hüküm yoktur" diye bağıştıklarında İmam Ali şöyle cevap vermiştir: Gerçeğin sözünü vaaz ediyorsunuz ama boş inançlarınızı kanıtlamak istiyorsunuz. Biz, sizi Mescid-i Haram'a, Allah'ın Evi'ne gelmekten alıkoymayacağız. Yanımızda olduğunuz sürece sizi savaşın ganimetlerinden mahrum bırakmayacağız. Size karşı savaş başlatmayacak, siz bizimle savaşmadıkça biz sizinle savaşmayacağız. İmam Şafii'nin onları Müslüman olarak gördüğü oldukça açıktır. İmam Şafii'nin Hâricîleri kâfir olarak gördüğünü veya Şafiilerin onları kâfir sayması, bunun bizzat İmam Şafii'nin ağzından çıktığı anlamına gelmemektedir. Bilakis bu, Ehl-i mezhep ve mezhep alimlerinin rivayetidir.

Hanefî mezhebinin büyük alimlerinden es-Serhesi, El-Mabsut adlı kitabında, uzun bir tartışma ve Hâricîlerin Müslüman olduğunu ispat ettikten sonra Halife Hz. Ali'nin Hâricîlerle tartışmasını ele almaktadır. Serhesi şunları nakletmiştir: Hâricîler, adalet ehli sancağı altında kâfirlerle savaşıyorlarsa, Müslüman oldukları için başkalarının ganimetlerini hak ediyorlardır. Onlarla savaşmak için savaştıklarına dair deliller mevcuttur (Es-Serhesi, ty., s. 126). Sözlerine yakından bakarsak onları Müslüman olarak gördüğünü anlamış oluruz. Aynı şekilde Maliki mezhebine mensup alimlerin çoğu da Hâricîleri kâfir olarak görmeyip, onların devlet tarafından öldürülmesini kabul etmemekte, bunun yerine ağır cezalara çarptırılıp inançlarından tövbe edene kadar uzun süre hapsedilmelerini uygun görmektedirler (El-Kadi 'iyad, 1407, s. 272).

İbn Hacer el-Askalani ise, Sahih el-Buhari'nin şerhi olan Fethul-Bari adlı kitabında, Ehl-i Sünnet alimlerinin çoğunun, Hâricîleri Müslüman kabul ettiğinden bahsetmiştir. Çünkü onlar İslam'ın şartlarını yerine getirmiş ancak Hâricîyeye inanmışlardır. Çünkü Müslümanlar kâfir, kanları ve malları helal sayılmıştır. Kur'an ve hadislerin delillerini yanlış tefsir etmişlerdir. İbn Battal “Ali b. Halaf b. Abdul Malik b. Battal Ebu El-Hassan. Kurtuba halkından bir hadis alimi olup, H. 449 yılında vefat etmiştir.” (Ez-Zerkali, 2002, s. 285) da kitabında çoğu âlimin Hâricîleri Müslüman olarak kabul ettiğini belirtmiştir. Ayrıca, Hâricîlerin Nehravan Savaşı sırasında kâfir mi yoksa Müslüman mı olduğu sorulduğunda İmam Ali küfürden kaçtılar şeklinde cevap vermiştir (İbn Hacer el-Askalani, 1390, s. 302).

Bir sonraki şahıs ise El-Marvazi, Hâricîleri Müslüman olarak kabul eden bir diğer alimdir ve bu beyanına Hucurat Suresi'nin iki ayetine atıfta bulunarak Kur'an ve hadisleri delil olarak göstermektedir. Ayetlerin içeriği şu şekildedir: “Ve eğer mü'minlerden iki grup savaşırlarsa, aralarını düzeltin.” (Hucurat Suresi, 9) Aynı

şekilde ondan sonra gelen ayet de “Müminler ancak kardeşirler, o halde kardeşlerinizin arasını düzeltin” (Hucurat Suresi, 10) içeriğine sahiptir. Marvazi, her iki ayette de Allah’ın onları mümin olarak adlandırdığını ve tarafların uzlaştırılmasını istediğinden bahsedip, onları din kardeşleri olarak adlandırmıştır.

İbn Teymiyye isimli alim de on sekiz Hâricî grubunun bulunduğundan söz etmiştir. Hadis ve kitap olan es-Sir gibi kitaplarda Hâricîlerin beyanları ve biyografileri açıkça belirtilmiştir. Bunların ortaya çıkışı sahabe ve tabiîn zamanına kadar uzanmaktadır. Sahabeler ve Tabiînler zamanında onlarla inançlarını tartışmış ve savaşmışlardır. Bütün sahabeler onlarla yüzleşmenin ve onlarla savaşmanın farz olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak Hâricîleri kâfir olarak görmedikleri gibi, İmam Ali’yi de kâfir olarak görmemişlerdir. Benzer şekilde geçmişte ve günümüzde, Hâricîleri inançlarından dolayı Müslüman olarak kabul eden ve onları kâfir olarak değerlendirmeyen pek çok Ehl-i Sünnet alimleri vardır.

5. TARTIŞMA

Bu çalışmada dinî ve siyasî bir hareket olan İbâzilerin bazı dinî düşünceleri, öne çıkan şahsiyetleri, Kur'an ve hadis metinleri hakkındaki görüşleri ve isyanlarının doğuşu incelenmiştir. İbaziye, oldukça geniş bir coğrafyada siyasî ve dinî görüşleri ile günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Ancak bu mezhep gerek İslam dünyasında gerekse de Türkiye’de çok fazla bilinmeyen bir mezheptir. Diğer mezheplere nazaran çok fazla bilinmeyen ve yeteri kadar çalışmalar olmayan İbaziye'nin hem genel yapısı hem de Haricilikle ilişkilendirilen veya ayrışan noktalarının daha fazla araştırılması ve tartışılması gerekmektedir.

6. SONUÇLAR

İbâziler ile Hâricîler aynı fikirleri paylaşmaktadırlar. Eski ve modern bazı alimler ve tarihçiler bu gerçeği kabul etmese de bu açık bir gerçektir. İbâzi düşüncesinin gerçek kurucusunun kim olduğu konusundaki tartışmalara gelince, Cabir bin Zeyd'in İbâzi ve Hâricîlerin düşünceleri ile ilgili hiçbir alakasının olmadığı araştırma sonucunda netleşmiştir. Çünkü onlarla alakadar olmayı reddetmiş ve onlardan Allah'a sığınmıştır. Hâricîlerin düşüncesi herhangi bir grubun ürünü sayılmamaktadır. İslam'da Müslümanların kanını ve mallarını helal sayan her aşırı hareket ve grup, bir şekilde Hâricîlerin düşüncesine dahil edilebilir. Ali b. Ebu Talib'e karşı savaşan grupla tamamen aynı fikirde olmasalar bile bu gruplara Hâricî adı verilebilir. İbâzilerin Hâricîlerden ayrıldığı nokta, devlet kurana kadar sakin kalmaları sayılmaktadır. Diğer Hâricî grup ve hareketlerinin kısa bir süre içinde ortaya çıkıp hızlı bir şekilde yok olması, bu grup içinde bağımsız bir devlet kurmayı başaran Ebu Ubeyde ve Abdürrahman İbni Rüstem gibi bazı akıllı şahsiyetlerin varlığından kaynaklanmaktadır. Birkaç yüzyıl boyunca bu şekilde hüküm sürmeye devam etmişlerdir. Diğer Hâricî gruplar gibi İbâziler de aşırı görüşlerini yavaş yavaş değiştirip, yumuşatmışlardır. Bu değişimin en iyi örneği günümüz Libya'sında yaşayan İbâziler'dir. Hâricîler gibi İbâzilerin de Müslümanların liderine danışması ve merkez tarafından desteklenmesi gerektiği yönündeki iddialar mantıklı bir zeminde yer almamaktadır. Çünkü İbâziler yalnızca Abdurrahman İbni Rüstem ile oğulları ve torunları tarafından yönetilmiştir. İbâzilerin kâfir olup olmadığına karar vermek, onların kâfir veya Müslüman oldukları sonucuna varıldığını söylemekten çok, daha büyük bir yükün altına girmek demektir. Bu konu geçmişte ve günümüzde Müslüman alimler tarafından gereğince açıklanmıştır.

Son olarak İbâziler, diğer Hâricî gruplar gibi bağımsız bir devlet kurup, birkaç yüzyıl boyunca hüküm sürmeye devam etmişlerdir. Ancak sonunda zayıf ve deneyimsiz liderlerin yönetime gelişi gibi bazı iç sorunlar ve aynı zamanda Fatımi Şiiilerinin çağrısı, İbâzilerin yok edilmesinin doğrudan nedenleri olarak kabul edilmektedir.

İbâzilerin Mağrip'te uzun süre bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden biri, devletlerini kurdukları ilk dönemde Hilafet yönetiminin istikrarsız olması, sonrasında ise tam bir kontrol sağlayamamasıdır. Hilafetin merkezinden uzak olan bu bölgeler üzerinde Hilafetin hakimiyetinin az olması, özellikle de Hilafet yönetimindekilerin birbirleriyle olan anlaşmazlıklarından kaynaklanmaktadır.

İbâzi imamlarının yönetimi, İbn Fendî ve onun gibi devletten bağımsızlığını ilan eden bazı kişilerin ortaya çıkmasına rağmen, insanların devlet başkanlarının kararlarına tartışmasız itaat etmelerini sağlayan İbâzi doktrini tarafından sınırlandırılmıştı. Halkın gönlünü kazanmak için dini iddialarından da yararlandılar.

Tarihin bu döneminden itibaren araştırmacılar eğer araştırmak istiyorsa daha fazla araştırma sonucuna varabilirler çünkü bölgede İbâzilerin varlığıyla birlikte aynı bölgede başka dini fikirlerin de var olduğu, bununla birlikte başka ülkeler ve emirliklerin de ortaya çıktığı malumdur. Bu güçlerin ve fikirlerin tarihsel ve fikir analizleri alanında çalışabilir.

İbâzilerin şehirleşme alanına olan ilgisi, bu mezhebi diğer İslami mezheplerden ayıran en önemli özelliklerinden biridir. Bu, İbâzi hareketinin sadece düşünce getirmediği, aynı zamanda hayatın geri kalan meseleleriyle de ilgilendiği anlamına gelir. şehirleşme ve ekonomi gibi daha önce pek önemi olmayan birçok ticaret yöntemini yeniden canlandırana kadar.

İbâzi şeyhleri günümüze kadar bağımsız ve uzun ömürlü bir İbâzi devletinin kurulmasının ana itici gücü olmuşlardır ve Libya eyaletinde çok sayıda varlık göstermektedirler.

İbâzi imamlarının özellikleriyle ilgili olarak belirttiğimiz gibi, devletler, emirlikler ve hilafet merkezindeki komşularıyla da siyaset alanında güçlü bir diplomasiye sahiptiler. aynı zamanda savaş zamanını duyurmak ve dış saldırılara karşı koymak gibi, bu da aralarındaki söz birliğinden kaynaklanmaktadır.

İbâzi Devleti liderlerinin tüm bu avantajlarına rağmen yaptıkları büyük hata, yönetimi Şura sisteminden kalıtsal sisteme dönüştürmek olmuş ve bu da tüm devletin çökmesine neden olmuştur.

İbn Haldun'un medeniyetler hakkında söylediği gibi (bu medeniyetin bir doğuş tarihi, sonrasında bir refah dönemi, sonrasında yaşlılığı ve sonrasında ölüm dönemi vardır), İbâzi devleti de aynı kaderi yaşadı ve bu da onun çöküşüne yol açtı. Kalıtsal yönetime rağmen potansiyeli yüksek güçlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, bir süre İbâzi düşüncesini yutarken, Şii çağrısı gibi bağımsız bir düşünceye sahip oldu.

7. ÖNERİLER

Hicri birinci asra teşekkülü denk gelen İbaziye mezhebinin fikir siyasetinin tarihsel bir araştırması bu çalışma kapsamında ele alınmaya çalışılmıştır. Bu mezhebin ve hareketlerinin Doğu ve Batı'daki etkisinin günümüzde de görülebilmektedir. Ancak güçlü bir mezhep olan İbaziye'nin diğer mensubu olmayan mezheplerle karşılaştırıldığında daha az çalışmanın olduğu görülmektedir. Bu da söz konusu mezhebin yeteri kadar bilinmemesine veya farklı değerlendirmelere tabi olmasına neden olmuştur. Bu bağlamda mezhebin hem sosyolojik hem de toplumsal ve fikhî yönü daha ayrıntılı bir şekilde incelenerek literatüre katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- A'vešet (1409). *Dirasat el-islamiyye fil-'usul el-İbâziyye*. (Bakir b. Sa'id, Ed.).
- Abdül Hamid-Saad Zağlul (1993). *Tarih El- Mağrip El-Arabi*. El-İskenderiyye: Dar el-Ma'rif.
- Abdülhalim-Racab Muhammed (1410). *El-İbâziyye fi Mısır vel-Mağarib ve ilakatuhum bi Ibadiyye Umman vel- Besre*. Maskat: Maktab el-Ulum.
- Ahmet en-Nasri (1418). *Ahmet b. Halid b. Muhammed (ö. 1315 H.)*. (Cafer el-Nasri, Muhammed en-Nasri, El-iStiksa El-Aksa li ahbar duval el- Mağrip el-aksa, Ed.), Dar el-Bayda.
- Ateş, O. (2007). *El-İbâziyye min masdariha'*. (Sa'id el-Hacc, Çev.).
- Atfış (ö. 1332 H.). *Tefsir Hamyan Ez-Zad ila Dar el-Ma'ad*. 20: Taha Suresi, Ayet 5.
- Avvaci, Ğalib b. Ali (2001). *Firak muasira tunsab ila el- İslam ve beyen mawkif el-İslam minha*. Cidde.
- Baba amî, Muhammed b. musa' ve a'harun (1420). *Mu'cam A'lam el-İbâziyye*. Beyrut: Dar el-ğarb el-islami.
- Bukayir, Bahhaz İbrahim (1414). *Ed-Devle Er-Rüstemiyye*. El-Karara: Cam'iyye et-Turas.
- Debbuz, Muhammed Ali (1963). *Tarih Mağrip el-Kubra*. Kahire: muessasa Tavult es-Sakafiyye.
- Ebu Zakariya, Yahya b. Ebi Bekir (1982). *Kitab siyerul-aimme ve ahbaruhum*. (İsmail el-Arabi, Ed.), Dar el-Mağrip el-İslami.
- Ebu Zakariyya Yahya b. Şaraf En-Navavi (1408). *A'dab El-Fetva ve El-Mufti ve El-Mustafti*. (Bassam Abdülvehhab El-Cabi, Ed.), Dimeşk: Dar El-Fikir.
- Ed-Dercini, Ahmet b. Sa'iid (1394). *Tabakat el-maşayih bil-Mağrib*. (İbrahim Tallayi, Ed.), El-Balida.
- Ed-Deyinevari, Abdullah b. Muslim (1992). *El-Ma'arif*. (Sarvat Okaşa, Ed.), El-Kahire: El-Hey'e el-Misriyye el-A'mme lil-Kütüb.
- Ed-Dinaveri, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (1992). *El-Ma'arif*. (Sarvat Okaşa, Ed.), Kahire: El-Hey'e el-Misriyye el-A'mme lil-Kütüb.
- El-Akıl, Nasır b. Abdul Karim (1419). *El-Havaric evvel firak fi tarih el-islam*. Riyad: Dar İşbiliya.
- El-Asfaraini, Tahir b. Muhammed (1402). *Et-Tabsiir fi ed-Din ve tamyiz firka en-Naciye an el-firak el-Halikin*. (Kamal Yusuf el-Hut, Ed.), Lubnan: Alam El-Kütüb.
- El-Asnavi, Camal Ed-Diin Abdürrahiim (1430). *El-Muhimma't fi Şarh er-Reude ve Er-Rafi'i*. Beyrut: Dar İbn Hazım.
- El-Azdi, Er-Rabi' b. Habib, (1414). *El-Cami' Es-Sahih*. (Yusuf b. Ibrahim El-Varcalani, Ed.), Umman: Maktaba Maskat.

- El-Azkavi, Sarhan b. Sa'id (1426). *Tarih Umman*. (Abdūlmaciid Hasiib Kaysi, Ed.)
- El-Balazeri, Ahmet b. Yahya b. Cabbar b. Davut (1417). *Cumal min Ansab el-Eşraf*. (Suhail Zakkar, Riyad Ez-Zerkali, Ed.), Beyrut: Dar El-Fikir.
- El-Barradi, El-Kasim b. Ibrahim (2014). *El-Cevahir el-Muntaka*. (Ahmad b. su'ud Es-Siyabi, Ed.), Landan: Dar el-Hikma.
- El-Bârûnî, Süleyman (1995). *Muhtasar tarih el- İbâziyye*. Seeb: Mektebetu'd-Dâmirî.
- El-Bekri, Abdullah b. Abdülaziz (ty.). *El-Mağrip fi zikir bilad Afrikyâ vel- Mağrip*. Bağdat: El-Maktaba el-Musenna.
- El-Beyhaki, Ebu Bekir Ahmet b. el-Huseyn b. Ali (1424). *Es-Sunan el-Kubra*. (Muhammed AbdulKadir Ata, Ed.), Beyrut: Dar el-Kütüb el-ilamiyye.
- El-Ca'biri, Farahat (1408). *Al-Bu'd el-Hadari lil-Akide el-İbâziyye*. Matba' el-Alvan el-Hadise.
- El-Esfar'ini, Tahir b. Muhammed (1983). *Et-Tabsir fi'd-Din*. (Kamal Yusuf El-Hut, Ed.), Lübnan: Alam El-Kütüb.
- El-Eş'ari, Ebû Hassan (1400). *Makalat el-islamiyyin ve iftilaf el-Musallin*. (Helmut Ritter, Ed.), Visbadın-Almanya: Dar Franz Ştayiz.
- El-Fasavi, Ebu Yusuf Yakub b. Süfyan (1974). *El-Ma'rife vet-Tarih*. (Akram Zia el-Omeri, Ed.), Bağdat: Matba'a El-İrşad.
- El-Ğazali, Muhammed b. Muhammed (1413). *El-Mustafa*. (Muhammed Abdüselam Abd eş- Şaf, Ed.), Dar el-Kütüb el-İlmiyye.
- El-Halili, Ahmet b. Hamad, (1409). *El-Hak ed-Damiğ*.
- El-Halili, Ahmet b. Hamad (1438). *Şarih Ğayat el-Murad fi Nazim el-ittikad*. Umman: Dar El-Kalime et-Tayibe.
- El-Hanbel (1988). *Şazarat Ez-Zahab fii ahbar min Ez-Zahab*. (Mahmut El-Arnaut, Ed.), Şam.
- El-Hanbeli, Abdulhay b. Ahmet b. Muhammed (1406). *Şazarat ez-Zahab fi Ahbar min Zahab, ed: Muhammed el-Arna'ut*. Beyrut: Dar ibn Kasiir.
- El-Hanbeli, Muhammed b. Ahmet (1402). *Levam' Enver el-Bahiyah ve Savat'a el-Asarar el-Asariyye lişarh ed-Durre el-Madiyye fi akid el-Firke el-Mardiiy*. Dimeşk: Mu'ssese el-Hafikiin ve maktabatiha'.
- El-Hariri, Muhammed İsa (1408). *Ed-Devle er-Rüstamiyye bil-Mağrip el-islami*. Kuveyt: Dar el-Kalam.
- El-Harisi, Salim b. Hamad (1438). *El-'ukud El-Fizziyye fi 'usul El-İbâziyye*. Umman.
- El-İsfahani, Ahmet b. Abdullah (1394). *Hiliye el-Evliya ve Tabkatul-Esfia*. Matba' es-Sa'ade.
- El-Kadi 'iyad, 'iyad b. Musa el-Yahsabi (1407). *Eş-Şifa bitarif hukuk Mustafa*. Umman: Dar el-Feyha.

- El-Kalhati, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'iid (1980). *El-Kaşif ve el-Beyan*. (Sayyida Ismail Kaşif, Ed.), Umman.
- El-Kalkaşandi, Ebul-Abbas Ahmet b. Ali (1400). *İhayetularab fî ma'rife Ansabil Arab*. (İbrahim el-Abyari, Ed.), Beyrut: Dar el-Kitb el-Lubnaniyyin.
- El-Kayrevani, Rakik (1414). *Tarih Afrika vel- Mağrib*. (Muhammed Zaynham Muhammed Azb, Ed.), Dar el-Farcani.
- El-Malşuti, Tabğurin b. Davud (2005). *Usul ed-Din ve 'usul El-Aşra 'inde El-İbâziyye*. (Vanis Et-Tahir Amir, Ed.), Umman: Maktaba El-Ciil Vaid.
- El-Malti, Muhammed b. Ahmet b. Abdürrahman (1388). *Tanbiih*. (Muhammed Zahid b. Hassan El-Kevsari, Ed.), Kahire, El-Maktaba el- Ezhariyye lit-Turas.
- El-Marakşi, Abdülvahid bi Ali (1426). *El-Mu'cab fî talhis ehbar el-Arab*. (Salahaddin el-Havvari, Ed.), Beyrut: El-Maktaba el-Asriyye.
- El-Marvazi, Muhammed b. Nası (1406). *Ta'zim Kadir Es-Salat*. (Abdürrahman b. AbdülCabbar el-Fariva'i, Ed.), el-Madina el-Munevvere: Mektabatud-Dar.
- El-Mazzi, Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf (1997). *El-Multaka min el-Fava'id el-Hassan fî el-Ahadis*. (Ebû El-Munzir Sami b. Enver, Ed.), Suudi: Mektebe Guraba el-eseriyye.
- El-Merdavi, Ali b. Suleyman (1374). *El-insaf fî ma'rifa racih minel-hilaf*. (Muhammed Hamid El-Faki, Ed.), Beyrut: Dar Es-Sunna El-Muhammediyye.
- El-Milli, Mübarek b. Muhammed (ty.). *Tarih El-Cazayir fil-kadim vel-Hadis*. El-Müessese el-vataniyye lil-kitab.
- El-Razi, Abdürrahman b. abi Ha'tam (1271). *El-Carh vet-Ta'diil*. Hayder abad-Hind: Matba' a Da'etul-Ma'rif el-Osmaniyye.
- El-Şa'ka, Mustafa (1987). *İslam bila meza'hib*. Kahire: Dar el-Misriyye el-Lubnaniyye.
- El-Talibi, Abi Ammar Abdül Kâfi (2013). *Ara' Havaric el-Kalamiyye el-Muciz*. El-Cazair: Dar Mufim.
- El-Vazzan, Hassan b. Muhammed (1983). *Vaisif Afrika*. (Muhammed Hacı, Muhammed el-Ahdar, Çev.), Beyrut: Dar el-Mağrib el-Islami.
- El-Yakubi, Ahmet b. İshak (1422). *El-Buldan*. Beyrut: Dar el-kütüb el-ilmiyye.
- En-Nami, Ömer Halife (1439). *Risala el- İmam Cabir bin Zaid el-Ezdi*. Libya: Dar ed-Da've.
- En-Nedava el-Alamiyye liş-Şabab el-islami (1420). *Mevsu'a el-messere fil-Adyan vel-Mazahib vel-Ahzab el-Mu'sire*. Dar En-Nadva El-Alamiyye.
- En-Nisabûri, Muhammed Abdullah (1411). *El-Mustadrak ala Es-Sahihayin*. (Mustafa Abdülkadir Ata, Ed.), Beyrut: Dar el-Kütüb el-ilmiyye.
- En-Nisabûri, Muslim b. Haccac (1426). *Kitab El-imara min Sahihi Muslim, Bab*

vucub inkar alal-Umara' fima yuhalifuş-şari'a - Hadis 1854.

- En-Nisabûri, Müslim (1410). *Sahih Müslim*. (Muhammed Mustafa El-Adami, Ed.), Suudiyye: Maktaba El-Kevser, Bebü Zikir El-Havaric ve siftuhum, Hadis No. 1063.
- En-Nisabûri, Müslim b. Haccac (1374). *Sahih Müslim*. (Muhammed Fuad Abdalbaki, Ed.), Beyrut: Matb'a isa' elia'bi, KitEbûl-iman, Hadis No. (178).
- En-Nuri, Nured-Din (2020). *Siyase el-Hâricîyye lid-devle El-Adarise etticah beni Rüstem*. Mesdar ihbar Fahrur-Razi.
- Er-Raşidi, Mübarek b. Abdullah (1412). *İmam Ebu Ubayde Müslim b. Ebi El-Karima ve Fikhühü*. Umman: Matabi' El-Vefa ve El-Mansure.
- Er-Rustafi, Hamis b. Sa'id b. Ali (ty.). *Manhac Et-Talibiin ve Balağur-Rağibiin*. (Salim b. Hamad b. Süleyma'n, Ed.), Umman: Matba' isa' el-Babi.
- Es-Sa'vi, Ahmet b. Muhammed. *Haşiye es-Sa'vi ala Tefsir el-Celaleyn*. Bayrut: Dar el-Cil, 20 Taha Suresi, Ayet 5.
- Es-Safdi, Halil b. Aeybek (1420). *El-Vafi Bilvefiyyat*. (Ahmet el-Arnaut ve Türki Mustafa, Ed.), Beyrut: Dar ihiya' et-Turas.
- Es-Salmi, Abdullah b. Hamid (1989). *Maş'arik envar el-'ukul*. Beyrut: Dar El-Cabal.
- Es-Sam'ani, Ebû As'ad Abdulkerim b. Mansur (1962). *El-Ansab*. (Abdürrahman b. Yahya El-Mu'allami, Ebû Bakr Muhammed El-Haşmi, Aharun, Ed.), Meclis dairetul usmaniyye.
- Es-Samra-i, Halil Ibrahim-Aharun, (2004). *Tarih el-Mağhrib el-Arabi*. Beyrut: Dar el-Madar el-islami.
- Es-Selefî, Abdullah, (ty.). *El-İbâziyye fî Mizan Ehil es-Sünne vel-Cema'a*.
- Es-Serhesi, Muhammed b. Ahmet (ty.). *El-Mabsut*. (Cam' minal-ulama', Ed.), Mısır: Matba'a Es-Sa'ada.
- Es-Si'di, Abdürrahman b. En-Nasır (1423). *Taysir el-Kerim er-Rahman fî Tefsir Kalam el-Mannan*. Beyrut: Mu'essase er-Risa'la, En'am Suresi, 8: 141.
- Es-Siyabi, Ahmed b. Su'ud (ty.). *İmam Rabi' b. Habib el-Farahidi*.
- Es-Siyabi, Ahmet b. Su'ud (1435). *Et-Tavasul el-İbâzi beyine Umman vel-Bilad el-Mağarib*. Umman: Maktaba ed-Damri.
- Es-Suhayil, Nayef Abdul-Cabbar (1418). *El- İbâziyye fî el- halic el-arabi*. Maskat: Maktaba El-Istikama.
- Es-Suyuti, Abdürrahman (1424). *Tarihul-hulafa*. Kahire: Dar bin Hazm.
- Eş-ş'lan, İbtihac Abdullah (1434). *Akval Ahil es-Sunne fîl-Hukmi alal-Havaric*. Riyad: Dar Es-Sumaie.
- Eş-Şafi'i, Ebû Abdullah Muhammed b. Idris (1430). *El-um*. (Cama' minal-A'ulama, Ed.), Beyrut: Dar el-Fikir.

- Eş-şammahi, Ahmet b. sa'id (1412). *Kitab Es-Siyer*. (Amet b. su'd es-Siyabi, Ed.), Umman.
- Eş-Şehristani, Ebû Fath Muhammed b. Abdul Karim (ty.). *El-Milal ven-Nihal*. Müssese El-Hubla.
- Et-Tabari, Ebû Ca'far b. Muhammed b. Carir (224-310). *Tarih et-Tabari*. (Mahmut Şakir-Ahmad Şakir, Ed.), Makka el-Mukrrama: Dar et-Tarbiye-et-Turas.
- Et-Taberî, Muhammed b. Cariir (1387). *Tarihu'r-Rusûl ve'l-Mulûk*. (Muhammed Ebû Fadl İbrahim, Ed.), Mısır, Dar el-Ma'rifm.
- Et-Tirmizi, Muhammed b. İsa b. Savre (1395). *Sunan et-Tirmizi*. (Ahmet Muhammed Şakir, Aharun, Ed.), Mısır: Şarika Maktaba ve Matba'a Mustafa el-Babi el-Halabi.
- Ez-Zavi, Et-Tahir Ahmet (1390). *Vulat Trablus min bidaye fatih El-Arabi ila nihaye fetih Et-Türki*. Beyrut: Dar El-Fath.
- Ez-Zehebi, Muhammed b. Ahmet (1405). *Siyer el-A'lam en-Nubla*. (Husayin Asad, Ed.), Mu'essese er-Risa'la.
- Ez-Zerkali, Hayraddin b. Mahmut b. Muhammed b. Ali b. Fars (2002). *El-A'lam*. Dar el-ilm lil-malayin.
- Fahru-Razi, Muhammed b. Omer b. el-Hasan (ö606H). *İtikad fırak El-Müslimiin vel-müşrikiin*. (Ali Sami en-Naşşar, Ed.), Beyrut: Dar el-Kitb el-İlamiyye.
- Fığlalı, E. R. (2001). *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*. Selçuk Yayınları.
- Fığlalı, E. R. (1997). el-İbâziyye. İstanbul: TDV Yayınları, İstanbul, 19, 261.
- Firas Salim-Aharun, (2013). *Ed-Devele er-Rüstemiyye ve ilakatuha el-Hâricîyye, Muacalle Kuliyetu-Terbiye el-esasiyye*. Cami'at Babl.
- Halifat, 'ivad, (1423). *Naşat el-Harake el-İbâziyye*. Umman: El-Matabi' Ez-Zahabiyye.
- Haşim, Mehdi Talib (1401). *El-hraka El-İbâziyye bil-Maşrik El-Arabi*. Dar ittihad el-Arabi lit-tabla.
- İbn 'Abd el-Hakam, Abdürrahman b. Abdullah (1416). *Futuh Misir ve ahbaruha*. (Muhammed el-Hucairi, Ed.), Beyrut: Dar el-Fikr.
- İbn el-Arabi, Muhammed b. Abdullah (1418). *A'rida el-Ahvadi bişarh sehîh et-Turmuzi*. (Camal el-Maraşı, Ed.), Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye.
- İbn el-Faradi, Abdullah b. Muhammed b. Yusuf (1408). *Tarih Ulama El-Endülüüs*. (Ezzat el-Attar el-Husseini, Ed.), Kahire: Mektaba el-Hanci.
- İbn Hacar el-Eskalani, Ahmet b. Ali (1435). *Tehzib et-Tahzib*. (İbrahim ez-Zaybak, Adil Murşid, Ed.), Beyrut: Mu'ssese er-Risala.
- İbn Hacer el-Askalani, Ahmet b. Ali (1390). *Fethul-Bari biŞarh el-Buhari, Kitab istitabatul-Murtaddiin ve el-Mua'andiin ve Kitaluhum, Bab Katil el-Havaric ve el-Mulhdin bada ikamatil-hucca*. (Muhibud-Diin el-Hatib, Ed.), Mısır: El-

Maktaba es-Salafiiye.

İbn Halakan, Ahmet b. Muhammed (1990). *Vefiyyat el-A'yan*. (İhsan Abbas, Ed.), Beyrut: Dar Sadir.

İbn Haldun, Abdürrahman (1421). *Tarih İbn Haldun*. (Halil Şahhada, Ed.). Beyrut: Dar el-Fikir.

İbn Hazm, Ali b. Ahmet (1403). *Camhara Ansa'b el-Arab, ed: Licne minal-Ulama*. Beyrut: Dar el-Kütüb el-ilmiyye.

İbn Hazm, Ali b. Ahmet (ty.). *El-Fasl fi el-Milal vel-Ahva' l ve'n-Nihal*. Kahire: Maktaba el-Hanci D.S.

İbn İmad el-Hanbali, Abd el-Hayy b. Ahmet b. Muhammed (1406). *Şazarat ez-zahab fi ahbar minz-Zahab*. (Muhammed el-Arna'ut, Ed.), Beyrut: Dar İbn Kesir.

İbn Kadı Şu'ba, Ebû Bakir b. Ahmet b. Muhammed (1407). *Tabakat eş-Şafi'iyye*. (El-Hafiz Abdul-Alimhan, Ed.), Beyrut: Dar A'lam El-Kütüb.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Mani (1421). *Tabkat El-Kabir*. (Ali Muhammed Omar, Ed.), Kahire: Maktaba el-Hanci.

İbn Teymiyye, Ahmet (1426). *Macmu'a Fatava*. (Anver el-Baz, Amir el-Cazzar, Ed.), Medine el-Munavvere: Dar el-Vefa.

İbn Teymiyye, Ahmet b. Abdulhalim (1406). *Minhac Es-Sunna En-Nabaviyye fi Nakid Kelam Eş- Şi'a el-Kadriyye*. (Muhammed Raşşad Salim, Ed.), Es-Su'udiyye: Cami'a Muhammed b. suud el-islamiyye.

İbn Teymiyye, Ahmet b. Abdülhalim (1422). *El-iman el avsat*. (Mahmut Ebû Sun, Ed.), Riyad: Dar et-Tayba.

İbnü'l-Azari, Muhammed b. Muhammed (1983). *El-Bayan el-Mağrip fi ahbar el-Endülü's veel- Mağrip*. (C.S. Kulan, A. Lifi Brofinsal, Ed.), Beyrut-Lübnan: Dar es-Sakafa.

İbnü'l-Esir, Ali b. Muhammed (1407). *El-Kâmil fi't-Tarih*. (Ebûl-Fida Abdullha el-Kadi, Ed.), Beyrut: Dar el- Kütüb el-ilmiyye.

İbnü'l-Esir, Ebu el-Hasan Ali b. Karam Muhammed (1424). *Esdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahabe, ed: Ali Muhammed Evad ve Adil Ahmet Abdulmavcud*. Beyrut: Dar el-Kütüb el-ilamiyye.

İbnü's-Sağhir (H. 3. yüzyıl). *Ehbar A'imma Er-Rüstemiyye*. (Muhammed Nasır, İbrahim Bahhaz, Ed.), Dar el-ğarb el-İslami.

Kahhala, Umer Reda (ty.). *Mu'cam El-Muallifiin*. Beyrut: Dar ihya.

Karkeş, Muhammed (1415). *Umman vel-Haraka el-İbâziyye*. Umman: Maktaba el-Maskat.

Macmu'a min el-Bahisin (1433). *Mavsu'a el-firak el-muntesebe ila el- İslam*. Mevki' ed-Durar es-Suniyye.

Mecmu'a minel-Müellifin (ty.). *Mausu'a es-Safir li Tarih el-İslami*.

- Mu'ammer, Ali Yahya (1415). *El-İbâziyye Bine el-Firak el-Islamiyye*. Umman.
- Muhammed Ali (2016). *Suhaib İsmail, El-ibadiyye*.
- Mustafa, İbrahim-Aharun (ty.). *El-Mu'cam el-vasit, ed: Macma' el-luğa el-Arabiyye*. Beyrut: DS.
- Özdemir, A. (2019). İbâdiyye'nin Erken Dönem Hadis Kaynakları. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(36), 525-556.
- Şahhata, Abdullah Mahmut (2000). *İmam Cabir ibn Zeyd ve Mavakifuhu el-Fikhiyye*. El-Kahire: Dar Ğarib.
- Tayyib Ba mahrem, Ebû Muhammed Tayyib b. Abdullah b. Ahmet (2008). *Kiladatun-Nehir fî Vefîyyat aiyan Ed-Dehir*. Cidde: Dar El-Minhac.
- Tu'yma, Sabri (1406). *El-İbâziyye Akidatan ve mezhaba*. Beyrut: Dar El-Cabal.
- Yakut El-Hamavi-Yakut b. Abdullah (1995). *Mu'cam el- buldan*. Beyrut: Dar Sadir.
- Yıldız, M. (2020). *el-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)*. Van: Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- Yusuf, Cavdet Abdülkerim (1984). *El-ilakat El-Hâricîyye liddevle Er-Rüstemiyye*. Cezayir: Mue'ssese el-Vataniyye lil-Kitab.
- Zambavar (1400). *Mu'cam El-Ansab vel-Usrat el-hakime fî Tarih El-Islami*. (Zeki Muhammed Hasan, Hasan Ahmet Mahmut, Ed.). (Seyyida İsmail Kaşif, Hafız Ahmed ve Aaharun, Çev.), Beyrut: Dar er-Rayid el-Arabi.
- Zaytun (1411). *Muhammed, El-Müslimün fî El- Mağrib vel- Endülüüs*.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

İsim Soyisim : SUFIAN KHAIRADEEN YASEEN YASEEN
Doğum Tarihi : 0000-00-00
Doğum Yeri : IRAK
Telefon : 0500 000 00 00
E-Posta : abumuslimkurdi39@gmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Okul	Bölüm	Baş. Yılı	Bit. Yılı
Salahaddin Üniversitesi	Tarih Bölümü	2012	2016

Danışman
Doç. Dr. Mehmet Ali TÜRKMENOĞLU